

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé- och samhällsstudier

Bruket av kristnandet

**Relationen mellan framställningar av kristnandet i Sverige i forskning kontra
gymnasiets läroböcker under 1900-talet**

Examensarbete 30hp
Umeå universitet Vt17
Daniel Andersson

Abstract

The aim of this study is to investigate the use of history regarding the Christianization in Sweden, with the main focus on the relationship between depictions in historical scholarship and in history textbooks. The analysis is done with a hermeneutical approach and the source material consists of historical studies of the Christianization and history textbooks for Swedish gymnasium or equivalent between 1915 and 2008. The results show that the early historical studies depicted the Christianization as a “struggle” between the pagan religion and Christianity in which the early Christian missionaries played a crucial role. These depictions slowly change during the 1930's and from the 1950's a new line of development starts to appear. The key-role of the kingship, the state-forming force of Christianity and its function for power and control, now start to become three major components in the depictions in the studies.

In the early history textbooks, the missionaries and kings constituted a big part of the depictions, as well as the struggle between the Christian and pagan powers. This depictions change during the 1960's and 1970's, instead the representations start to become more critical. They also become shorter, due to changes in the curriculum and syllabus. This causes the depictions to become more static, unchanging and out of phase with current and contemporary historical studies. From the 1980's, a new line of development starts to appear in the history textbooks. Now, the depictions are longer and also include more facts and theses from newer studies, but still with a considerable lag in relation to the historical studies. The research findings and theses that are initiated in the studies in 1959 start to change the depictions in the textbooks from 1982 and onward, and are soon dominating the entire section of the textbooks about the Christianization. Thus, the scientific use of history is the most distinctive in the history textbooks. Although the conclusion is that the changes in the school's control documents is one of the major factors causing this lag in the textbooks.

Keywords: Christianization in Sweden, historical scholarship, history textbooks, use of history

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1 Introduktion.....	1
1.2 Syfte och frågeställningar.....	2
1.3 Begreppsförklaringar.....	2
1.4 Urval och avgränsningar.....	4
1.5 Källmaterial.....	6
1.6 Teori och metod	8
1.6.1 Historiebrukskategorier som teoretiskt ramverk.....	8
1.6.2 Hermeneutik som metod.....	11
1.6.3 Faktaurval.....	13
1.7 Tidigare forskning.....	14
1.7.1 Forskning om framställningar av svensk vikingatid och kristnandet i läroböcker.....	14
1.7.2 Allmän forskning om historiebruk i svensk skola under 1900-talet.....	16
1.7.3 Relationen mellan forskning och läroböcker.....	20
1.7.4 Sammanfattning av tidigare forskning.....	22
2. Bakgrund	23
2.1 Historiografisk bakgrund.....	23
2.2 Läroböckernas utbildningshistoriska kontext.....	24
3. Resultat och analys.....	26
3.1 Framställningar av kristnandet i historisk forskning.....	26
3.1.1 Knut B. Westman: Den svenska kyrkans utveckling.....	26
3.1.2 Sune Lindqvist: Den helige Eskils biskopsdöme.....	28
3.1.3 Toni Schmid: Sveriges kristnande: från verklighet till dikt.....	30
3.1.4 Helge Ljungberg: Den nordiska religionen och kristendomen.....	33
3.1.5 Birger Nerman: När Sverige kristnades.....	35
3.1.6 Sven Ulric Palme: Kristendomens genombrott i Sverige.....	38
3.1.7 Kjell Kumlien: Sveriges kristnande i slutskedet.....	40
3.1.8 Jan Arvid Hellström: Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid.....	42
3.1.9 Helge Ljungberg: Röde Orm och Vite Krist: studier till Sveriges kristnande.....	43
3.1.10 Stefan Brink: Sockenbildning och sockennamn.....	45
3.1.11 Bertil Nilsson (red.): Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv.....	47
3.1.12 Framställningar av kristnandet i historisk forskning: sammanfattning.....	29
3.2 Framställningar av kristnandet i läroböckerna	50
3.2.1 Erik Falk: Lärobok i svensk historia för gymnasiet. 1, Forntiden och medeltiden.....	50
3.2.2 Erik Falk: Lärobok i svensk historia för gymnasiet.....	52
3.2.3 Kjell Kumlien: Sveriges historia för gymnasiet.....	53

3.2.4 Bäcklin, Holmberg, Lendin & Valentin: Historia för gymnasiet.....	55
3.2.5 Tham, Kumlien & Lindberg: Folkens historia 1: Lärobok för gymnasiet.....	56
3.2.6 Borg & Nordell: Historia för gymnasiet. Årskurs 3, 1, Hum-Sh.....	58
3.2.7 Graninger & Tägil: Historia i centrum och periferi: Del 1 Högmedeltiden till Franska revolutionen	58
3.2.8 Graninger & Tägil: Vägar till nuet: historia för gymnasieskolan. Antiken – 1800.....	59
3.2.9 Bergström, Löwgren & Almgren: Alla tiders historia.....	61
3.2.10 Sandberg, Karlsson, Molin & Ohlander: Epos historia: för gymnasieskolans kurs A och B.....	63
3.2.11 Bergström, Löwgren & Almgren: Alla tiders historia Maxi.....	64
3.2.12 Nyström, Nyström & Nyström: Perspektiv på historien A bas.....	66
3.2.13 Framställningar av kristnandet i läroböcker: sammanfattning.....	67
4. Sammanfattande slutdiskussion.....	68
4.1 Sammanfattning av resultat.....	68
4.2 Diskussion och slutsatser.....	68

1. Inledning

1.1 Introduktion

Det geografiska område vi idag refererar till som Sverige har genomgått flera stora religionsskiften genom historien: från de fornnordiska och samiska religionerna till kristendomen, från katolsk kristendom till protestantismen (lutherdom), och nu talas det även om ett nytt religionsskifte som sker nu i samtiden, dvs skiftet från religion till ingen religion alls.¹ Det förhållandevis stora och omfattande skiftet från den fornnordiska tron till kristendomen har det forskats flitigt om men forskning är sällan entydig. Den historiska processen som ledde till att våra förfäder lämnade den fornnordiska religionen och blev kristna är ett på många sätt laddat ämne, inte minst politiskt, religiöst och kulturellt. Historiskt laddade skeenden och förändringsprocesser är alltid föremål av intresse för dem som vill utnyttja historien på olika sätt för att tjäna ett syfte. Historia kan användas (brukas) på många olika sätt och studieområdet inom historievetenskapen där detta kartläggs brukar kallas för historiebruk.

Kristnandet i Norden, och i synnerhet i Sverige, har det undervisats om i historieämnet i skolan hela vägen tillbaks till mitten av 1800-talet.² Under 1900-talet har det hänt mycket i Sverige inom kultur, religion och inte minst politik och alla dessa förändringar har inverkat på hur historia har undervisats i skolan.³ Man kan då fråga sig *hur* dessa krafter har inverkat på hur kristnandet i Sverige har framställts i läromedlen. Ett annat område som också gått starkt fram under 1900-talet är historisk forskning och bilden av kristnandet i Sverige kan därför ha kommit att förändras under 1900-talet inom densamma. Men hur ser relationen ut mellan olika forskares framställningar och vad som lärts ut om kristnandet i Sverige? Vilken har relationen varit mellan förändringar i framställningarna i historisk forskning gentemot förändringar i framställningarna i läromedlen? Dessa frågor är vad denna studie syftar till att besvara.

Studien kommer vara av vikt för att förstå hur och varför denna historiska förändringsprocess har framställts så som den gjorts under 1900-talet och på så vis ökar även förståelsen för hur och varför den

1 Thurffjell, David, *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*, Stockholm: Molin & Sorgenfrei akademiska 2015, s. 2ff.

2 Första läroboken som tar upp Vikingatid och religionsskiftet är Alanders från 1845, se Andolf, Göran, *Historien på gymnasiet: undervisning och läroböcker 1820–1965*, Stockholm: Esselte Studium 1972, s. 185–186.

3 Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet: studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm: Norstedt 1969, s. 277–281, Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press 2001, s. 460–472.

framställs som den gör idag. Detta finns det också ett tydligt didaktiskt mervärde i. Perspektiv och förståelse för tidigare framställningar av kristnandet gör att undervisningen lättare kan modifieras för att möta problematik kring historiebruk i skolan i samtiden. Således får vi även didaktiska redskap utav kunskapen om historiebruk. Studiens utvalda historiska process, dvs kristnandet, är också väl lämpat för att en granskning av historiebruk i läromedlen eftersom det är en förändringsprocess som ligger långt tillbaka i tiden och som också ansetts vara såpass betydande att den tagits upp i historieundervisningen under hela undersökningsperioden. Således bör samtliga läroböcker förhålla sig till denna förändringsprocess på något sätt. Utöver det historiedidaktiska mervärdet, kommer studien också vara en del av det större forskningsfältet som handlar om att kartlägga historiebruk i historieundervisningen på gymnasiet eller motsvarande under 1900-talet. Inom detta forskningsfält är en av många relevanta och intressanta frågor hur relationen mellan forskning och undervisning har sett ut.

1.2 Syfte och frågeställningar

Studiens övergripande syfte är att undersöka historiebruk under 1900-talet angående kristnandet i Sverige. Huvudfokuset ligger på granskningen av relationen mellan framställningar av kristnandet i historisk forskning och framställningarna i läroböcker för gymnasiet eller motsvarande. Utifrån detta syfte har studien följande frågeställningar:

- Hur framställs kristnandet i nedslag i historisk forskning 1915–2008?
- Hur framställs kristnandet i läroböcker för gymnasiet eller motsvarande 1915–2008?
- Hur ser relationen ut mellan framställningarna i historisk forskning och framställningarna i läroböckerna?
- Vilket typ av historiebruk utmärker framställningarna i läroböckerna?

1.3 Begreppsförklaringar

Vad som avses med begreppet *kristnandet* är religionsskiftet från fornnordisk religion (dock ej samisk eller finsk-ugrisk religion) till kristendom. Detta religionsskifte är en bred förändringsprocess och i denna studie kommer flertalet olika aspekter och komponenter av religionsskiftet att fokuseras på i varierande grad. Dessa komponenter har valts ut beroende vad som tagits upp och lagts tonvikt på i läroböckerna. Framställningarna av dessa jämförs sedan med hur samma komponenter av kristnandet har framställts i forskning. Exakt vilka komponenter av kristnandeprocessen som tagits upp i läroböckerna har varierat under undersökningsperioden och analysen har därför fått styras av vad man

lagt tonvikt på i olika tider. Vad som avses med *kristnandet* i studien blir således dels de olika komponenter som finns med i läroböckernas framställningar, och dels de aspekter som man *huvudsakligen* har förklarat denna förändringsprocess med i urvalet av forskning.⁴

När begreppen *historisk forskning* och *forskning om kristnandet* används i denna undersökning avses forskning inom det flervetenskapliga området om kristnandet som främst berör historia, men även religionshistoria och arkeologi. Forskningsområdet är stort och det finns en stor divergens inom detsamma. Vad som avses med begreppen är således olika forskares framställningar, men inte någon enhetlig forskning. Begrepp i stil med ”forskningen” eller ”forskningstraditionen” målar upp en bild av enhetlighet vilket rimmar illa med verklighetens komplexitet, därför har sådana begrepp medvetet undvikits i studien.

Det är också viktigt att komma ihåg att *Sverige* som land inte fanns under kristnandet, vilket gör benämningar i stil med ”kristnandet *av* Sverige” problematiska. För att undvika anakronistiskt tänk brukar man numera prata om ”kristnandet *i* Sverige” som geografiskt område istället för ”kristnandet *av* Sverige” som land, men även detta är problematiskt.⁵ Vilket geografiskt område som avses med ”Sverige” är fortfarande ett av grundproblemen, och detta problem kvarstår. Kristnandet av samerna är en senare historisk process som inte berörs i någon av studierna som granskas, därmed exkluderas i huvudsak området Lappland utav det som idag är Sverige. Men inbegriper begreppet exempelvis Skåne etc? Dessa problem har bejakats på olika sätt under 1900-talet, och allt detta är en del av det potentiella resultatet. Om man exempelvis har velat framställa kristnandet som ett statsbildande och som Sveriges födelse har man troligen använt begreppet ”Sverige” på ett helt annat sätt än vad man hade gjort om man enbart avsett ett geografisk område, osv.

Begreppet ”Sverige” får därför ingen bestämd användning i studien i och med att man inom historisk forskning och i läroböckerna har gjort olika framställningar som i sin tur styr begreppsanvändningen och terminologin. ”Sverige” som begrepp får således funktionen som diskursiv markör i min granskning och blir i sig ett analysredskap när framställningarna analyseras.⁶ Och då det är just dessa

4 För att se vilken fakta och vilka komponenter av kristnandet som främst förekommer i läroböckerna, se 1.6.3 Faktaurval.

5 Lindqvist, Thomas, Kungamakt, kristnande, statsbildning, i Nilsson, Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*, Uppsala: Lunne böcker 1996, s. 222, Hellström, Jan Arvid, *Vägar till Sveriges kristnande*, Stockholm: Atlantis 1996, s. 241ff.

6 Se 1.6.2 Hermeneutik som metod.

framställningar som är föremålet för min studie vore det oklokt att låsa sig till ett ”facit” eller uttalat ”korrekt” sätt att använda begreppet ”Sverige”. Det hade kanske därför kunnat vara klokt av mig att inte alls använda detta begrepp, men för att ha någon slags geografiskt term att förhålla mig till kommer jag ändå att tvingas använda det av rent språkliga skäl. Min tumregler har emellertid varit att undvika att benämna processen som ”Kristnandet av Sverige”, utan som kristnande i något typ av geografiskt område som man i forskning och läromedel syftar till med begreppet ”Sverige”. Således blir benämningen ”kristnandet i Sverige” den minst dåliga i sammanhanget och får tjäna som min språkliga tillflyktsort.

1.4 Urval och avgränsningar

Urvalet av studier som ska få utgöra nedslag i forskning under 1900-talet om kristnandet i Sverige, utgår ifrån de studier som pekas ut för att vara framstående eller på andra sätt beaktansvärda inom forskning under 1900-talet av forskarna som deltog det stora forskningsprojektet *Sveriges kristnande 1990–1996*. Detta var ett stort ämnesöverskridande, flervetenskapligt projekt som syftade till att kasta nytt ljus över kristnandet, inte minst genom nyintroducerat källmaterial samt ett stort och ambitiöst samarbete över ämnesgränserna arkeologi, historia och religionshistoria. Detta forskningsprojekt genomfördes således i slutet av min undersökningsperiod och hade all tidigare forskning under 1900-talet om kristnandet att behöva förhålla sig till.⁷ Därför har ett bibliometriskt urval gjorts utav forskningsstudier med utgångspunkt i referenserna från detta forskningsprojekt. Ett bibliometriskt urval går ut på att man följer skriftliga referenser (kallat citatmönster) och gör ett sorts snöbollsurval baserat på dessa.⁸ De studier om kristnandet som tagits med i mitt urval har alltså valts ut i egenskap av att forskarna i forskningsprojektet 1990–1996 hänvisar till dessa i projektets publikationer, men även i de forskningsöversikter som forskarna sammanställt i sina tidigare individuella verk.⁹ Dessutom lyfter de tidigare studierna i urvalet fram samma nedslag inom forskningsfältet under 1900-talet.¹⁰ Det finns således ett tydligt citatmönster att följa även under decennierna innan 1990-talet, och utifrån detta citatmönster har urvalet gjorts.

7 Nilsson (red.), 1996, s. 11–15, 443ff, Nilsson, Bertil, *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid: Continuity in cult and belief from the Viking Age to the Middle Ages*, Uppsala: Lunne böcker 1992, s. 96–100, 122–125, 147–149.

8 Persson, Olle, *Forskning i bibliometrisk belysning*, Umeå: Inum 1991, s. 2ff, 51.

9 Se exempelvis Stefan Brinks forskningsöversikt i dennes avhandling: Brink, Stefan, *Sockenbildning och sockennamn: studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Uppsala: Gustav Adolfs akad. ; Stockholm: Almqvist & Wiksell International distributör 1990, s. 17–67.

10 Se exempelvis: Nerman, Birger, *När Sverige kristnades*, Stockholm: Skoglund 1945, s. 187ff, Palme, Sven Ulric, *Kristendomens genombrott i Sverige*, Stockholm: Bonnier 1959, s. 158ff, Ljungberg, Helge, *Röde Orm och Vite Krist: studier till Sveriges kristnande*, Stockholm: Proprius 1980, s. 139ff, Brink 1990, s. 17–67.

Urvalet tjänar som ett bra exempel på forskning som fått något slags genomslag i ämnesområdet. Genom det bibliometriska urvalet utesluts således forskning som inte fått någon betydelse på fältet och därför inte heller fått något genomslag inom akademien. Detta kan beläggas eftersom de faller utanför citatmönstret, dvs forskarnas referenser till annan beaktansvärd forskning. Givetvis finns det dock möjlighet att det existerar ett mindre, parallellt forskningsfält utanför detta urval som inte framträtt i citatmönstret. Men mitt urvals främsta funktion här är att vara exempel på studier i ämnet från hela den avgränsade undersökningsperiodens tidspann. Deras funktion är inte att sammanfatta all forskning från hela 1900-talet.¹¹ De tidigare studierna under 1900-talet tillsammans med den slutgiltiga publikationen från forskningsprojektet 1990–1996 blir sammanlagt 11 st och dessa utgör urvalet av forskning.

Det urval av läroböcker som valts ut och analyseras i studien är läroböcker från gymnasiet eller motsvarande eftersom det är där kristnandet sannolikt kan ha berörts mest. Detta, med tanke på att det oftast tagits upp en mindre mängd historiskt stoff i grundskolan (eller motsvarande) än den mängd som behandlats på gymnasiet eller motsvarande. Urvalet av läroböcker är några av de vanligast förekommande läroböckerna på gymnasiet eller motsvarande under den avgränsade undersökningsperioden, sammanlagt 12 st. Med hur stor säkerhet det kan beläggas att dessa är de vanligast förekommande under undersökningsperioden varierar åtskilligt beroende på om det gäller läroböcker före eller efter 1970-talet.¹²

De första studierna i det bibliometriska urvalet är publicerade 1915 och den senaste läroboken är tryckt 2008. Den tidsmässiga avgränsningen blir därför 1915–2008. Genom att ta med läroböcker från 2000-talets början får studien längre perspektiv på relationen mellan den forskning som bedrevs vid 1900-talets slut och läroböckerna. Förutsatt att det kan vara en relativt lång tidsmässig eftersläpning på att ta in nya forskningsrön i läromedlen (om de tas in överhuvudtaget vill säga), vore det oklokt att avgränsa sig vid millennieskiftet då ett så stort och omfattande forskningsprojekt genomfördes alldeles i slutskedet av föregående århundrade.¹³

11 För vidare diskussion kring detta, se nedan: 1.5 Källmaterial

12 Se diskussion om representativitet nedan under 1.5 Källmaterial

13 Forskning i området visar att det inte sällan är en stor eftersläpning på att ta in nya forskningsrön i läroböcker och annat pedagogiskt material, för mer om detta, se 1.7 Tidigare forskning.

1.5 Källmaterial

Källmaterialet som kommer att bearbetas är dels studier om kristnandet i Sverige under den avgränsade tidsperioden 1915–2008, och dels läroböcker i historia på gymnasiet eller motsvarande från samma period. När det kommer till studier om kristnandet i Sverige finns en relativt god spridning över hela undersökningsperioden.¹⁴ Representativiteten i detta avseende bör således vara god. Utifrån det bibliometriska urvalet har studier kommit med som i någon mening blivit bemärkta och beaktade inom forskningsfältet. Detta kan vara i egenskap av att de ansågs vara forskningens frontlinje när de kom, men i andra fall kan det vara för att de utmanade den rådande synen på kristnandet, alternativt utmanade specifika delar i en annan studies framställning. Anledningarna till att forskarna lyfter fram dessa studier kan vara olika, men vad som kan beläggas med säkerhet är i vilket fall att det inte kommit med obetydliga eller rent av olästa studier i urvalet. Studiernas funktion är att kontextualisera läroböckerna och dess framställningar av kristnandet genom att skapa referenspunkter till hur forskning kunde framställa kristnandeprocessen i olika tider och vittna om eventuella övergripande förändringar. De kommer däremot inte vara jämlika källor till läroböckerna i historieberuksam analysen. Denna studie särskiljs därmed från studier där man inriktat sig på att granska historisk forskning för att huvudsakligen utläsa historieberuksam eller få historiekulturell kunskap av dess framställningar.¹⁵

Vad det gäller representativitet i forskningsurvalet angående de olika studiernas resultat och tolkningar, är detta svårt att belägga (åtminstone i förhållande till all forskning i området). Detta beror först och främst på att det är ett flervetenskapligt/tvärvetenskapligt område, vilket gör att det berör historia, religionshistoria och arkeologi. Dessa fält har olika diskurser och fokus vilket gör dem svåra att ringa in i fråga om representativitet. Allmän representativitet är alltid problematiskt att tala om i historia, utan det handlar alltid om representativitet i relation till något, som en del av en helhet.¹⁶ Problemet blir då att denna helhet är väldigt stor och uppdelad. Med detta i åtanke måste därför rimliga avgränsningar göras av källmaterialet. En studie som ska kartlägga hela forskningsområdets samtliga framställningar av kristnandet utifrån alla relevanta aspekter under 1900-talet, skulle sannolikt ta årtal att genomföra och det skulle ändå vara mycket tveksamt om ett urval därifrån skulle kunna sägas vara representativt i avseendet med studiers olika forskningsresultat, teser och tolkningar.

14 Undantaget är 1920-talet. Eventuella studier i ämnet under detta decennium föll utanför det bibliometriska urvalet. Detta kompenseras dock upp genom förhållandevis god spridning i övrigt.

15 Se exempelvis: Sjöberg, Erik, *Battlefields of memory: the Macedonian conflict and Greek historical culture*, Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet 2011.

16 Florén, Anders & Ågren, Henrik, *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, Lund 2006, s. 58–59.

Ett gångbart sätt att ”hantera” problemet med representativitet i detta avseende är emellertid det bibliometriska urvalet. Citatmönstret gör att forskning som kanske inte alls håller samma linje som efterföljande studier, ändå kommer med i urvalet. Detta, med tanke på att referenserna i böckerna inte enbart går till författare som nödvändigtvis stödjer respektive studie. På så vis bör divergensen inom forskningsområdet på något sätt kunna avspeglas även i urvalet. Det kan dock inte helt uteslutas, som nämndes ovan, att ett parallellt forskningsfält existerar vid sidan av det aktuella urvalet. Men såsom frågeställningarna i studien är utformade, med fokus på relationen mellan nedslag i forskningsfältet och läroböcker, är representativitet gentemot all forskning inom området inte heller något krav för studiens validitet.¹⁷

Vad det gäller representativiteten i läromedelsdelen av källmaterialet, har jag belägg för att de läroböcker som tagits med i urvalet har kommit att användas mycket under åren och decennierna efter att första upplagan trycks, baserat på att de trycks i flera upplagor efter detta. Göran Andolfs kvantitativa sammanställning från 1972 av stoffet i läroböcker mellan 1820–1965 visar att samma författare har använts mycket i allmän historia, därför är det rimligt att anta att de även använts mycket för svensk historia, särskilt om de trycks i flera upplagor.¹⁸ Från 1970-talet och framåt finns dock ingen tillgänglig statistik om försäljningssiffror eftersom förlagen inte lämnar ut någon sådan. Därför är det svårt att säga exakt hur mycket böckerna har använts.¹⁹ För att fastställa representativiteten hos läroböckerna i mitt urval som är från 1970-talet och framåt använder jag helt enkelt de antal upplagor som de trycks i för att rimligen anta att de sålts och använts i stor omfattning. Var det gäller läroböckerna som är tryckta innan 1970-talet, kan det med större säkerhet fastställas att de har använts i stor omfattning och således är representativa för läromedel i historia under den avgränsade tidsperioden.²⁰

De läroböcker som nu tas med i urvalet är enbart historieläroböcker. Det är möjligt att kristnandet i Sverige har berörts i andra läroböcker också, exempelvis i kristendomskunskap/religionskunskap, men denna studie kommer enbart avgränsa sig till historieläroböckerna. Här finns det således en potentiell

17 Florén 2006, s. 58–59.

18 Andolf 1972, s. 117–135, 271–282.

19 Ammert, Niklas, *Det osamtidigas samtidighet: historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*, Uppsala: Sisyfos 2008, s. 74–75.

20 Åström Elmersjö, Henrik, The Meaning and Use of “Europe” in Swedish History Textbooks, 1910–2008, i *Education Inquiry*, 03/01/2011, Vol.2 (1), s. 75, 78, Andolf 1972, s. 126, 271–282.

risk för ett bortfall av historiebruk angående kristnandet i läromedlen. Men i och med att kristnandet är en historiskt förändringsprocess och att det är i historieämnet som den stora mängden historiskt stoff har bearbetats i skolan, bör bortfallet till viss del vara begränsat. Källmaterialet fyller också sin tänkta funktion såtillvida att det ger information om historisk forskning angående kristnandet utifrån de nedslag under 1900-talet som urvalet utgör, samt hur kristnandet framställts i läroböckerna under samma period. Det finns dock en risk att jag som historiker för in mina egna föreställningar om de olika 1900-talsepokerna i undersökningen och i de tolkningar som görs. Dessa kan komma med i form av förutfattade meningar om periodens politiska mentalitet, religiösa mentalitet etc. Det finns således risk för att olika typer av anakronismer förs in, främst trosanakronismer, värdeanakronismer samt konceptuella anakronismer. Hur dessa planeras att undvikas förklaras i metodredogörelsen.²¹

1.6 Teori och metod

1.6.1 Historiebrukskategorier som teoretiskt ramverk

Den teoretiska utgångspunkten för studien är historiebruk utifrån de kategorier av historiebruk som utformats av Klas-Göran Karlsson och som fått stor spridning i svensk historiedidaktisk forskning.²² Den första kategorin är det *vetenskapliga bruket*. Detta bruk handlar om att vetenskapligt rekonstruera och upptäcka det förflutna. Funktionen av detta bruk är historievetenskaplig verifiering, falsifiering samt vetenskaplig tolkning. Det *existentiella bruket* handlar om existentiellt minnesskapande, ofta kopplat till identitetsfrågor. Funktionen av detta bruk är främst att få människor att uppleva förankring eller orientering i ett större sammanhang. Det *moraliska bruket* syftar till att upptäcka, och framförallt, återupptäcka kollektiva minnen eller en specifik del av historien. Funktionen av detta bruk är restaurering, rehabilitering och försoning kopplat till kollektiva minnen som (företrädesvis) upptäckts på nytt.²³

Det *ideologiska bruket* handlar om att med hjälp av historia bygga upp/konstruera ett relevant meningssammanhang, och genom detta legitimera en viss maktposition eller ideologi. Det handlar också mycket om att rationalisera samtida politiska beslut eller situationer genom att lägga historien tillrätta så att den passar ens egna ideologiska agenda. Den femte kategorin är det som kallas för *icke-bruk*. Detta kan ses som ett specialfall av det ideologiska bruket, vars syfte också är att legitimera och

21 Se 1.6.2 Hermeneutik som metod.

22 Karlsson, Klas-Göran, *Historiedidaktik: begrepp, teori och analys*, i Karlsson, Klas-Göran (red.), Zander, Ulf (red.), *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*, Lund : Studentlitteratur 2009, s. 52–69.

23 Karlsson 2009, s. 52–69, Zander 2001, s. 53–57.

rationalisera. Icke-bruk ska inte användas för att beskriva en situation när historiska företeelser tillfälligt fallit bort ur minnet eller den historiska kontexten, utan detta är ett uttryck för en medveten hållning där den historiska dimensionen ska ignoreras och förträngas. Det *politisk-pedagogiska bruket* syftar till att ställa angelägna politiska frågor i vår egen tid under debatt genom direkta jämförelser med företeelser i det förflutna. Det är ett metaforiskt, symboliskt och jämförande bruk, i vilket förhållandet mellan då och nu görs förenklat och oproblematiserat. Funktionen av bruket blir således främst politisering och instrumentalisering av olika slag. Den sjunde och sista kategorin är det *kommersiella bruket*. Detta bruk handlar om att öka historiens värde och göra ekonomiska vinster. Funktionen av bruket är därför enbart kommersialisering.²⁴

Denna historiebrukstypologi kommer att användas som teoretiskt ramverk för att förstå framställningarna av kristnandet i Sverige. Det är viktigt att komma ihåg att typologin inte gör några anspråk på totalitet. Det är även tydligt att flera av bruken ibland kan överlappa varandra. Det är inte heller ovanligt att bruken existerar bredvid varandra och samtidigt ”fungerar” utan problem, utifrån deras tänkta funktioner vill säga.²⁵ Alla bruk av historia kan i bred bemärkelse sägas handla om människors sökande efter mening och sammanhang i tillvaron. Rent analytiskt fungerar typologin som ett instrument för att visa hur historia brukas med olika behov och intressen, samt med olika funktioner som resultat. Typologin kan analytiskt appliceras på olika samhällen och olika tider för att ge kunskap om likheter och skillnader i frågor om historiebruket i dessa samhällen. Enligt Karlsson kan typologin även synliggöra *historiekulturen* i olika tider, dvs det sammanlagda bruket av-, och diskurserna kring historia i ett samhälle.²⁶ Typologin är därför lämplig för denna studie där fokus ligger på att identifiera och förstå historiebruk under en period som sträcker sig över flera decennier med avsevärda samhällsförändringar.

Värt att förtydliga är att typologin i huvudsak kommer användas för analysen av läroböckerna, medan forskningsstudierna enbart kommer klassas som vetenskapligt bruk. Detta görs dels för att avgränsa studien, då analysen annars skulle bli väldigt omfattande. Men detta görs framförallt med anledning av svårigheterna kring att analysera historiebruk i historievetenskapliga studier. Man måste betänka att

24 Karlsson 2009, s. 52–69, Zander 2001, s. 53–57.

25 Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen: historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Stockholm: Natur och kultur 1999, s. 57–61, Zander 2001, s. 57, Karlsson 2009, s. 52ff.

26 Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien: historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*, Stockholm: Atlantis 2010, s. 88–91, 377–396, Karlsson 2009, s. 52ff.

Karlssons historiebrukstypologi, precis som andra historievetenskapliga teoretiska verktyg, i någon mening är avhängig sin tid. Det vill säga att detta teoretiska ramverk är styrt av vår samtida syn på historievetenskap och vår samtida förståelse av densamma. Risken är därför stor att nedslagen i forskning kommer att uppfattas som mer renodlat "vetenskapliga" ju närmare samtiden vi kommer, och detta vittnar om den problematik som finns. Man ska komma ihåg att den historiografiska kontext som studierna är skrivna i ser annorlunda ut än den kontext som typologin är utformad i.²⁷ Det vore konstigt om studier från exempelvis 1910-talet skulle motsvara en syn på historia som finns idag. Dock menar många att historiografiska förändringar hänger samman med historiekulturella förändringar, vilket i så fall gör att historisk forskning bör betraktas som ett led i de övriga "historiebrukstrenderna" i samhället.²⁸ Relationen mellan historisk forskning, historiografiska förändringar samt historiekultur och historiebruk är en avancerad fråga som kommer att utvecklas mer i slutdiskussionen.

Mycket av detta går att koka ner till problematiken kring gränsdragningen mellan ett "vetenskapligt" bruk och andra bruk. Detta är en problematik som Karlsson länge har varit medveten om och också har påtalat i flera böcker. Enligt honom är gränsdragningen mellan "vetenskapligt" bruk och "ideologiskt" bruk en av de svåraste gränsdragningarna att dra, mycket på grund av de dilemman som framkommit ovan. Sådär skriver Karlsson angående en sådan gränsdragning:

I båda fallen spelar just tolkandet eller meningsskapandet en central roll, och i båda fallen är huvudaktörerna intellektuella grupper som har god kontroll över språk och andra kulturyttringar. Den generella skillnaden är att medan det vetenskapliga meningssammanhanget avgörs av dess korrespondens med empiriska iakttagelser, med dokumentation och "fakta" som åberopas som stöd för meningssammanhangets giltighet, uppfinner ideologer både fakta och sammanhang. I praktiken är gränsdragningen emellertid inte lika enkel. Historiker har ofta ägnat sig åt ideologiproduktion [...]. [G]ränsen mellan historie- och ideologiproduktion är sålunda svår att dra på ett entydigt sätt. Sannolikt är det så att själva gränsdragningen mellan vad som är vetenskapligt och vad som är ideologiskt är en ideologisk verksamhet. Kanske är det mest relevant att hänvisa till olika målsättningar för att skilja ett vetenskapligt från ett ideologiskt historiebruk; under det att historia som vetenskap normalt bedrivs i syfte att skapa ny kunskap för att därigenom bidra till en inomvetenskaplig forskningsutveckling, brukas historia ideologiskt för att övertyga och för att mobilisera stora människogrupper för den stora ideologiska uppgiften. Det betyder att vetenskapliga historiebrukare ofta lägger tonvikten vid delarna i det historiska meningssammanhanget, medan ideologiska historiebrukare mera betonar helheten. Detta har dock sällan hindrat historieideologer från att betyga att deras historiska tolkning ligger i linje med vetenskapens absoluta frontlinjer.²⁹

27 Se 2.1 Historiografisk bakgrund.

28 Zander 2001, s. 21-22.

29 Karlsson 2009, s. 60-61.

I ljuset av ”målsättningsaspekten” som Karlsson lyfter, kan man dra en skiljelinje mellan historievetenskapliga studier och annat källmaterial. Samtliga studier i urvalet är i huvudsak skrivna i syfte att skapa ny kunskap för att därigenom bidra till en inomvetenskaplig forskningsutveckling, de är exempelvis inte skrivna för att övertyga och för att mobilisera stora människogrupper i ett ideologiskt syfte. Även historikern Ulf Zander menar att det kan vara problematiskt att försöka stuva in historieforskning i rekonstruktionen av historiebruk i olika tider, även om det handlar om något annat bruk än det ideologiska/politiska.³⁰ Detta har inte att göra med att historiker ska betraktas som ofelbart objektiva i sitt bruk, utan snarare att det är vanskligt att kategorisera deras bruk med samma måttstock som annat bruk. Det är anledningar som dessa som ligger till grund för att studierna i urvalet klassas som vetenskapligt bruk på ett kategoriskt vis.

1.6.2 Hermeneutik som metod

Metoden som används i studien är en kvalitativ textanalys, vars mest centrala del är granskningen av relationen mellan studier och läroböcker. Med ”relationen” avses här främst en komparativ analys av innehållet.³¹ De metodologiska och analytiska utgångspunkterna har utformats för att så bra som möjligt passa källmaterialet samt det teoretiska ramverk som studien har. Textanalysen kommer därför att genomföras hermeneutiskt, då hermeneutik i regel varit valet av metod för den som arbetar med K-G Karlssons historiebrukskategorier. Detta har främst att göra med fokuset på tolkning.³² Hermeneutiken som förhållningssätt skapar en bred förståelse för meningarna och intentionerna i texternas framställningar och genom detta synliggörs också historiebruket på ett bra sätt.³³ Med hermeneutisk metod undersöks materialet inte bara på ytan, utan metoden hjälper även till med att få fram en djupare förståelse av källmaterialet. Det centrala i det hermeneutiska arbetssättet är tolkningen av fenomenet, som i det här fallet är framställningarna av kristnandet i Sverige och dess olika aspekter. Den hermeneutiska textanalysen ska ske utifrån ett helhetsperspektiv samt utifrån textens mening.³⁴

Målet med den hermeneutiska tolkningen är att förstå texten i dess sammanhang och genom kontextuell kännedom kunna göra rimliga tolkningar om människornas yttranden, föreställningsvärld och känslor. Den hermeneutiska tolkningen utförs på två plan: dels genom en tolkning av orden,

30 Zander 2001, s. 21-29.

31 För andra exempel på sådana analyser, se 1.7.3 Relationen mellan forskning och läroböcker.

32 Se exempelvis Karlsson 1999, s. 51-56, Ammert 2008, s. 75-76.

33 Karlsson 1999, s. 51-61.

34 Florén 2006, s. 141.

begreppsanvändningen och formuleringarna i dess händelsesammanhang, och dels en tolkning av dem i en större samtida politisk, social och kulturell kontext.³⁵ Den förstnämnda delen av textanalysen kommer exempelvis kunna beröra användningen av begreppet "Sverige", som i sin tur är kopplat till framställningen av kristendomen och religionsskiftet som statsbildande. Hermeneutiken hjälper till att synliggöra de mönster som yttrar sig över den avgränsade tidsperioden genom förståelse för de granskade texterna på ett djupare plan. Genom en hermeneutisk bearbetning av materialet som bygger på en god förförståelse, kan texternas olika framställningar förstås bättre som en del i en helhet, vilket ytterligare synliggör historiebruket.³⁶

Perspektivet som innebär att förstå texterna utifrån författarens mening med dem samt utifrån samtidens kontext, blir särskilt viktigt i redogörelsen för de olika forskningsstudiernas framställningar. Det gäller att inte förstå dessa studier om kristnandet utifrån hur historisk forskning och historiedebatten kom att se ut senare, utan enbart utifrån hur det såg ut där och då.³⁷ Som nämndes ovan finns risk för trosanakronismer, värdeanakronismer och konceptuella anakronismer i samband med att allt källmaterial skall bearbetas. Värdeanakronism är när historiker studerar dåtida människor utifrån tron att de har samma värden vad gäller moral, önskningsar, värderingar, intressen och mål, rättssyn etc, som vi har idag. Vi applicerar vår kultur och våra värden på dem och gör då felaktiga analyser. Trosanakronism är när vi projicerar nutida övertygelser på dåtidens människor, det handlar om saker som inte passar ihop med hela världsuppfattningen. Det kan gälla världsbild, synsätt inom till exempel forskning, grundläggande teorier eller paradig. Konceptuell anakronism är när vi antar att dåtida människor hade eller förstod våra konceptuella ramverk när det kommer till naturen eller olika typer av sociala fenomen. Istället ska man sträva efter att förstå förflutna människors koncept såsom de förstod dem och inte med begrepp eller koncept som vi har idag.³⁸ Genom att anta ett internalistiskt perspektiv, dvs ett "inifrånperspektiv", kommer framställningarna i texterna att förstås enbart utifrån författarnas egna koncept, föreställningar, världsbild och villkor. Detta gör att texterna kontextualiseras på ett korrekt sätt och risken för att anakronismer eller anakronistiskt tänk förs in i undersökningen kan således undvikas.

35 Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj, *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund: Studentlitteratur 2 uppl 2008, s. 189–215.

36 Alvesson & Sköldberg 2008, s. 189–215.

37 Florén 2006, s. 55–59.

38 Fairburn Miles, *Social history: problems, strategies and methods*, Basingstoke: Macmillan 1999, s. 203–204.

Något som är viktigt att ha i åtanke i analysen av läroböckerna (och när deras relation till forskning sedan ska analyseras) är att läroböckernas intention har varit att lära ut till elever, dvs göra stoffet förståeligt för elever. Deras intention har inte varit att beskriva det historievetenskapliga forskningsläget. Men samtidigt gör pedagogiska texter alltsomoftast anspråk på realreferens, dvs en ambition att representera den verklighet som existerar utanför och oberoende av texten. Sedan gör de även anspråk på trovärdighet, didaktisk totalitet och att presentera oomtvistade fakta. Detta rimmar inte sällan illa med forskningsvärldens ständiga förändring och divergens.³⁹ Detta motiverar också studien ytterligare.

1.6.3 Faktaurval

För att kunna sovra bland fakta och forskningsrön i studierna har ett metodologiskt urval gjorts, och detta har tagit sin utgångspunkt i läroböckerna. Vad som kommer lyftas fram och analyseras i läroböckerna är givetvis avsnittet om kristnandet i Sverige, och detta i sin helhet. Men när det kommer till forskningsstudierna har alltså ett faktaurval genomförts, och detta har fått styras av två faktorer: dels den fakta och de komponenter i studiernas resultat som också förekommer i någon/några av läroböckerna, och dels hur man huvudsakligen förklarar kristnandet i studierna (om detta inte redan har täckts upp av de komponenter som också förekommer i läroböckerna vill säga). Den huvudsakliga förklaringen till kristnandet tas med för att inte låta läroböckernas stoff få styra faktaurvalet ifrån studierna till en sådan grad att deras forskningsresultat och teser förbises. Den fakta som finns med i läroböckerna och därmed fått styra faktaurvalet från forskningsstudierna är följande:

- Missionen (i bred bemärkelse, det kan vara enskilda missionärer, missionstaktik, eller något annat. Detta är helt beroende på vad man lagt tonvikt på i olika tider angående missionen.)
- Den fornnordiska religionen eller kulturen samt relationen mellan den fornnordiska religionen/kulturen och kristna/kristendomen
- Den statsbildande kraften/funktionen i kristendomen
- Kristnandet som maktmedel
- Tidsangivelser för/angående kristnandet
- Användningen av begreppet ”Sverige”

39 Selander, Staffan, *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841–1985*, Lund : Studentlitteratur 1988, s. 33–36.

1.7 Tidigare forskning

Denna studie kan främst relateras till två större forskningsfält: dels det specifika forskningsfältet om framställningar av den svenska vikingatiden, fornnordiska religionen och kristnandet i svenska läroböcker, och dels det mer allmänna fältet om olika typer av historiebruk i svensk skola och läromedel under 1900-talet. Relationen mellan forskning och läroböcker kan knappast sägas vara ett helt eget forskningsfält, då det finns knapphändigt med reellt forskningsfokus på detta. Denna aspekt av forskningsläget är likväl central för studien och därför kommer de antydningar och slutsatser som dragits i tidigare forskning kring denna relation att sammanfattas i avsnittets tredje del.

1.7.1 Forskning om framställningar av svensk vikingatid och kristnandet i läroböcker

Statsvetaren Herbert Tingstens läroboksstudie *Gud och fosterlandet: studier i hundra års skolpropaganda* från 1969, behandlar etnicitet, religion och sociala förhållanden i ämnen som historia, geografi och religion inom både lärdoms- och folkskola under perioden 1850 till 1950. Tingstens studie visar att läroböckerna från mitten av 1800-talet till omkring år 1900 präglades av en konservativ teologisk historiesyn där Gud framställdes som en slags intervenerande historisk regissör till nationens öden.⁴⁰ I läroböckerna framställdes vikingarna som Guds redskap för att sprida kristendomen till Norden. Enligt Tingsten var läroböckerna relativt toleranta mot ”hedendomen” under undersökningsperioden, men betydligt mer intoleranta mot exempelvis katolicismen.⁴¹

Historikern Göran Andolf tidigare nämnda sammanställning är även den en del av forskningsläget. Andolf har gjort en sammanställning av stoffurval och organisering av innehåll i läroböcker i allmän historia mellan åren 1820–1965 utifrån kvantitativ metod. Andolfs sammanställning visar att medeltida stoff minskar i läroböckerna under 1900-talets början. Under detta århundrade (fram tills 1965 vill säga) sökte läroböckerna det egna ursprunget i sitt stoffurval. Flertalet läroböcker före första världskriget lyfte fram vikten av indoeuropeerna eller arierna. Under 1960-talet ökade sedan det utomeuropeiska stoffet i läroböckerna ackumulativt. Stoffet som rörde Europa före statsbildningarna under medeltiden och framåt (exempelvis i Sverige) fortsatte dock att utgöra samma mängd eller rent av minska, och det statshistoriska stoffet bildade fortfarande en vital ram för framställningarna under 1960-talet.⁴²

40 Tingsten 1969, s. 125–126.

41 Tingsten 1969, s. 145–147.

42 Andolf 1972, s. 1–3, 184–186, 201–202.

Johan Wickströms avhandling *Våra förfäder var hedningar: nordisk forntid som myt i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919* från 2008 granskar framställningar av den nordiska forntidens samhälle och religion i den svenska folkskolans olika pedagogiska texter från folkskolans införande 1842 fram till 1919. Studien visar att det fanns ett stort ideologiskt innehåll i skolböckernas framställningar. Framställningarna anspelade på hur svenska förfäder vandrade in relativt sent till Norden och introducerade ett i alla avseenden överlägset samhälle gentemot andra folkgruppers (finnar och samer). Man glorifierar bönder och jordbrukssamhället och man betonar det faktum att germanska folkstammar står över andra folk i olika avseenden.⁴³

Nationalism och även evolutionism (med socialdarwinistisk prägel) är vanligt förekommande i berättelserna och framställningen av nordisk/svensk forntid, enligt Wickströms slutsatser. Vidare menar Wickström att representationen i skolböckerna av sociala kategorier och relationer är avhängiga socioekonomiska processer och ideologier i 1800- och 1900-talens samhällen. Detta historiebruk var såpass omfattande och påverkande att framställningarna av forntidens sociala taxonomier bidrog till att producera, reproducera och legitimera sociala hierarkier i samtiden, menar Wickström. Det bör understrykas att Wickström har haft ett genomgående tydligt historiematerialistiskt och socialkonstruktivistiskt synsätt när denne har granskat källmaterialet. Wickström har även använt ett Antonio Gramsciinspirerat konfliktperspektiv som teoretiskt ramverk.⁴⁴ Dessa utgångspunkter gör sig framförallt påmind när Wickström analyserar och drar slutsatser i studien.

Texterna innehöll en stor mängd religiöst bruk av historien med en tydlig luthersk prägel, faktum är att den var ännu mer tydlig i undersökningsperiodens senare hälft, enligt Wickström. Studien visar att den fornnordiska religionen och utövandet av densamma har förståtts och presenterats i läroböckerna utifrån en kristen mall. Ett tydligt led i detta var att läroböckerna utifrån en kristen ståndpunkt argumenterade mot forntida religiösa företeelser. Kristnandet presenterades i framställningarna som ett gudsingripande i historien. Kristen försoningslära och den sanna kristna konfessionen gjorde att våra förfäder övergav sin hedniska tro. Denna framställning menar Wickström förstärktes under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet.⁴⁵

43 Wickström, Johan, *Våra förfäder var hedningar: nordisk forntid som myt i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919*, Uppsala: Department of Theology, Uppsala University, Edita Västra Aros 2008, s. 2–13, 355–361.

44 Wickström 2008, s. 4–8, 45–59, 355–361.

45 Wickström 2008, s. 355–361.

Lena Almqvist Nielsens licentiatavhandling *Förhistorien som kulturellt minne: historiekulturell förändring i svenska läroböcker 1903-2010* från 2014 beskriver hur nordisk stenålder, bronsålder, järnålder och vikingatid har skildrats i läroböcker under 1900-talet och början av 2000-talet. Skildringarna i läroböckerna sätts i relation till den historiekulturella förändringen och även utvecklingen inom samtida arkeologisk forskning. Studien visar att både historieläroböckerna och arkeologisk forskning har blivit klart påverkade av allmänna (och i synnerhet politiska) trender i samhället. Framställningen av inte minst vikingatidens slut och Ansgars roll förändras i takt med att religionens roll i samhället förändras. Studien visar även att läroböckerna under undersökningsperioden utvecklats från att fokusera på nationalistiska aspekter och domineras av män, till att tilldela likvärdigt fokus på människor oberoende av kultur och kön.⁴⁶

1.7.2 Allmän forskning om historiebruk i svensk skola under 1900-talet

Tingstens tidigare nämnda studie visade på att andra halvan av 1800-talet och första halvan av 1900-talet var en period där en avsevärd mängd propaganda utövades genom läroböckerna i skolan och framförallt ideologiskt historiebruk var mycket vanligt. Patriotism och luthersk religiositet framställdes ofta som symbiotiska. Denna religiösa och nationella propaganda dominerade enligt Tingsten fram till 1950-talet. Då hade historieskrivningens religiösa inslag utrensats och försvann således omgående från läroböckerna. Demokratin, svensk neutralitet och den lugna samhällsutvecklingen menade Tingsten hade förändrat propagandan. Dock så kvarstod nationalismen i läromedlen och undervisningen, men idylliseringen hade minskat samt att man också hade börjat lägga in internationella perspektiv i undervisningen. Men den uråldriga medborgerliga friheten framställdes dock fortfarande som en gammal svensk företeelse och kopplades till bönderna.⁴⁷

Historikern Roger Johanssons avhandling *Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* från 2001 granskar historiebruket i anknytning till händelserna i Ådalen 1931. Studien undersöker bland annat hur Ådalshändelserna har framställts i läroböcker för grundskolan 1945–2001. Studien visar att Ådalen blivit ett laddat politiskt begrepp som använts flitigt i läroböckerna. Olika politiska intressegrupper brukade händelsen som en slags markör för framväxten av det moderna Sverige, men sedan skiljer det sig åt i vilken tolkning man gör av hur

46 Almqvist Nielsen, Lena, *Förhistorien som kulturellt minne: historiekulturell förändring i svenska läroböcker 1903–2010*, Umeå: Umeå Universitet; Falun: Högskolan Dalarna 2014, s. 2–4, 114–121.

47 Tingsten 1969, s. 278–281.

det moderna Sverige har växt fram. Högern ville framställa det som att händelserna i Ådalen var kopplade till ett kommunistiskt hot mot det svenska samhället, medan man från den radikala vänsterns håll ville framställa det som att högern vill bryta ner arbetarrörelsen. Socialdemokraterna använde Ådalshändelserna för att ge bilden av att man själva var det sunda mittenalternativet och att Ådalshändelserna orsakades av det skärpta tonläget mellan högern och kommunisterna som låg på varsin ytterkant. Denna framställning var synnerligen vanlig i undersökningsperiodens första hälft. Enligt Johansson var 1968 en vändpunkt där denna bild började utmanas av den nya vänstern, vilket visar sig tydligt i bland annat läroböckerna från 1970 och framåt. Under 1980-talet börjar sedan borgerliga influenser synas i framställningar av Ådalshändelserna i läroböckerna. Studien konkluderar således att ett ideologiskt förankrat historiebruk har varit högst förekommande i läromedlen under 1900-talet i anknytning till detta historiska skeende.⁴⁸

Ulf Zanders avhandling *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* från 2001 är en av de större svenska historiebruksstudier som gjorts, riktat mot 1900-talet. Detta gör den högaktuell för denna studie, även om den inte granskar bruk av svensk vikingatid eller kristnandet. Zander använder även samma historiebrukstypologi som används i denna studie. Zanders studie visar att den dominerande formen av historiebruk kring 1900 var ideologiskt historiebruk, främst i nationalistisk form. Detta satte även ett tydligt avtryck i undervisningen i skolan, ett tydligt exempel på detta var Odhners lärobok *Lärobok i fäderneslandets historia*. Zanders studie pekar således i samma riktning som Tingstens, dvs mot att nationalistiska framställningar var mycket vanliga under 1900-talets första decennier, för att sedan bli allt mer sällsynt efter andra världskriget.⁴⁹

Under mellankrigstiden dominerades historiebruket av både moderna och traditionella aspekter. Det fanns ett positivt historiebruk där man ville visa på hur långt Sverige kommit i förhållande till föregående århundrade samt att moderniteten leder landet vidare in i en ”blomstringstid”. Dessa framställningar fick sitt uppsving efter andra världskriget och sammanfaller med Sveriges industriella och ekonomiska tillväxt. Moraliserande historiebruk fick sitt genombrott under 1930-talet och senare en renässans under slutet på 1960-talet och framåt. I samband med detta kom även grupper som bönder, arbetare och kvinnor med i historiebruket och fick ett utrymme i historieskrivningen som de inte varit i

48 Johansson, Roger, *Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2001, s. 23–30, 446–454.

49 Zander 2001, s. 13–38, 80–94, 460–472.

närheten av innan, enligt Zander. Studien visar vidare att 1990-talet blev en period då bruket av välfärdsstaten kom att hamna i centrum, både för bruk av- och debatt om den svenska historien.⁵⁰

Janne Holméns avhandling *Den politiska läroboken: bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget* från 2006 granskar även den bruket av ett mycket senare skeende än min studie. Holmén gör en djupdykning i hur USA och Sovjetunionen har framställts i nordiska läroböcker under det kalla krigets samtliga decennier. Studien visar att läroböckerna i Sverige påverkades av Sveriges utrikespolitiska förhållanden och svängningar i politiken. Detta gällde dock främst läroböckerna i Samhällskunskap. Men en av Holméns viktigaste slutsatser är emellertid att politiska krafter tydligt har påverkat innehållet och framställningarna i böckerna samt att revideringarna av framställningarna har skett indirekt som reaktioner på det rådande utrikespolitiska läget angående USA och Sovjet.⁵¹

Niklas Ammerts avhandling *Det osamtidas samtidighet: historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år* från 2008 behandlar historieläroböcker under hela 1900-talet och studien synliggör mycket av det bruk som förekommit, om än i generella drag. Ammerts studie visar att läroböcker under 1900-talet i huvudsak präglats av vetenskapligt historiebruk. Även det existentiella och politisk-pedagogiska bruket identifieras som två av de stora generella bruken under hans undersökningsperiod. I enlighet med Tingsten och Zander förordar även Ammert att det ideologiska bruket är vanligt under 1900-talets första decennier, oftast med konservativ och nationalistisk-etatistisk vinkel. Under 1960- och 1970-talet tar ett nytt ideologiskt bruk över där koncept som klass, klasskamp, bas och produktion allt mer används i framställningarna. Detta lever kvar in på 1990- och 2000-talet även om det tonas ned avsevärt.⁵²

Ingmarie Danielsson Malmros avhandling *Det var en gång ett land: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, behandlar läroböcker för gymnasiet eller motsvarande från 1931–2009. I studien undersöks vilka menings- och identitetsskapande berättelser om Sverige och svenskhet som har presenterats i historieläroböcker och om, hur och varför dessa berättelser har förändrats över tid. Studien visar att läroböckerna presenterade nationalistiska

50 Zander 2001, s. 460–472.

51 Holmén, Janne, *Den politiska läroboken: bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis: Universitetsbiblioteket distributör 2006, s. 23–49, 314–337.

52 Ammert 2008, s. 210–213.

framställningar under de första tre decennierna av undersökningsperioden. Först i form av etnisk nationalism och senare olika former av statsnationalism. Det övergripande temat i dessa framställningar var glorifierandet av neutralitetstanken och politiken.⁵³

Under 1970-talet tar glorifierande av välfärdsstaten över i framställningarna och blir ett vida utbrett historiebruk i läroböckerna. Från 1970-talet och framåt kommer även allt fler kvinnor in i framställningarna av landets historia. Dessa senare framställningar kom att krocka med den gamla nationalistiska neutralitetsbilden som målats upp tidigare. Under 1990- och 2000-talet har en tydligare inriktning mot Europa och en anpassning till den europeiska historien kommit in i framställningarna, enligt Danielsson Malmros. Detta nya narrativ har bidragit till en avsevärd konvergens angående motståndet mot neutralitetsnarrativet som i sin tur utmanade den från 1970-talet förhärskande välfärdsberättelsen. Denna studie visar således på ett liknande resultat som Zanders och Holméns studier, där samtida politiska svängningar påverkar framställningar av historien i läroböckerna.⁵⁴

Historikern Lena Olssons avhandling *Kulturkunskap i förändring: kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985* från 1986 granskar geografiläroböcker och dess framställningar av olika folk, livsstilar, religioner och politiska system. I motsats till exempelvis Tingstens studie hävdar Olsson att böckerna inte propagerar för svenskhet eller speciellt många nationalistiska framställningar utan att svenskarna primärt presenterades som att de tillhörde ett västerländskt samhälle.⁵⁵ Karin Granqvist har studerat hur samerna har framställts i läroböcker från 1865–1971. Studien visar att samer knöts till mongoliska folk och definierades som annorlunda gentemot svenskarna under 1800-talets andra hälft. När vi kommer in på 1950-talet har denna bild förändrats och samerna börjar framställas som en självständig etnisk grupp som mer kopplas till Sverige historiskt. Men det är först under början av 1970-talet som samerna verkligen framställs som en del av den svenska befolkningen i läroböckerna.⁵⁶ Göran Palm belyser i sin debattbok *Indoktrineringen i Sverige* från 1968 olika typer av politiskt vinklade och partiska framställningar i de svenska läroböckerna på 1960-talet.⁵⁷

53 Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång ett land: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Höör: Agering 2012, s. 191–193, 224–225, 401–410.

54 Danielsson Malmros 2012, s. 251–252, 401–410.

55 Olsson, Lena, *Kulturkunskap i förändring: kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*, Malmö: Liber 1986, s. 27–29, 194ff.

56 Granqvist, Karin, *Samerna i svenska läroböcker 1865–1971*, Umeå: Univ., Centrum för arktisk forskning 1993, s. 43.

57 Palm, Göran, *Indoktrineringen i Sverige*, Stockholm: PAN/Norstedt 1968, s. 12–51.

Åsa Linderborgs avhandling *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* från 2001 berör läroböcker en aning, främst genom hennes frågeställning om vilken syn på socialdemokratin och välfärdssamhället som förmedlas i läromedlen. Linderborg sammanfattar sitt resultat angående denna frågeställning på följande vis: ”Jag har studerat 27 läroböcker i historia för folkskolan, högstadiet, och gymnasiet perioden 1909–1999. [...] Ingen av läroböckerna från samma tidsperiod avvek vad gäller det ideologiska innehållet.”⁵⁸ Linderborgs menar att läroböcker som gavs ut före 1950 visade på en borgerlig hegemoni där man prisade bland annat kapitalismen, entreprenörerna, marknadsekonomin och handeln för att sedan successivt skifta mot en socialdemokratisk hegemoni där socialdemokratiska framställningar kom att dominera.⁵⁹

1.7.3 Relationen mellan forskning och läroböcker

Det bör understrykas att det nästan inte gjorts några större studier centrerat kring historiebruk som haft samma huvudfokus som mig, dvs att jämföra framställningarna av ett historiskt skeende eller en förändringsprocess i läromedel med framställningarna inom historisk forskning. Faktum är att det är väldigt sällan som relationen mellan dessa två fått vara en del av huvudfokuset. Men flertalet studier har däremot berört denna aspekt, i lite olika utsträckning.

En utav slutsatserna i Roger Johanssons studie är exempelvis att det främst inte har varit forskning som styrt framställningen av Ådalshändelserna i läroböckerna, utan snarare politiska krafter.⁶⁰ Även Andolf lyfter fram det faktum att historieläroböckerna i dennes undersökning inte tagit in nyare forskning i speciellt stor utsträckning. Förklaringen till detta härleds till en typ av känslöförankring i ”stora historiska minnen”, vars speciella värden samt betydelsefulla narrativ blir viktiga i framställningarna och således krockar med nya forskningsrön. Men också för att forskning ofta inte är enhetlig och tvärsäker, utan snarare går isär, och att det därför blir osäkert vilken eller vilka forskares nya framställningar som ska tas i beaktande och föras in i läroböckerna.⁶¹ Lena Almqvist Nielsens tidigare nämnda licentiatavhandling visar att de flesta utav skildringarna av epokerna under förhistorien har upprepats i mer än ett sekel i läroböckerna, men att tolkningarna av desamma har förändras i takt med förändringar i samhället samt framsteg inom arkeologisk forskning. Genusperspektiv fördes bland annat in i skildringarna som belyser sysslor och aktiviteter som tillskrivs män respektive kvinnor.

58 Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm: Atlas 2001, s. 401–402.

59 Linderborg 2001, s. 402ff.

60 Johansson 2001, s. 446–454.

61 Andolf 1972, s. 256–257.

Förändringarna inom arkeologisk forskning angående genus har bidragit till detta, men studien visar att det ändå varit politiska krafter som haft störst inverkan på behandlingen av kön i läroböckerna. Uppfattningar om "manligt" och "kvinntligt" har förändrats och kvinnor synliggörs efter att de så gott som ignoreras i början av undersökningsperioden.⁶²

Torvald Olsson skriver i sin avhandling *Folkökning, fattigdom, religion: Objektivitetsproblem i högstadiets läromedel 1960–1985 med särskild inriktning på Indien- och U-landsbilden* om relationen mellan en ständigt förändrande forskning kring Indien som U-land och läromedel som inte hänger med i utvecklingen. Olssons studie visar att läromedlen blir allt mer i fas med de senaste studierna och senaste fakta desto nyare de är. Under mitten av 1980-talet är läromedlen mycket mer i fas med objektivitetskraven och de senaste framställningarna inom forskning än de var under 1960-talet.⁶³ Stig Hadenius och Claes-Olof Olssons granskning av historieläroböcker som utfördes 1970 på uppdrag av Statens läroboksnämnd visar även den på ett liknande resultat i fråga om eftersläpning i förhållande till aktuell forskning.⁶⁴ Henrik Åström Elmersjös artikel "Historievetenskap och historieundervisning" visar hur forskning och undervisning dikotomiserades som begrepp inom historievetenskapliga och pedagogiska debatter på 1950-talet, samt även i debatten om historievetenskap kontra ideologi.⁶⁵

Danielsson Malmros skriver i sin tidigare nämnda avhandling om tröghet och föränderlighet i framställningarna och menar att det innan andra världskriget fanns en förhärskande syn på stora delar av stoffet och de historiska framställningarna i detsamma som var förankrade i "eviga värden", som i sin tur stod för en slags tidlös identitet. Detta gjorde att man inte fick ändra på dessa framställningar i läroböckerna, även om det fanns ny forskning som bestred dem. Kontinuiteten i läroböckerna blev således väldigt stark, faktiskt till en sådan grad att de blev uppenbart oföränderliga, traditionstyngda och allt mer oförenliga med vetenskapliga framsteg. Under decennierna efter andra världskriget började däremot en slags nedsippling av nya forskningsrön att framträda. Vetenskapliga landvinningar skulle nu få sippra ner till eleverna utan att normativt "kontamineras" på det sätt som man ansåg hade skett tidigare, skriver Danielsson Malmros.⁶⁶

62 Almqvist Nielsen 2014, s. 114–121.

63 Olsson, Torvald, *Folkökning, fattigdom, religion: Objektivitetsproblem i högstadiets läromedel 1960–1985 med särskild inriktning på Indien- och U-landsbilden*, Löberöd: Bokförlaget Plus Ultra, 1988, s. 423–435.

64 Hadenius, Stig & Olsson, Claes-Olof, *Historieböckerna i det nya gymnasiet. En undersökning av tiden efter 1918 utförd på uppdrag av Statens läroboksnämnd*, Stockholm 1970, s. 33.

65 Åström Elmersjö, Henrik, Historievetenskap och historieundervisning: Sven Ulric Palme och 1950-talets läroböcker i historia för folkskolan, i *Scandia* 83, nr 1 (kommande).

66 Danielsson Malmros 2012, s. 252–279.

1.7.4 Sammanfattning av tidigare forskning

Sammanfattningsvis visar forskningsläget nästan enhetligt att det rådande politiska läget och den politiska debatten har inverkat på framställningar i läroböckerna. I framställningar av svensk vikingatid och kristnandet i läroböcker har nationalistiskt-ideologiskt historiebruk varit vanligt under 1900-talets första decennier. Detta korrelerade även med förekomsten av religiöst (lutherskt kristna) vinklade framställningar, utifrån vad som kan kallas för både politisk-pedagogiskt-, ideologiskt-, och existentiellt historiebruk. Den traditionella formen av nationalistiskt-ideologiskt historiebruk avtar successivt från 1950-talet och framåt för att ganska omgående ersättas av nya framställningar och bruk. På sätt och vis fortsätter nationalistiskt-ideologiskt historiebruk att vara framträdande men nu i en helt ny form där moderniteten och landets framsteg glorifieras. Under 1960- och 1970-talet kom även en hel del fokus att läggas även på mer vänsterorienterade företeelser i bruket, såsom klasskamp och välfärdsstaten. Moraliserande historiebruk har även förekommit frekvent från 1930-talet och framåt, med en av flera signifikanta tyngdpunkter i 1960- och 1970-talets historiebruk.

Forskningsläget visar även att det inte alltid varit forskning som främst fått styra framställningar i läroböckerna, utan snarare andra krafter, företrädesvis politiska sådana. Läroböckerna under första halvan av min undersökningsperiod beskrivs som särskilt statiska och traditionstyngda, således följer de i regel inte med de nya forskningsrönen. Detta var också mycket på grund av divergens och splittring inom forskningsfälten, som i sin tur lett till passivitet hos läroboksförfattarna. En eftersläpning i förhållande till aktuell forskning blev därmed ett resultat av detta. Under undersökningsperiodens andra hälft börjar ny forskning att synas i läroböckerna men fortfarande är framställningarna främst avhängiga politiska krafter snarare än aktuell forskning.

2. Bakgrund

2.1 Historiografisk bakgrund

Då en stor del av källmaterialet består av historisk forskning, bör denna kontextualiseras med en historiografisk bakgrund. En konservativ historieskrivning var dominerande under 1900-talets första decennier. Uppsalaprofessorn Erik Gustaf Geijer (1783–1847), som brukar kallas den svenska historieskrivningens fader, var en av de starka förgrundsfigurerna till denna utveckling. Geijer blev en inspirerande förebild för kommande generationer av konservativa historiker i Sverige. En av dessa var Harald Hjärne (1848–1922) som också blev en ledande gestalt för den starka konservativa och nationalistiska skolan som dominerade svensk historieskrivning fram till 1930-talet. Han stod emellertid för en betydligt mer utvecklade källkritik än vad Geijer gjort, men den nationalistiska och romantiska historieskrivningen bibehölls i hög grad bland merparten av historiker. Till denna historieskrivning kopplas också ett betydande aktörsperspektiv.⁶⁷

Den stora utmaningen mot den konservativa historieskolan kom under 1930-talet med bröderna Lauritz (1873–1960) och Curt Weibull (1886–1991). Med dem kom ett stort fokus på den historievetenskapliga metoden, främst centrerad kring en ”radikalt” driven källkritik. Denna historieskrivning blev ett vetenskapligt brott mot den konservativa- och nationalistiska historieuppfattningen. Denna byttes nu ut mot en principiellt kritisk och skeptisk hållning. Vid 1950-talets mitt anses "weibullarna" ha blivit den i stort sett dominerande riktningen i svensk historieskrivning, även om det fanns ett antal verksamma historiker som inte hörde till denna skola.⁶⁸

Under 1960- och 1970-talet fick teorin sitt stora intåg i historievetenskapen, främst genom en allt större diskussion om historieämnets förhållande till samhällsvetenskaperna. Detta sammanfaller även med en ökad specialisering inom historieämnet. Denna tid utmärks annars av ett ökat socialhistoriskt fokus, där de vanliga människorna skulle betonas. Detta lämpade sig även väl för teoretiserande, med diverse teorier hämtade från samhällsvetenskaperna. Till dessa hör inte minst teorier rörande olika typer av sociala strukturer. Till de teoretiska inriktningar som blev viktiga på 1970- och 1980-talen hörde också historiematerialismen. Denna riktning var precis som socialhistorien, inspirerad av de starka

67 Kjeldstadli, Knut, *Det förflutna är inte vad det en gång var*, Lund: Studentlitteratur 1998, s. 56–60, Åmark, Klas, *Histeskrivningen i Sverige*, Lund: Studentlitteratur 2012, s. 41ff, 67, 100–104.

68 Kjeldstadli 1998, s. 61–63, Åmark 2012, s. 107–109.

vänstervindar som blåst under en längre tid. Med denna inriktning kom ett ökat fokus på bland annat makt- och ägandeförhållanden. Till de nya och nämnvärda riktningarna under 1980- och 1990-tal hör även den kvinnohistoriska forskningen.⁶⁹

2.2 Läroböckernas utbildningshistoriska kontext

Man bör också ha förståelse för den utbildningshistoriska kontexten och förändringarna i skolsystemet under min avgränsade undersökningsperiod för att förstå läroböckerna som källor samt föremål för historiebokbruk. Anledningen till att läroböckerna benämns vara från gymnasiet *eller motsvarande* är för att undersökningsperioden sträcker sig över en tidsperiod som innefattar både tiden för läroverken, dvs före 1960-talets skolreformer, och sedermera gymnasieskolan. Läroverk var den använda benämningen på högre läroanstalter (med företrädesvis allmän och teoretisk utbildning) på nivån mellan den grundläggande obligatoriska skolan och universitet/högskola. Dessa var det betydligt färre elever som gick i jämfört med de som har gått på gymnasieskolan efter 1971, således berör historiebokbruket i läroböckerna före gymnasieskolans tid färre elever.⁷⁰

År 1905 delades läroverket upp på två delar: en sexårig realskola och ett fyraårigt gymnasium. Tanken med realskolan var att den skulle utgöra en teoretisk utbildning för eleverna med tydliga utgångar mot arbetslivet. Gymnasiet skulle vara mer inriktat på förberedelse för högre studier, men även ge tillträde till mer teoretiskt avancerade sysselsättningar. Uppdelningen i realskola och gymnasium kom att bestå till och med de stora skolreformerna på 1960-talet. Vissa övergripande förändringar skedde dock även under första halvan av 1900-talet, exempelvis gavs flickor tillträde till de statliga läroverken 1927.⁷¹ På 1960-talet kom reformer som kastade om det svenska skolsystemet. Gymnasiereformerna 1965 och 1970 är de mest relevanta för denna studie. Genom dessa avskaffades läroverken och i samband med detta avskaffas även studentexamen. Från 1971 blev det istället den nya gymnasieskolan, som alltså ej ska sammanblandas med det gymnasium som fanns innan i Sverige. Gymnasieskolan kom från och med denna reformperiod att innefatta det som innan varit yrkesskolor, handelsgymnasier, tekniska gymnasier samt läroverkens linjer.⁷²

En annan aspekt som är värd att nämna är kyrkans inflytande över läroverken som upphör 1905, dvs

69 Kjeldstadli 1998, s. 63–75, Åmark 2012, s. 135–170.

70 Larsson, Esbjörn & Prytz, Johan, Läroverk och gymnasieskola, i Larsson, Esbjörn (red.); Westberg, Johannes (red.), *Utbildningshistoria: en introduktion*, Lund: Studentlitteratur 2011, s. 121ff.

71 Larsson & Prytz 2011, s.126–128.

72 Larsson & Prytz 2011, s.136ff.

alldeles innan min undersökningsperiod. Fram till dess har läroverken i allra högsta grad varit ett föremål för religiösa intressenters inflytande i form av den dåvarande statskyrkan.⁷³ I folkskolan fortsätter kyrkan att ha inflytande in på 1920-talet och sannolikt ännu längre fram. Den historiska kopplingen mellan kyrkan och det svenska skolsystemet är värd att ha i åtanke i textanalysen av de tidiga läroböckerna och är en av anledningarna till att det är viktigt att känna till den utbildningshistoriska kontexten.

Under den första hälften av 1900-talet var historieämnet huvudsakligen ett nationellt färgat ämne vars innehåll till största delen bestod av den svenska statens historia, även om Europa delvis hade börjat att inkluderas i undervisningen och läroböckerna. Efter andra världskriget började dock historieämnet att förändras på allvar. Nu vidgades läroböckernas innehåll ytterligare och de började i större utsträckning att ägna sig åt utomeuropeisk historia. Efter att Skolkommissionen år 1946 bedömt historieämnet som mindre relevant, kom också historieämnets betydelse att minska i skolan. I linje med den minskade betydelse som tillskrevs ämnet, minskade också historieundervisningens timantal från och med mitten av 1950-talet. Dessa faktorer ledde sammantaget till en avsevärd marginalisering av svensk historia i läroböckerna i jämförelse med tidigare. Historieundervisningens innehåll förändrades mycket under de kommande decennierna samtidigt som samhällskunskapsämnet växte och historieämnet krympte. Nu kom också inslag som kulturhistoria och kvinnohistoria att ta större plats, i enlighet med den internationella utvecklingen av ämnet. Historieundervisningens tyngdpunkt flyttades dessutom allt mer till den senare historien och äldre tidsepoker uppfattades inte längre som lika betydelsefulla. Historiskt stoff som berörde epoker före 1000 var helt exkluderat från gymnasiet historiekurs mellan 1965 och 1981.⁷⁴ Styrdokument har från början av 1990-talet och framåt kommit att betona historieämnets identitetsskapande roll i elevernas utveckling, dock har ämnets utrymme i undervisningen inte ökat något mer under dessa decennier.⁷⁵

73 Larsson & Prytz 2011, s. 126.

74 Läroplan för gymnasiet, Skolöverstyrelsens skriftserie 80, Stockholm: Skolöverstyrelsen 1965, Läroplan för gymnasiet II: Supplement 71 Historia, Stockholm: Utbildningsförlaget/Skolöverstyrelsen 1981.

75 Holmén, Janne, Historia, i Larsson, Esbjörn (red.); Westberg, Johannes (red.), *Utbildningshistoria: en introduktion*, Lund: Studentlitteratur 2011, s. 204–208.

3. Resultat och analys

3.1 Framställningar av kristnandet i historisk forskning

3.1.1 Knut B. Westman: *Den svenska kyrkans utveckling*

Det första nedslaget i forskning om kristnandet i Sverige blir Knut B. Westmans bok *Den svenska kyrkans utveckling: från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s* från 1915. Med detta verk har Westman avsett att förklara och översiktligt redogöra för det han kallar svenska kyrkans ”start” i landets historia. Han söker att redogöra för grunden till Sveriges statskyrka genom att titta på kyrkohistoria under svensk medeltids två första sekel. Till sammanhanget hör att Westman åtagit sig uppgiften med anledning av Uppsala ärkesätets påstådda 750-årsjubileum som anordnades av Kyrkohistoriska föreningen i anknytning till bokens publikation. Westman visar medvetenhet om sin skyldighet att återge svensk kyrkohistoria på ett sanningsenligt och vetenskapligt vis när han motiverar studien i förordet. Här distanserar sig Westman även från överdrivna glorifierande intentioner, även om dessa enligt honom ändå har en viss relevans för den minnesskapande aspekten av historieforskningen.⁷⁶

De olika koncilierna, dvs kyrkmöten, under den sena antiken och tidiga medeltiden beskrivs i bokens inledande översikt som milstolpar eller steg mot kristenhetens triumf i norra Europa. Westman väger även in det första korståget och ser detta som en del av de kristnandeprocesser som sammanfaller med kristnandet i Sverige. Dessa kristnandeprocesser har ett gemensamt drag i att de alla var en ”kamp” eller ”strid” för kristendomens etablerande. Att kristendomen når norra Europa förklaras helt och fullt genom kristna kyrkmöten, militära aktioner och missionärer. Faktum är att hela kronologin hängs upp på olika helgonförklarade missionärer och biskopar.⁷⁷ Allt detta kopplas sedan till de nordiska förhållandena. Westman beskriver kristnandet som ett enormt skifte som innebar omfattande förändringar för befolkningen här. Westman formulerar det som följer:

Det innebar en oändligt innehållsrik och mångsidig förskjutning i folkets liv, som inte är tänkbar i ett slag. Att fråga efter ett årtal, när Sverige blev ett kristet land, är ju fullkomligt meningslöst. En sådan process kräver många generationer; man får vara glad, om man kan ange några av de punkter, där insatser av betydelse för utvecklingens fortskridande gjordes. Ty vad innebar religionsskiftet för våra förfäder? Närmast tänker man på, att

76 Westman, Knut B. Svenska kyrkohistoriska föreningen, *Den svenska kyrkans utveckling: från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s*, Stockholm: Norstedt 1915, s. IX–4.

77 Westman 1915, s. 5–15.

det betyder en annan *gudsdyrkan*: Tors och Frejs bilder måste förstöras, gudahov vigda åt dem nedbrytas, dyrkan får ej mera ägnas åt dem och deras fränder. Sådant är ju det första, som kristendomens förkämpar sätta in sin kraft på och genomdriva. Det stadiet har man nått i Danmark och Norge under 1000-talets förra hälft (Knut den store, Olav den helige), i Sverige mot samma århundrades slut (Inge den äldre).⁷⁸

Ur detta citat kan vi också utläsa att Westman talar om kristnandet *av* Sverige som land, när han diskuterar svårigheter med att avgöra när kristendomen befästs. Det är således inget geografiskt område som han talar om, utan ett land. Detta visar han även längre fram i stycket där han, tvärt emot vad han skrev innan, ändå försöker koka ner kristnandet av detta "land" till ett årtal, och då väljer att peka ut kungen Inge den äldres regeringstid (1000-talets slut) som avgörande markör för kristendomens befästade. Det skall påpekas att Westman inte alls lägger någon tonvikt vid kungamakten i fråga om kristnandeprocessen. Faktum är att Inge den äldre är en av ytterst få kungar som nämns i studien.⁷⁹

Befolkningen som levde i "Sverige" benämns av Westman mycket konsekvent som "hedningar" och deras religion som "hedendom", samt deras religionsutövande som "hedniska religiösa bruk".⁸⁰ Skiftet till en kristen moral är något som Westman menar var avgörande för religionens befästade. Den förkristna, "hedniska moralen" beskrivs som en slags "sjörövar-moral" med negativa inslag såsom uppmuntran till trældom i samhället, uppmuntran till hämnd i oförrätt med mera. De tidiga kyrkorna, och i synnerhet gudstjänsten framställs som central för kristnandet.⁸¹ Predikan i kyrkorna och av missionärerna tillskrivs också stor betydelse för kristnandet. Om predikan skriver han:

Man predikar väl om Kristus de uppståndne, som är mäktigare än alla gudar, om kyrkan och betydelsen av dess heliga handlingar, om helgonen, såsom lysande föredömen, om dygder, som föra människor till himmelen, och laster, som störta dem i helvetet.⁸²

Missionärernas betydelse för denna förändringsprocess är ett tema som ständigt återkommer i redogörelsen. Ansgars tidiga mission öppnar upp för ett tidigt kristet fotfäste som senare missionärer bygger vidare på. Den helige Eskil är en utav de mest återkommande missionärerna i framställningen och hans mod och envishet tillskrivs en betydande relevans för religionsskiftet. Hans verksamhetsperiod sammankopplas med avgörande genomslag för kristendomen i både "Sverige" och

78 Westman 1915, s. 16.

79 Westman 1915, s. 16ff.

80 Westman 1915, s. 17ff.

81 Westman 1915, s. 16–20.

82 Westman 1915, s. 18.

”Danmark”.⁸³ Kristnandets förlopp beskrivs av Westman i termer av ”framsteg,” ”triumfer” och ”nederlag” mot ”hedendomen”. Studien förordar genomgående att en intensiv ”kamp” fördes mellan missionärerna och ”hedendomen” eller ”hedningarna”. Ett typexempel på ”nederlag” eller tydligt negativt omnämnande är när Westman presenterar källmaterial som vittnar om att ”Sveriges” kyrkliga utveckling och slutgiltiga kristnade ligger senare i tiden än motsvarande i ”Danmark” och ”Norge”. När Westman redogör för detta formulerar han det bland annat på följande vis:

[H]a vi att ska vinna någon föreställning om *läget här vi tidevarvets början*. Frågar man danskarna, blir teckningen mycket mörk. Den engelskfödde prästen Ailnoth i Odense som omkring 1120 skrev om Knut den heliges levnad och martyrium tecknar i inledningen av sin skrift de nordiska folkens ställning till kristendomen. Danskarna som bo närmare galler och sachare, äro längst komna. Normän och isländare iakttaga väl den kristna kulturen, men överträda på grund av ländernas ofruktbarhet och födans knapphet fasteföreskrifterna. Svear och götar få det utan jämförelse ofördelaktigaste omdömet [...] de förfölja den gudsdyrkan som de syntes ära, icke endast med ord, utan ock med handling, hemsöka de kristna i sitt land och vilja alldeles fördriva dem från sina gränser. Detta är bevis för att kristenheten ännu var långt ifrån att segra.⁸⁴

Den fortsatta närvaron av hedniska drag hos folkgrupperna i ”Sverige” beskrivs här som en ”mörk bild” av den historiska situationen kring Knut den heliges levnadstid (mitten av 1000-talet). I källmaterialet får svear och götar det ”ofördelaktigaste omdömet” i egenskap av att kristenheten ännu inte har segrat. ”Hedendomen” stod sig starkare i ”Sverige” än i ”Norge” och ”Danmark”. Religionsskiftet fullbordades emellertid kring sekelskiftet 1100, enligt Westman.⁸⁵

3.1.2 Sune Lindqvist: *Den helige Eskils biskopsdöme*

Sune Lindqvists avhandling *Den helige Eskils biskopsdöme: några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige* från 1915 tjänar som studiens andra nedslag i det tidiga 1900-talets forskning om kristnandet i Sverige. Lindqvist syftar till att beskriva kristnandet och den tidiga kyrkliga verksamheten i mellersta Sverige med främst arkeologiska belägg. Lindqvist försöker i sin framställning bruka en stor mängd historisk empati och inlevelse och beskriver ofta kristnandeprocessen utifrån hur det enligt honom uppfattades av de tidiga kristna missionärerna och prästerna. Detta är ett lite anmärkningsvärt perspektiv med tanke på den strikt arkeologiska/empiriska ingången som tagits i studien. De icke-kristna människorna beskrivs vid flera tillfällen som ”otrogna hedningar” och deras religion som avgudadyrkan. ”Det är allom bekant, hurusom den helige Eskil, när

83 Westman 1915, s. 16–37.

84 Westman 1915, s. 39.

85 Westman 1915, s. 38–45.

han förnam, att en stor mängd otrogna mötte Blotsven i Strängnäs för anställande av offer på den hedniska avgudaplatsen, genast begav sig dit för främjandet av sitt omvändelseverk.”⁸⁶ Dessa formuleringar är dock huvudsakligen ett led i historieempatin, även om det givetvis vittnar om författarens ingångsperspektiv.

Missionärer som den helige Eskil, helige Sigfrid, helige Botvid med flera, är de aktörer som driver fram kristnandet i Lindqvists redogörelse. Relevansen av den förste kristne kungen Olof Skötkonung och dennes ätt, tonas exempelvis ned i jämförelse med missionärernas.”Sverige” används främst som geografisk term och avser Svealand samt Västergötland och Östergötland. Dock förekommer vissa formuleringar som ”vårt lands-” eller ”utöver resten av landet” som visar att Lindqvist ändå vill framställa det som att ”vårt land” är föremålet för kristnandet och inte bara olika geografiska områden i Skandinavien under järnåldern.⁸⁷ Lindqvist är förhållandevis försiktig med explicita angivelser om när och hur olika områden kristnas. Istället beskrivs olika gruppers ageranden i termer av ”nykristnad befolkning”, i kontrast till ”hedningar”.⁸⁸ Bilden som målas upp av Lindqvist är den av nitiska och modiga missionärer och präster som enligt honom utgör en vital del av kristnandeprocessen.⁸⁹ Exempel på detta: ”De tidiga kyrkor som restes i Rekarne blevo möjliga genom Botvids mission [...]”⁹⁰

Ytterligare exempel angående missionärerna Eskil och Sigfrid:

Att Eskilstuna blev säte för den första biskopen i Sverige Nordanskog, förklaras genom dess dåtida, här påvisade betydelse som en av Södermanlands viktigaste handelsplatser, inom Mälardalen den som låg närmast Västergötland och Husaby, varifrån missionen väl närmst utgått. Grunden för denna mission torde lagts av Eskils och Sigfrids flitiga arbete för att sedan uppföljas av dess följeslagare, och varmed den i fortsättningen underhöll livlig kontakt [...].⁹¹

Även denna studie framställer en ”kamp” mellan det hedniska och kristna krafter, och detta görs med dåtidens historievetenskapligt adekvata termer. Lindqvist menar att de arkeologiska beläggen för denna ”kamp” är goda. Narrativa aspekter såsom Eskils död genom stening i Strängnäs, tas med i redogörelsen och deras arkeologiska bevis rannsakas. Av särskilt intresse är det faktum att den hedniska kungen Blotsven tros ha beordrat steningen.

86 Lindqvist, Sune, *Den helige Eskils biskopsdöme: några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige*, Stockholm 1915, s. 3.

87 Lindqvist 1915, s. 8–12, 63ff, 99–113.

88 Lindqvist 1915, s. 114–138.

89 Lindqvist 1915, s. 139–141.

90 Lindqvist 1915, s. 105.

91 Lindqvist 1915, s. 169.

Måhända upplyste de äldsta traditionerna ej om det allmänna kyrkopolitiska läget i Sverige vid tiden för Eskils stenande. Kanske saknade detta blodsdåd sammanhang med något större, hela Sveaväldet skakande utbrott av hedningarnas reaktion. Eskil hade genom sin ställning all anledning att företaga en missionsresa till Strängnäs, även om han ej där fått möta vare sig Blotsven eller Ragnvald. [...] Hednareaktionen vaknade åtminstone ställvis i Södermanland redan under 1040-talet, ha vi sett antydning genom de två hammarmärkta runstenarna i Eskilstuna grannskap. Det är då naturligt att koppla dessa hednareaktioner till Eskils martyrdöd [...].⁹²

Relevansen av kuriosa kring Eskils död och hedniska blodsdåd som detta förtydligas inte mer än så, utan det underförstås att dåden är av relevans för kristnandet och den kamp som utspelades under densamma. Lindqvists studie lyfter även fram en mindre glorifierande del i kristnandets praxis. I ett kortare stycke angående de första stiftet i Västergötland, Södermanland och Uppland redogör han för hur missionsarbetet fortgick genom att hedniska tempel och helgedomar förstörts och ersatts med biskopssäten. Ett starkt arkeologiskt bevisningsläge presenteras också angående dessa aspekter av kristnandet.⁹³ Han förklarar:

Metoden för den kristna kyrkans missionsarbete i Sverige anses i allmänhet hava varit denna: först sökte man fotfäste på någon plats, vid vilken inga hindrande hedniska riter voro bundna. Från dessa operationsbaser fortsattes missionen, som emellertid vann visshet om slutlig seger först när de skilda landskapens förnämsta hednatempel voro nedbrutna och kristna kyrkor uppförda på deras platser eller i de orter, som av gammalt voro centra för landskapets inre förvaltning [...].⁹⁴

3.1.3 Toni Schmid: *Sveriges kristnande: från verklighet till dikt*

Toni Schmid (egentligen Antonia Schmid) studie *Sveriges kristnande: från verklighet till dikt* från 1934 utgör nästa nedslag. Schmidts syfte med studien är att redogöra för det ”verkliga” kristnandet i Sverige utifrån det aktuella forskningsläget inom olika fält och jämföra detta med den ”legend” om kristnandet som uppstått i svensk historieskrivning. Schmid inleder med att redogöra för missionen till Birka och närliggande områden och menar att den varit avsevärt betydelsefull för kristnandeprocessen. Hon är dock noga med att poängtera att vissa missionärers betydelse har överdrivits i nationalromantisk historieskrivning, exempelvis Ansgars.⁹⁵ Det senaste inom forskning kring Ansgars mission beskriver Schmid såhär:

Den kyrkliga ledningen överlämnades från påven till en början åt Rheims, senare åt Rheims och Hamburg, för att

92 Lindqvist 1915, s. 140.

93 Lindqvist 1915, s. 166ff.

94 Lindqvist 1915, s. 166.

95 Schmid, Toni, *Sveriges kristnande: från verklighet till dikt*, Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförl. 1934, s. 22–24.

slutligen stanna i den hamburgske ärkebiskopens händer. För denna stora aktion har man olika källor att tillgå: brev, annaler, berättelse. Av de sistnämnda har Rimberts Vita Anskarii sedan gammalt ansetts som den förnämsta; av alla källor är vita det rikaste. Men det har länge varit omstritt från olika synpunkter. Man har diskuterat vilken avfattning är den ursprungliga, huruvida uppgifterna överhuvud taget förtjäna tilltro, om det äger något stilistiskt värde eller ej [...]. [V]ita Anskarii är i stort sett traderad i två avfattningar, en längre, kallad A, och en kortare: B-versionen. Sedan Dahlmanns kritiska edition 1829 har man sett den längre eller A-texten som den ursprungliga, B-texten däremot som yngre. Sett från denna utgångspunkt, företer B-texten för det första avsevärda förkortningar, men å andra sidan tillägg. Förkortningarna ha, som man menat, gjorts i ett bestämt tendentiöst syfte. De ha gjorts i Hamburg. De ställen, som uteslöts, innehöllo nämligen upplysningar om ting, som man här på senare tid och under andra förhållanden icke ville kännas vid: exempelvis ärkebiskopen Ebos i Rheims andel i det nordiska missionsverket. Åran skulle helt tillfalla Hamburg [...]. Givetvis bör man komma ihåg att det rör sig om en levnadsteckning över en man med helgonrykte, över en ärkebiskop och före detta benediktinermunk. Det krävs vissa egenskaper och gärningar av en biskop och munk; dessa kunde lätt bli till en schablon, som upprepades den ena gången efter den andra.⁹⁶

Schmid belyser således att framställningar som tillskriver den hamburgske missionären Ansgar allt för stor betydelse för missionsarbetet sedan länge är oförenliga med forskning. Dessa framställningar kommer från ett splittrat källmaterial som är traderat och troligen tendenslöst och kan därför ej betraktas som helt sanningsenligt. Men längre fram i kapitlet beskrivs Ansgar trots allt med viss idealiserande ton och Schmid menar att vissa delar av berättelsen om honom inte behöver ifrågasättas:

Efter icke lyckad missionsfärd reste Ansgar åter till Norden. Denna gång till Sverige, ett ändå mera avlägset land. Låt vara att han hade den kejsrerliga makten bakom sig, det var dock ett farligt äventyr. Mod och uthållighet kunna icke fränkännas honom. Ansgar var ännu ung och ville pröva sina krafter mot avgudar och avgudadyrkade i Norden [...]. [S]anningsvärdet i bestämda angivelser om Ansgars missionsverk och dess kännetecken finns det ej anledning att ifrågasätta.⁹⁷

Schmid beskriver hur missionen intensifierades och effektiviserades. Missionens intensifierande förklaras bland annat på följande vis:

Under det kommande skedet arbetade man på ett annat sätt. Dels underhölls flera fasta missionpunkter istället för endast en. Dels utgick man också från trakter, som lågo närmare Sverige, där kristendomen redan vunnit framgång: man sökte påverka de svenska gränstrakterna. Man övergick därmed, så snart förutsättningar funnos, till en annan angreppstaktik [...].⁹⁸

96 Schmid 1934, s. 22–23, 27.

97 Schmid 1934, s. 35–36.

98 Schmid 1934, s. 44.

Till skillnad från tidigare studier som granskats, läggs nu fokus på generell missionstaktik istället för att huvudsakligen lyfta fram olika missionärer samt fokusera på deras enskilda relevans. Här ser vi således en påtaglig förändring i framställningen av den kristna missionen om man jämför med Lindqvists, och i synnerhet Westmans studier från 1915. Som vi ser ovan, brukar Schmid begreppet ”Sverige” på ett svårtolkat sätt. Hon talar om ”Sverige” som om det har ett bestämt läge, en bestämd geografisk position, och även ”gränstrakter”. Det mesta i framställningen tyder på att Schmid både använder begreppet som namn på ett geografiskt område och som namnet på ett land eller en statsbildning.⁹⁹ Vid ett senare tillfälle skriver Schmid att ”[...] svearna voro nu de sista i de tre skandinaviska länderna som ännu officiellt höllo fast vid sin tro”.¹⁰⁰ Noterbart här är benämningen ”länderna”. Vidare redogör hon för arkeologiska fynd som indikerar att en tidig mission till ”Sverige” kommit österifrån, och inte enbart från England och Tysk-romerska riket som tidigare angivits. Schmid skriver att österländska kyrkor troligen har skickat missionärer mot Skandinavien och i synnerhet mot ”Sverige”, baserat på aktuell forskning.

Man har i Sveriges jord, bland föremål av österländsk härkomst, funnit sådana av bysantinsk härkomst med tydlig kristen prägel: korsprydda smycken och tennkors [...] Sverige har ju stått i kontakt även med folk i Östern, vars konungar redan övergått till kristendomen.¹⁰¹

Schmid menar dock att det inte går att uttala sig om huruvida denna mission genererat någon bestående tro bland ”svenska hedningar”. ”Hedendomen” och ”hedningarna” är fortfarande de homogena begrepp som används om icke-kristna och dess religion. Redogörelsen innehåller delar där kristendomen och ”hedendomen” utkämpar en slags ”kamp” och formuleringar som ”Hedendomen härskade fortfarande utbredd och höll tillbaka kristendomen [...]” eller ”[...] hedendomens avguder levde ännu kvar med kraft [...]”¹⁰² vittnar om att Schmid emellanåt målar upp en liknande dikotomi mellan de två religionerna som Westman och delvis även Lindqvist gjort 19 år tidigare. När Schmid redogör för den tidiga kyrkans organisation dras de första kopplingarna till statsbildande. Schmid är väldigt diffus och ger inte heller här någon klar bild av huruvida hon menar att ”Sverige” som statsbildning redan finns under kristnandet, eller om den uppstår genom-, eller alternativt efter kristnandet. Kyrkoorganisationen, med dess olika biskopssäten och stift, framställs som att den organiserade ”hedningarna” till en

99 Schmid 1934, s. 44–46.

100 Schmid 1934, s. 78.

101 Schmid 1934, s. 65.

102 Schmid 1934, s. 46, 52.

strukturerad samhällsordning som det betonas att det inte funnits innan. Men något mer än så nämns inte angående kristnandets tänkbara funktioner.¹⁰³

3.1.4 Helge Ljungberg: *Den nordiska religionen och kristendomen*

Religionshistorikern Helge Ljungbergs avhandling *Den nordiska religionen och kristendomen: studier över det nordiska religionsskiftet under vikingatiden* från 1938 är nästa studie i urvalet. Ljungberg vill med denna studie undersöka hur religionsskiftet gick till med fokus på tros- och kultfrågor. Övergången från fornnordisk tro till kristendom, sammanfattar Ljungberg på följande sätt:

Troskampen berörde nästan undantagslöst gudarna, medan ”makterna” blevo ställda utanför. Detta tyder på att gudarna utgjort ett fundament för troslivet. I annat fall hade icke missionen satt in sitt huvudgrepp på den punkten [...] själva trosskiftet, alltså övergången från tro på Oden, Tor eller Frö till tro på Kristus, skedde ofta efter ett som till synes ganska enkelt viljebeslut. Om intensiteten av konflikten i troslivet vid denna omvändelse kunna vi icke döma [...]. [D]är opposition mot den nya guden och hans religion förekom, var det nästan genomgående av primärt icke-religiös art utan emanerande från den på ättsolidariteten grundande konservatismen och traditionalismen.¹⁰⁴

Ljungbergs redogörelse visar i likhet med Schmid på en taktisk mission, riktad mot de mest centrala delarna, dvs de ”hedniska” gudarna. Och detta gjordes helt medvetet för att få maximal utdelning på missionseffekten. Ljungbergs studie framhäver här bilden av att konverteringar till kristendomen skett via ”enkla viljebeslut”. Han poängterar samtidigt att det inte går att göra några bedömningar av intensiteten i troslivets konflikter, baserat på det källmaterial som han har att tillgå i denna studie. Påståenden om tvångskonverteringar tillbakavisas av Ljungberg, även om att menar att sådant möjligen har förekommit i vissa slutna områden runt om i Skandinavien (främst i ”Norge”).¹⁰⁵ Ljungberg menar även att det mesta av motståndet mot kristnandet inte kom från ”hedningar”, utan från ”icke-religiösa.” Här ges således en helt annan bild av de konflikter och den ”kamp” som påstås ha funnits i anknytning till kristnandet än den bild som framträdde i Westman och Lindqvists studier. Där menade man att det fanns en motsättning och en kamp mellan ”hedningar” och kristna som i hög grad drevs på av hedningarna. Som vi ser i citatet ovan, tillskriver även Ljungberg missionen en viktig roll i kristnandeprocessen. Han redogör för detta vid en rad tillfällen: ”Undersökningen av missionspredikan och omvändelsemotiven har givit vid handen, att omvändelseprocessens första stadium ägde rum i

103Schmid 1934, s. 71–94.

104Ljungberg, Helge, *Den nordiska religionen och kristendomen: studier över det nordiska religionsskiftet under vikingatiden*, Stockholm 1938, s. 307.

105 Ljungberg 1938, s. 82, 161–162.

troslivet, sedan predikningarna raserat de hedniska trosföreställningarna och uppbyggt en kristen trosgrund."¹⁰⁶ Missionen var således ett centralt led i omvändelseprocessen.

I likhet med Schmid tonar även Ljungberg ner betydelsen av Ansgar ordentligt: "Av denna lovande begynnelse i Sverige blev i sak intet bestående, ty redan hundra år efter Ansgars första missionsresa fanns icke något spår av kristendom eller kristen mission i Birka."¹⁰⁷ Eskil-legenden och dess sanningsvärde problematiseras likaså, även om Ljungberg vidhåller att helige Eskil och liknande missionärer "uppenbarligen hade viss framgång".¹⁰⁸ Förflyttningen av fokus från enskilda missionärer till missionstaktik måste sägas vara en av de stora skillnaderna mellan studierna från 1915 och dessa två från 1930-talet. Vidare skriver han om förändringarna i kultlivet. Dessa menar Ljungberg var av största vikt för kristnandet.

Som vi förut sett, ägde alla allvarliga sammanstötningar mellan hedendomen och kristendomen rum på kultlivets område. I trosfrågor var man mycket mer tolerant, men i fråga om kulten var hedendomen mycket mer exklusiv. Det mest belysande är i detta fall konungens ställning. Hans övergång till kristen tro tolererades, så länge han lojalt fullgjorde det sakrala konungadömet's förpliktelser, men vägrade han begå riksoffret, förjagades han. [...] I fråga om gudstjänstlivet ägde den kämpande kyrkan en stor tillgång i mässan med dess sång, rökelse och klockklang, gentemot vilken de inhemska blotfesterna tedde sig enkla och barbariska.¹⁰⁹

Enligt Ljungberg skedde ett mycket viktigt skifte från offerkulten till den kristna gudstjänsten. Vi ser också hur Ljungbergs studie relativiserar bilden av att kungar som utgav sig för att vara kristna, faktiskt också var genomgående kristna. Studien lyfter fram flera exempel där "kristna kungar" bedriver "hedniska" ritualer. Ljungberg lyfter även fram bevisningen angående förstörelsen av hedniska kultplatser och menar att detta var något som enbart bedrevs av inkompetenta missionärer när de misslyckats att konvertera genom predikan. Han pekar även på kopplingen mellan dessa förstörelseaktioner och tvångskristnande, men står fast vid att dessa i huvudsak var isolerade händelser.¹¹⁰

Ljungberg talar om landet "Sverige" innan kristnandet vilket indikerar att han inte kopplar statsbildandet till kristnandet. "Vid den tid kristendomen blivit en makt att räkna med i övriga Norden,

106 Ljungberg 1938, s. 308.

107 Ljungberg 1938, s. 188.

108 Ljungberg 1938, s. 76ff.

109 Ljungberg 1938, s. 308–309.

110 Ljungberg 1938, s. 166–167, 213.

var Sverige ännu ett hedniskt land. Orsakerna till att vårt land sist av de nordiska länderna blev kristnat, äro många.”¹¹¹ Han redogör sedan för olika orsaker till att kristnandet kom så ”sent”. Till dessa hör bland annat ”Sveriges” isolerade läge och sena missionsaktioner (dessa kom inte ingång på allvar förrän 1000-talet, enligt Ljungberg). Den starka kulten kring templet i Uppsala pekas också ut som avgörande i detta spörsmål. Avsaknaden av en stark kungamakt sägs även vara en avgörande faktor. ”Sverige ägde icke såsom Norge och Danmark en stark konungamakt, som kunde genomdriva kristendomen.”¹¹² Han beskriver vidare hur isolerade områden i Dalarna och Småland förblir hedniska långt in på 1100-talet. En relativ tidsangivelse för ”Sveriges slutgiltiga kristnande” blir således någon gång kring 1100-talets mitt eller slutskede, med upprättandet av Uppsalas ärkebiskopssäte 1164 som ett rimligt riktmärke.¹¹³

3.1.5 Birger Nerman: *När Sverige kristnades*

Birger Nermans studie *När Sverige kristnades* från 1945 utgör nästa nedslag i forskningskronologin. Nerman avser med studien att klargöra förloppet för kristnandet i Sverige, utifrån aktuell forskning inom olika forskningsfält.¹¹⁴ Även Nerman tar sitt avstamp i missionsverksamheten och redogör för denna i en kronologisk genomgång. Han börjar med att ta tag i Ansgarslegenden och granskar den i ljuset av aktuell arkeologisk och historisk forskning som han själv varit med och bedrivit. Ansgars mission, såsom den skildras i *Vita Ansgarii*, beskrivs på följande vis:

[D]et är en helgonbiografi och alltså tillrättalagd efter en måttstock där avsikten främst varit att uppbygga och där hjältens öden, för så vitt de icke sammanhånga med hans kristliga gärning, icke intressera i högre grad. [...] Givetvis kan man dock vänta, att författaren Rimbert, även om han ej medvetet förvanskar fakta, ser missionens framgång i så gynnsam dager som möjligt och att Ansgars missionsgärning därför åtskilligt överskattats av Rimbert.¹¹⁵

När de arkeologiska bevisningsläget redogörs för längre fram konkluderar han:

Det arkeologiska materialet väcker en stark misstanke om, att Rimbert åtskilligt överdrivit Ansgarsmissionens framgång i Birka. [...] I varje fall torde man på grund av det arkeologiska materialet med säkerhet kunna säga, att kristendomen bland Birkaborna icke gått på djupet och den övervägande delen av Birkas befolkning har förblivit rent hednisk.¹¹⁶

111 Ljungberg 1938, s. 63.

112 Ljungberg 1938, s. 255.

113 Ljungberg, 1938, s. 63ff.

114 Nerman 1945, s. 185.

115 Nerman 1945, s. 16–17.

116 Nerman 1945, s. 60–61.

Nerman menar att det inte går att lita på berättelserna om Ansgars mission där den beskrivs som framgångsrik och fastställer att det mesta av hans missionsverksamhet hos svearna inte blev till något bestående. Den reella, verkningsgivande missionen kom istället att dröja till långt senare.¹¹⁷ När kristnandet börjar genomdrivas i ”Danmark” och ”Norge” på 900-talet (främst genom dess kungamakter) så sker ingen betydande mission i ”Sverige”. Nerman visar här att han härleder det ursprungliga statsbildandet av ”Sverige” till flera hundra år före kristnandet och således har dessa två företeelser inget med varandra att göra. Hittills har alltså ingen studie sammankopplat kristnandet med statsbildandet på ett tydligt vis. Enligt Nerman kommer inte kristnandet igång förrän under 1000-talet, närmare bestämt under en brytningstid mellan 1000–1060, där hedendom och kristendom står och väger mot varandra. Denna brytningstid startar då Olof Skötkonung byter religion till kristendomen och därmed ger religionen fotfäste i ”Sverige”.¹¹⁸ Nerman skriver:

Erik Segersälls son Olov Skötkonung (ca 995–1021 el 1022) blev däremot kristen ej blott av politiska skäl, utan av verklig övertygelse. Han är Sveriges förste säkert kristne konung [...]. [D]en vise konung Olov i Sverige sänder enligt källorna efter någon kristen missionär till svenskarna. [...] Snart åtager sig Sigfrid, ärkebiskop i York, missionen. Efter ett besök i Danmark styrker Sigfrid den ännu icke stadgade kristendomen genom att anlända till Sverige där han först reser runtom i Varend och predikar. Han har sedermera stor framgång i Växjö och uppför där en kyrka av trä [...]. [Ä]ven om Sigfridlegenden innehåller delar som äro uppdiiktade, ses tydligt en ökning av kristen verksamhet och mission efter Olov Skötkonoung omvändelse.¹¹⁹

Nermans studie tillskriver här Olov Skötkonung och kungamakten stor relevans, då den kristna missionsverksamheten och kyrkobyggandet på allvar påstås starta under de tidiga kristna kungarnas regeringstid. Adam av Bremens källor lyfts fram och dessa vittnar om Skötkonungs kristna religionspolitik och ”kärlek till religionen”. Efter Skötkonungs tid bildas de första biskopsdömena i ”Sverige” och den kristna progressionen börjar tillta.¹²⁰ Nerman beskriver vidare hur konflikter uppstår mellan ”hedningarna” och de kristna. Detta, menar han, sker direkt efter den brytningstid där kristendomen vunnit mark, dvs från 1060 och framåt. Konflikterna stimulerades alltså fram genom kristendomens framfart och den fornnordiska kulturen/religionen är därmed inte den part som främst driver fram konflikterna. Nerman menar att det i själva verket var de kristna företrädarna som i första hand låg bakom detta:

117 Nerman 1945, s. 41–61.

118 Nerman 1945, s. 84–87.

119 Nerman 1945, s. 87, 90–92.

120 Nerman 1945, s. 92–96.

Den gamla trons representanter voro toleranta; så länge som den nya lärans förespråkare icke direkt gingo till anfall mot den hedniska religionen, hade de fördrag med dem. De kristna å sin sida, vilka som företrädare för en ny lära givetvis genom sin trosglöd voro mer lagda för aggressivitet, kände sig ännu icke tillräckligt starka för att gå till angrepp.¹²¹

Längre fram förklarar Nerman hur det sedan utvecklas konflikter och våldsamheter när de kristna företrädarna känner sig nog starka för diverse angrepp mot ”hedendomen”. Denna gång ledda av missionären Adalvard:

Emellertid fann Adalvard tiden inne för att gå till anlopp mot hedendomens centralhelgedom templet i Gamla Upsala [...] templet förstöres ej, men initiala aktioner mot hedendomen följs emellertid upp av åtskilliga tillfällen där avgudabilder och kultplatser blir förstörda [...]. [E]ginos och Adalwards aggressivitet tog även sitt utlopp på annat håll: de koncentrerade sig på götarnas område, där kristendomen vunnit större terräng och genomreste alla götarnas städer. Det är betecknande att Adam av Bremen uppger, att de sönderslogo avgudabilderna – det är en aggressiv mission, som manifesterar sig på detta sätt, även om den ännu icke vågar rikta slaget mot rikets centralhelgedom.¹²²

Nerman menar att kristnandet i detta skede blivit en kamp mellan ”hedendom” och kristendom där den kristna parten ibland tar till våldsamma och tvångsrelaterade metoder för att genomdriva religionsskiftet, vilket i sin tur ger näring till konflikten. Blotsvens ”hedniska reaktioner” och illdåd som i uppmärksammats i tidigare studier, avvisas snabbt som föga relevanta av Nerman. Vidare redogör han för hur den stora kulturen vid Uppsala slås ut genom att templet förstörs på order av den kristne kungen Inge den äldre vid 1000-talets slut och en kyrka byggs på dess plats. Här når således kristnandet ett avgörande stadium, genom en av sina stora ”segrar”.¹²³ Nerman förklarar att kristendomen helt konsoliderats i delar av Svealand under första halvan av 1100-talet, men att missionen fortsätter möta ”hedniskt motstånd” under ytterligare några decennier, inte minst i Uppland. Trots att sveakungar påstår sig regera i ett kristet rike under första halvan av 1100-talet, menar han att det är tidigast omkring 1164 som man verkligen kan kalla ”Sverige” för ett kristet rike.¹²⁴ Vi ser således att flera studier från 1930- och 1940-talet pekar ut 1100-talets mitt eller slutskede som relativ tidsangivelse för ett ”fullbordat” kristnade.

121 Nerman 1945, s. 127.

122 Nerman 1945, s. 132–133, 138.

123 Nerman 1945, s. 160–162.

124 Nerman 1945, s. 173–184.

3.1.6 Sven Ulric Palme: *Kristendomens genombrott i Sverige*

Sven Ulric Palmes *Kristendomens genombrott i Sverige* från 1959 tjänar som studiens nedslag i 1950-talets forskning. Palme tar sig an forskningsområdet om kristnandet med intentionen att sovra och sammanfatta aktuell forskning.¹²⁵ Palme pratar om ”Sveaväldet” som ett slags förkristet rike och Olof Eriksson (Skötkonung) beskrivs i studien som den förste ”svenske kungen”. Han var från år 1000 kung i ett ”svenskt rike” även om riksenheten var svagt markerad. Han skriver också att kristnandet kommer medföra en starkare kungamakt och att ett starkare centralstyre och riksenhet successivt kom att växa fram efter kristnandet. Palme redogör för det ättsamhälle (även benämnt som stamsamhälle) som fanns före kristnandet och ser upplösningen av denna samhällsordning som en viktig orsak till att religionsskiftet lyckades. Han förklarar hur ätterna med sitt samboende och sin ättgemenskap var viktiga markörer i samhällshierarkin och att dessa strukturer i hög grad var en förutsättning för kristendomens införande.¹²⁶ Han förklarar:

[I]nskrifterna belyser ett viktigt händelseförlopp, som blivit bestämmande för den enskildes hållning i religionernas tvekamp: ättsamhällets upplösning [...]. [D]et finns många fall av kollektiv omvändelse nämnda i sagorna, liksom i de kontinentala krönikornas skildring av mission bland de germanska folkstammarna. En kollektiv omvändelse kan ha främjats av sedvana av kollektiv kult. Mest troligt är att ättefadern – översteprästen gått över till den nya religionen med hela sin ätt.¹²⁷

Vi ser nu den första studien i urvalet som på allvar lägger tonvikt på kollektiv omvändelse, där stora grupper påstår sig gå över till kristendomen i egenskap av att deras ledare/hövding, eller ”ättefader”, bestämt sig för att konvertera. Vidare beskriver studien de arkeologiska bevisen för en tidig österländsk mission till ”Sverige”. Palme hävdar precis som Schmid, att bysantinsk eller rysk (bysantinsk-influerad) mission riktats hit. Hur stort genomslag denna mission fick beskrivs emellertid som oklart då det ju var den tyska missionen som i slutändan blev segerrik.¹²⁸

I likhet med Nerman och Ljungberg avvisar även Palme påståenden om att Ansgars tidiga 800-talsmission skulle genererat bestående kristna fraktioner hos svear och götar. Palmes förordar att flertalet av missionärslegenderna helt saknar egentligt historiskt sanningsvärde. Till dessa hör bland annat berättelserna om helige Eskil, helige Sigfrid och helige Botvid.¹²⁹ Exemplet Sigfridlegenden:

125 Palme 1959, s. 7.

126 Palme 1959, s. 34–39, 42–47, 58, 96.

127 Palme 1959, s. 43, 47.

128 Palme 1959, s. 125–127.

129 Palme 1959, s. 48–55, 70–78.

Sigfridlegenden är en stereotyp berättelse om missionären som får tillfälle att döpa den hedniska kungen, att grunda en kyrka och att ekonomiskt betrygga dess bestånd. Det finns inga som helst personliga drag hos denne Sigfrid. Kan man kontrollera legendens uppgifter? Det har aldrig funnits någon ärkebiskop av York med namnet Sigfrid [...]. [D]et finns inga spår i källorna av en engelsk missionsfärd via Danmark till Varend och vidare till kung Olof i Västergötland. Men också legendens uppgifter om konung Olof är otroliga. Här framställs Olof Eriksson som den medeltida litteraturens rättfärdige konung, en *rex iustus*, ingenting annat. Närmast förefaller legendens bild av Olof Eriksson att vara lånad från den i stycket lika litet trovärdiga legenden om Olav den helige. Karaktäristiken är densamma, endast en del av namnen har skiftat. Mycket vet vi inte om de bägge nordiska konungarna, men tillräckligt för att för att säga att de inte motsvarar en sådan idealbild.¹³⁰

Palme går här längre än Nerman i sin kritik mot Sigfridlegenden och menar att hela bilden av Olof Skötkonung, så som den synliggjorts genom berättelserna om helige Sigfrid, är helt opålitlig. Vi ser nu hur alla glorifierande skildringar av tidiga missionärer och tidiga ”kristna” kungar, blir ifrågasatta i aktuell forskning och allt mer skrivs ut ur framställningen av kristnandet. Palme skriver: ”De svenska helgonlegenderna har intet, eller nästan intet att berätta om missionsårhundradets verklighet.”¹³¹ Denna studie markerar därmed en nytt stadium i kritisk historieskrivning på det sätt som den avviker från de tidigare nedslagen i forskningskronologin, inklusive Nermans studie. Vidare lyfter Palme fram det som han menar var ett viktigt motiv bakom missionen och kristnandeprocessen i sin helhet; nämligen makt.

Allt från Ansgars tid hade missionen i norr gällt makt, utom detta att den också, alltid gällt en religiös tro, Och det sammanhänger med att mission verkligen gav makt, inte bara på missionsfältet, om missionen var framgångsrik, utan också hemma i missionsstiftet. Missionen motiverade ansträngningar av de troende, bland annat av finansiell art, ansträngningar, som kom missionsstiftet tillgodo.¹³²

Palme redogör här för hur kristnandet och den kristna missionen kunde brukas som maktmedel, bland annat i finansiellt syfte. Missionärernas intention med missionen kunde således vara ekonomisk och politisk. Myntningen och guldmyntens införande i samhället kan tydligt kopplas till missionen och kristnandet, enligt Palmes studie. Detta gör att man även kan se ekonomiska och politiska incitament för kristendomens införande hos de första kristna kungarna: Olof Eriksson (Skötkonung) och hans son Anund-Jacob.¹³³ Sammanfattande slutprodukter av missionårhundradet (1000-talet) i ”Sverige” menar Palme var: ”Rikssamling, stärkt kungamakt, kristendom, myntning och de första skriftliga

130 Palme 1959, s. 70.

131 Palme 1959, s. 77.

132 Palme 1959, s. 129.

133 Palme 1959, s. 129–142.

nedteckningarna [...].”¹³⁴ En starkt kungamakt och någon typ av rikssamling kring ett begynnande centralstyre, är viktiga delar av det samhälle som kristnandet skapar, menar Palme. Vi ser därmed den första studien i urvalet som på ett tydligt sätt kopplar samman en statsbildande process med kristnandet i Sverige. Han lyfter även fram den aktuella forskningen angående runorna som vittnar om vilken social grupp som först omvände till kristendomen:

Frågan måste ställas så: vilka sociala grupper, vilka krafter i samhället, bar upp missionsverket? [...] Runstenarna vittnar om just de rika storböndernas och stormännens tidiga omvändelse till kristendomen. Och detta samband, mellan runstenarnas gruppering och jordbruksbygdens inre differentiering, kan man inte komma ifrån. [...] Kristendomen har först accepterats av stormännen, och stormansklassen har varit dess främsta stöd under själva missionsårhundradet. Och sammanhanget är alldeles klart: denna stormansklass hade internationell orientering, kände till de kristna furstehovens rikedom och makt, eftersträvade att för egen del lära av den administrativa teknik som tycktes följa med kristendomen och som främst hade att göra med skriften. Det gällde en samhällsreform, men den drevs inte fram underifrån, den var inte ett resultat av en revolution. Det gamla samhällets maktägande grupp, de rika och segerrika, gick i spetsen.¹³⁵

Palme redogör här för att kristendomen var ett maktmedel även för det rika skiktet av stormän, och att det var därför dessa ”konverterade” först. Sedan var det också dessa stormän som höll kristnandeprocessen vid liv genom att ge ekonomiskt stöd under den intensiva missionstiden. Kristendomen har alltså från början varit en ”maktthavarnas religion” under den tid som religionen befästs i ”Sverige”. Samhällets ”överhet” i form av kungar, stamhövdingar och stormän var de som först konverterade och initialt drev på kristnandeprocessen. Ekonomiska och maktrelaterade incitament framställs således i denna studie för att vara det som främst legat bakom kristnandets lyckosamma framsteg, vilket är aspekter som nästan inte alls funnits med i tidigare studier som granskats.¹³⁶

3.1.7 Kjell Kumlien: *Sveriges kristnande i slutskedet*

Kjell Kumlien (som också varit författare till två av läroböckerna i källmaterialet) presenterade år 1962 ny forskning angående kristnandet i form av en artikel i *Historisk tidskrift* som heter *Sveriges kristnande i slutskedet: spörsmål om vittnesbörd och verklighet*. I artikeln redogör Kumlien för ny bevisning rörande kristnandet och diskuterar också de gamla forskningsrönens giltighet. I likhet med Palme med flera kritiserar även Kumlien en skildring av kristnandet som ger allt för stort utrymme till

134 Palme 1959, s. 143.

135 Palme 1959, s. 144, 149.

136 Palme 1959, s. 143–150.

enskilda missionärer.¹³⁷ ”Missionärslegender har säkerligen sitt ursprung i sanningsenliga berättelser om enskilda fall av missionsframgång, men dessa berättelser har sedan glorifierats, förstörats och förenklats till den grad att många av dem nu bör ses som ren fiktion.”¹³⁸ Den ende utav dessa missionärer vars historicitet delvis kan beläggas är helige Eskil.¹³⁹ Kumlien beskriver precis som Palme och Schmid den arkeologiska bevisningen för en alternativ, tidig mission som kom österifrån.

Frågan om *tiden* för den kristna missionens första verkliga framsteg i Sverige hänger ihop med en annan: varifrån och av vilka den bedrevs. Främst ifrågakommer här Bysanz-Ryssland, Tyskland och England. Influenserna österifrån är påtagliga i missionstidevarvets Sverige, och det har också från arkeologerna hävdats, att ett bysantinskt inslag gjort sig gällande vid landets missionering.¹⁴⁰

Nu beskrivs även de arkeologiska beläggen som starkare än tidigare. Kumlien menar att det inte kan beläggas att denna mission genererade kristen omvändelse i någon större omfattning, men likväl kan det beläggas att missionsförsök österifrån i allra högsta grad förekom. Den mission som man med forskning kan belägga fått stort genomslag kom dock från England och Tysk-romerska riket. Spridningen utav det tidiga kyrkoväsendet och dess organisation sammanfaller med kristendomens verkliga etablerande, och när kyrkan också får regelbundet stöd från kungamakten, börjar etableringen av den nya religionen ta fart på allvar. Kumlien fortsätter därmed på Palmes linje med att sammankoppla statsbildandet och kristnandet. Kumlien redogör också för hur stormän och storbönder tidigt stöttade den nya religionen och bidrog till etablerandet:

Obestridligt är att runstenar med kristna motiv i regel förekommer vid storbönders ägor och vid platser med goda sjöförbindelser, en stor del av dem talar också om utlandsfarare. Det är bl.a. därför sannolikt att ristarna och de som ville bli ihågkomna tillhörde ett inflytelserikt och jämförelsevis fåtaligt skikt i samhället, och dessa uppehöll förbindelserna med det kristna utlandet. Inom en sådan krets av storbönder var det naturligt, att kristendomen jämförelsevis tidigt blev känd och fick många mäktiga anhängare.¹⁴¹

Kumliens redogörelse visar att kristnandet i Sverige genomförs sent och det kan ej talas om något fullbordat kristnande förrän flertalet biskopsdömen har befästs. Han skriver vidare att det inte kan beläggas att detta faktiskt skett i ”Sverige” förrän tidigast 1164, då den förste ärkebiskopen utses. Han menar dock att det är säkrast att förlägga det ”fullbordade” kristnandet till början av 1200-talet.

137 Kumlien, Kjell, Sveriges kristnande i slutskedet: spörsmål om vittnesbörd och verklighet, *Historisk tidskrift* 82, 1962, s. 249–250, 259–261.

138 Kumlien 1962, s. 260.

139 Kumlien 1962, s. 272–274.

140 Kumlien 1962, s. 256–257.

141 Kumlien 1962, s. 255–256.

Anledningarna till att det sker så sent var dels den ursprungliga avsaknaden av stark kungamakt, men även flertalet starka ”hedniska” fästen som höll tillbaka kristen progression, i synnerhet i Uppland.¹⁴²

3.1.8 Jan Arvid Hellström: *Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid*

Jan Arvid Hellströms avhandling *Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid* från 1971 är nästa anhalt. Hellström undersöker relationen mellan kyrka och samhälle i samband med kristendomens införande i ”Sverige” samt under den första tiden efter kristnandet. Huvudfokuset i studien ligger på biskopens ställning och funktion i det svenska landskapssamhället.¹⁴³ Hellström benämner oftast den fornnordiska tron och kulturen som antingen ”fornnordisk” eller ”förkristen”. Hans redogörelse uppvisar stor försiktighet för generaliseringar kring den religion och kultur som fanns innan kristnandet. Hellström tonar tidigt ner ättsamhällets/stamsamhällets betydelse i kristnandeprocessen och menar att kunskapen om samhällsstrukturen fortfarande är för liten för att kunna göra några kvalificerade uttalanden om densamma. Han beskriver vidare hur det inte fanns några initiala skillnader mellan biskoparna och missionärerna. De flesta missionärer som återvände i omgångar till områden i ”Sverige” blev oftast biskopar i dessa områden. Deras missionsområde blev således också deras biskopsdöme.¹⁴⁴

Likt Palme och Kumlien med flera problematiserar Hellström de slutsatser som traditionellt dragits utifrån missionärslegenderna, exempelvis angående helige Sigfrid och dennes roll samt hans relation till Skötkonung. Hellström menar att kungen och kungamakten är de största anledningarna till kristnandets framgång. ”Materialet kring kristnandet ger kungen en nyckelroll [...]” skriver Hellström och redogör för kungamaktens tydliga inblandning i kristendomens bevästande.¹⁴⁵ Hellström beskriver bland annat de starka ekonomiska band som fanns mellan de tidiga kungarna och biskoparna:

Trots bristen på bindande källuppgifter om svenska hirdbiskopar kan man anta, att relationen mellan kung och biskop från första början måste ha varit stark i Sverige, liksom i de anglosachsiska kungarikena och i Danmark och Norge. Kungarna kan i stor utsträckning genom donationer till biskopsstolarna ha givit biskoparna fasta stödjepunkter i de olika svenska landen.¹⁴⁶

Dessa ekonomiska band vittnar om de motiv som fanns för kungarna att främja, stadga och stärka

142 Kumlien 1962, s. 275–281.

143 Hellström, Jan Arvid, *Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid*, Stockholm: Nord. bokh. distr. 1971, s. 1–7.

144 Hellström 1971, s. 13–15, 24–25.

145 Hellström 1971, s. 20, 165–166.

146 Hellström 1971, s. 20.

kristendomen samt dess kyrkliga system. Relationen mellan kyrkan och kungamakten gynnade båda parter då biskopsdömena kunde bruka pengarna de fick från kungen för bygga upp administrationen som i sin tur gav struktur åt kungadömet. Kungen stödde således den tidiga kyrkan under missionstiden och fick i gengäld biskopar och biskopsdömen som stöttade och stärkte centralstyret.¹⁴⁷ Hellström skriver: ”I varje fall stödde kungen under missionstiden och även senare i mån av sina tillgångar och resurser kyrkan och biskopen. Detta torde dels ha tagit sig uttryck i påtryckningar på olika tingsmenigheter och landskapsaristokratin [...]”¹⁴⁸ Det är dock först vid 1200-talets början som ”Sverige” helt har bundits ihop av olika biskopsdömen, således är det först då som kristnandet är fullbordat, enligt Hellström. För honom är det också en uppenbar koppling mellan statsbildningen och kristendomens införande, genom den organisatoriska och institutionella stabilitet samt kontinuitet som kyrkan skapade och som kungamakten kunde nyttja.¹⁴⁹

Försvinnandet av den förkristna kulten i Uppsala och upprättandet av ett biskopssäte där, ses som mycket avgörande för kristnandet i studien. När kulten utplånats flyttas raskt Sigtunasätet till platsen för att befästa den nya religionen.¹⁵⁰ Hellström redogör för hur många tidiga kyrkor är placerade på samma plats som den förkristna kulten hade verkat, exempelvis offerplatser. Hellström menar att det var taktiska placeringar för ge den nya religionen maximal genomslagskraft. Genom att placera kyrkan på en religiöst laddad plats skapas kontinuitet för människorna, åtminstone geografisk sådan. Platsen var redan geografiskt central och viktig för befolkningen, nu fick den helt enkelt bara en kristen betydelse, istället för att vara en förkristen kultplats. Detta var således ett led i missionens taktiska framgång och upprättandet av kristendomen.¹⁵¹

3.1.9 Helge Ljungberg: *Röde Orm och Vite Krist: studier till Sveriges kristnande*

Nästa nedslag blir studien *Röde Orm och Vite Krist: studier till Sveriges kristnande*, från 1980. Denna studie är genomförd av Helge Ljungberg, dvs samma forskare som skrivit *Den nordiska religionen och kristendomen* 42 år tidigare. Med denna studie söker Ljungberg att reda ut vad som fick människor att överge asatron och vända sig till kristendomen i samband med religionsskiftet. I sökandet efter svar på frågan varför den gamla seden övergavs och den nya antogs, vill Ljungberg även rannsaka de gamla

147 Hellström 1971, s. 165–173.

148 Hellström 1971, s. 173.

149 Hellström 1971, s. 42–44.

150 Hellström 1971, s. 55–59.

151 Hellström 1971, s. 262–263.

källorna och urkunderna som kopplats till kristnandet.¹⁵² Ljungberg beskriver kristnandets uppstart på samma sätt som samtliga forskare gjort från åtminstone Palme 1959 och framåt. Kristnandet sker sent i ”Sverige” i jämförelse med angränsande ”länder”, och företeelsen med en stark kungamakt som stöttar missionärerna, var avgörande för att religionen skulle kunna vinna mark.

Vid tusenårsskiftet var Sverige praktiskt taget ett hedniskt land [...] för att förstå olikheten i kristningsverkets gång mellan Sverige och det övriga Norden måste vi ge akt på kungens ställning i de olika länderna. Både Danmark och Norge ägde en mycket stark konungamakt, som svarade för nationell enhet. På Island fanns en motsvarande maktkoncentration i alltinget, som ett starkt stöd för nationell enhet. I Sverige var läget ett annat. Sedan gammalt fanns en motsättning mellan svear och götar [...] rikets enande i ett för svear och götar gemensamt land under *en* konung hade skett strax i början av missionsepoken. Dock var många av de svenska jarlarna och hövdingarna maktutövare som tillsammans med storbönderna såg till att konungamakten inte för starkt inverkade på deras urgamla rätt att själva styra och råda över den del av Sverige, som de betraktade som sin egen.¹⁵³

Ljungberg beskriver hur ett initialt statsbildande skett innan kristnandeprocessen kommit igång, men att kungamakten ännu var mycket svag och avsevärt marginaliserad av hövdingar och stormän. Avsaknaden av en stark kungamakt var anledningen till att Sverige inte kristnats samtidigt som ”Norge” och ”Danmark”. Även denna studie stödjer därför bilden av kristnandet där framväxten av en kristen maktelit med kungen i spetsen var avgörande för kristnandets framgång. Vi ser således en tydlig utvecklingslinje i studierna från Palme 1959 och framåt. Ljungberg vill dock inte helt skriva ut missionärerna ur historien och förordar fortfarande att dessa aktörer var med och spelade en viktig roll genom sitt missionsarbete. Utan effektivt spridande av evangeliet hade inte ”hedniska” kulturer kunnat slås ut ens med den starkaste kristna kungamakten av alla, menar Ljungberg. Studien förordar att en grundläggande individuell omvändelse hos människor var en starkt bidragande faktor som inte går att komma runt.¹⁵⁴ Han formulerar det bland annat på följande vis: ”Källornas samlade vittnesbörd om missionsarbetet visar att förkunnelsen var det grundläggande och bärande monument i kristningsverket och att Sveriges kristnande inte kan förstås utan antagande av en direkt påverkan genom det förkunnande ordet.”¹⁵⁵ Under 1100-talet konsolideras kristendomen snabbt och biskopsdömen befäster sig med rasande fart vilket resulterar i ett slutgiltigt kristnande, enligt Ljungberg.¹⁵⁶

152 Ljungberg, Helge, *Röde Orm och Vite Krist: studier till Sveriges kristnande*, Stockholm: Proprius 1980, s. 8–9.

153 Ljungberg 1980, s. 22, 24.

154 Ljungberg 1980, s. 24–26, 43–48, 62–68.

155 Ljungberg 1980, s. 65.

156 Ljungberg 1980, s. 38–39.

3.1.10 Stefan Brink: *Sockenbildning och sockennamn*

Stefan Brinks avhandling *Sockenbildning och sockennamn: studier i äldre territoriell indelning i Norden* från 1990 utgör det näst sista nedslaget inom forskning om kristnandet. Studiens syfte är att redogöra för kristendomens införande, kartlägga sockenbildningen som uppkommer i anknytning till kristnandet, samt undersöka Hälsinglands sockennamn i relation till den territoriella indelningen som sker i samband med kristnandet. Även Brink följer en till synes tydlig utvecklingslinje i vissa spörsmål genom att peka på det sena ”svenska” kristnandet samt förklara detta med att den starka kungamakten inte fanns närvarande från början av kristnandeprocessen.¹⁵⁷

En av de viktigaste slutsatser som dras efter den resonerande framställningen i detta kapitel är att kristendomen i bl.a. de nordiska länderna uppenbarligen måste ses i nära sammanhang med riksbildningen, vidare att man bör ha en mera processuell syn på dessa båda företeelser. Fixeringen vid vissa personer eller monumentala händelser är sannolikt i stor utsträckning en äldre historieskrivnings sätt att få historien gripbar och ett sätt att ge legitimitet åt vissa knäsatta föreställningar.¹⁵⁸

Brink betonar dels att statsbildandet hänger ihop med kristnandet, då kyrkans organisation skapade den struktur och den centralisering av makt som krävdes för ett statsbildande. Och dels betonar han att man måste förstå denna utveckling som en förändringsprocess och inte som en serie ”händelser”, där stor vikt läggs vid en viss persons agerande eller ett visst utspel. Kyrkan gav gradvis struktur åt kungamakten och gradvis växer kristendomen i styrka. När kyrkan och kungamakten är nog sammansvetsade, hävdar man trosexklusivitet och den fornnordiska religionen uttraderas i samband med detta. En viktig del i Brinks redogörelse är att han utifrån aktuell forskning, lanserar hypotesen att den fornnordiska religionens mycket toleranta hållning gentemot kristendomen blev en viktig orsak till att den nya religionen kunde etableras. I likhet med vad exempelvis Nerman hävdade på 1940-talet, menar Brink att det var den kristna parten som var den aktiva, offensiva och sedermera intoleranta under kristnandeprocessen. Detta, medan den fornnordiska religionen i ”Sverige” varit tolerant och i hög grad tillåtlig kristendomens spridande. Brink skriver:

Asatron var trostolerant, vilket torde vara viktigt att ha in mente. [...] Huvudmålet för kristendomen har varit att sprida budskapet och vinna nya anhängare. Först när man erhållit tillräckligt många disciplar och framförallt när den gryende statsbärande makten upptagit kristendomen som sin statsreligion, kunde kyrkan med makt bakom sitt ord hävda trosexklusivitet. [...] I ett sådant förhistoriskt, eklektiskt samhälle torde asatron och kristendomen snarast ha levt i en slags symbios – asatron fick ytterligare en ny gudom som man kunde bedja till för att få

¹⁵⁷ Brink 1990, s. 13–15, 21–27, 62–67.

¹⁵⁸ Brink 1990, s. 67.

favörer, och kristendomen kunde utan större motstånd missioneras ut tack vare den trostolerans som fanns i samhället. Det skulle då vara naturligt att finna såväl kristna runstenar redan under 1000-talets förra hälft som ett existerande hednatempel i Uppsala på 1070-talet. Först under 1100-talet (kanske också 1200-talet) har förutsättningarna ändrats så att kristendomens företrädare kunnat hävda trosexklusivitet och därmed gett kyrkan möjlighet att organisera sig i församlingar. Således torde kyrkans införande vara intimt förbundet med rikssamlingen, varvid den nya kyrkan, med kravet på att vara ensam herre på täppan, har behövt stödet från den framväxande centralmakten.¹⁵⁹

Brink menar att den fornnordiska religionen och kristendomen levt i symbios med varandra i kanske så länge som flera hundra år, men när nya maktrelaterade incitament introduceras leder detta till att den fornnordiska religionen slås ut. Som vi ser lyfter studien även fram belägg för att kristnandet i hög grad hänger samman med statsbildandet samt att centralmakten ger kyrkan det stöd och den makt den behövde för att etablera sig. De tidigare eliter som funnits i samhället utplånas med hjälp av kristendomen och centralmakten blir starkare än någonsin innan.

Kulthandlingarna som tidigare sköttes av en bonde, en storman e.d., blev med ens förbehållna en särskild elit, prästerskapet. Människorna fick således avhända sig den aktiva rollen i religionsutövningen, och hade att som passiva åskådare överlåta denna till de nya professionella kultexekverarna. Allt detta gjorde den nya religionen till ett utomordentligt verktyg för att tillvinna sig makt och i samhället implementera en ny socialt stratifierande ideologi. Den nya religionen kom uppenbarligen att spela en avgörande roll för riksbildning.¹⁶⁰

Riksbildande kraften i kristendom samt dess funktion som maktmedel är studiens två tydligaste resultat angående kristnandet. Brink menar att missionens betydelse tidigare har överdrivits och att förklaringen till kristnandet istället bör förklaras genom de två ovan nämnda faktorerna.¹⁶¹ Brink sammanfattar en av sina viktigaste hypoteser såhär:

Samtida, men även senare, särskilt medeltida författare som uttalar sig om situationen har samtliga, enligt min mening, en uppenbar religiös kristen tendens i sina tolkningar, där man medvetet velat polarisera motsättningen mellan den hedniska religionen och den kristna. Här prövas istället en hypotes om ett fredligt 1000-tal i Sverige, där hedendom och kristendom kunnat leva sida vid sida utan problem. Detta hade sin grund i den hedniska religionens trostolerans.[...]. [N]ågra inre spänningar på grund av troskonflikter antas ej ha existerat. Nya politiska strävanden börjar dock skönjas, där kristendom utnyttjas som redskap, men dessa torde ha rört det översta skiktet i samhället.¹⁶²

159 Brink 1990, s. 52–53.

160 Brink 1990, s. 63.

161 Brink 1990, s. 48–67, 367–372.

162 Brink 1990, s. 367.

3.1.11 Bertil Nilsson (red.): *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*

Den slutgiltiga publikationen från forskningsprojektet *Sveriges kristnande* utgör det allra sista nedslaget. Med Bertil Nilsson som redaktör kom år 1996 boken *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv* för att slutgiltigt presentera några utav de stora forskningsresultaten som det över fem år långa projektet lyckats producera. I den arkeologiska redogörelsen framgår det att det övre samhällssiktet var de första att konvertera till kristendomen och att denna förhållandevis ”nykristnade” samhällselit blev en av den tidiga kyrkans främsta stödgrupper. Det var troligtvis också i egenskap av deras makt, som den tidiga missionen inriktades mot just dem.¹⁶³ Angående runornas vittnesbörd skrivs bland annat följande: ”Ingen runskrift berättar om någon missionär. Av de få indicierna på missionspåverkan som runstensmaterialet uppvisar kan några förklaras som tyska, enstaka som engelska men inga alls som bysantinska eller andra östliga impulser.”¹⁶⁴ Av detta resultat stärks således två hypoteser: dels att de enskilda missionärerna inte verkar vara de som i huvudsak frambringat kristnandet, och dels att österländsk mission inte verkar haft någon avgörande inverkan för det *slutgiltiga* kristnandet. Hypotesen att österländsk mission har haft en tidig, begränsad påverkan, får emellertid fortsatt arkeologiskt stöd:

Arkeologiskt material och vissa runinskrifter tyder på en *indirekt* påverkan österifrån som en följd av vikingarnas handelskontakter med i synnerhet Ryssland, välkända från olika slag av litterära skildringar [...]. När man använder formuleringar som ”en indirekt påverkan” från den bysantinska kyrkotraditionen, bygger den hypotesen på vissa fynd i svensk jord av exempelvis östliga hängkors, som används som halssmycken [...].¹⁶⁵

Kontakterna kom alltså i kölvattnet av vikingarnas handel i östled och fanns jämsides med den tyska och engelska mission som nämndes ovan. När handeln österut upphörde, upphörde också all österländsk påverkan. I samband med det slutgiltiga kristnandet under 1100-talet knyts ”Sverige” istället till den romersk-katolska kyrkan genom de kvarvarande kontakter som fanns med det västerländska katolska Europa.¹⁶⁶ I enlighet med alla granskade studier från 1959 och framåt, härleder även detta forskningsprojekt statsbildandet till kristendomen och menar att de två processerna otvivelaktigt hänger samman.

[K]ristnandet var också en förändring i samhällssyn och legitimering av makt [...]. [K]ristendomens betydelse och inflytande låg i statsbildningsprocessen delvis på ett administrativt och organisatoriskt plan, bland annat vad

163 Nilsson (red.) 1996, s. 14–16, 37–44, 82.

164 Williams, Henrik, Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande?, i Nilsson, Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*, Uppsala: Lunne böcker 1996, s. 82.

165 Nilsson (red.) 1996, s. 420–421.

166 Nilsson (red.) 1996, s. 138–139, 419–429.

gäller lagstiftning, godssystem och uppbörd av avgifter. Det högre kleresiet, biskoparna, fick ett betydande politiskt inflytande. Kyrkans betydelse låg kanske främst på det ideologiska området.¹⁶⁷

Kyrkan blev ett instrument för propaganda till förmån för kungamakten, samtidigt som den fyllde en betydande roll i att administrativt strukturera samhällen och påskynda centraliseringen av makten. Man förordar även att ”Sverige” som statsbildning inte kan sägas existera i någon reell mening innan kristendomen har åtminstone börjat etablera sig. Studien stärker även Brinks hypotes om den fornnordiska religionens trostolerans, samt att kristendomen levte i jämte den fornnordiska religionen under fredliga omständigheter under en lång tid. Studien lyfter fram belegg för att de två religionerna existerat sida vid sida i åtminstone 200 år, kanske ännu längre baserat på de arkeologiska bevisen för kristna gravsättningar på 800- och 900-talen.¹⁶⁸ Studiens framställning avvisar helt påståenden om våldsamma konflikter mellan de två religionernas förespråkare. Den kamp som på olika sätt beskrivits i tidigare studier (framförallt 1915–1945) tillbakavisas här och talar istället om en gradvis acceptans utav kristna värderingar och strukturer vartefter kyrkans makt växer. Man vill även tona ner bilden av kristendomen som påtvingad och menar att det är tveksamt om detta kan beläggas angående omvändelseprocessen av svear och götar inom det område som vi idag kallar ”Sverige”.¹⁶⁹ Bertil Nilsson skriver: ”Inga tvångsomvändelser är kända, inga beslut om kollektiv övergång till kristendomen är otvetydigt dokumenterade.”¹⁷⁰

Vidare kastar studiens resultat nytt ljus över det strävande efter kontinuitet som Jan Arvid Hellström tidigare talat om. Kyrkorna blev ofta placerade på platser som tidigare varit centrum för den förkristna kulturen. En sammanställning av arkeologiska bevis vittnar om att många tidiga kyrkor står ovanpå ruinerna av gamla offer- och kultplatser. Man menar att detta var ett centralt led i att skapa kontinuitet för befolkningen när den nya religionen skulle befästas. Flera forskare hävdar även att man försökte skapa kontinuitet på ett teologiskt plan genom att byta ut förkristna högtider och gudar med kristna varianter. Huruvida allt detta gick helt fredligt till och inte innehöll något tvång, vågar man inte säga säkert utan hänvisar till framtida forskning.

En stor diskontinuitet kan däremot kartläggas angående gravsättningarna. När kyrkans inflytande stärks

167 Lindqvist 1996, s. 239–240.

168 Nilsson (red.) 1996, s. 28ff, 309–311, 351ff, 419–429.

169 Nilsson (red.) 1996, s. 309–311, 419–429.

170 Nilsson (red.) 1996, s. 419.

och dess riter blir befästa innebär detta en stor förändring för människor då de gamla gravfälten byts ut mot begravningar på de kristna kyrkogårdarna. Denna övergång vittnar om hur de nya kristna riterna stärker kyrkans kontroll över befolkningen. Övergången är också ett av de tydliga exemplen på den kyrkliga organisationens betydelse för kristnandet. Utan ett stadigt befästande av olika former av kristen verksamhet hade kristendomen inte kunnat bli den dominerande religionen. Sockenbildningen är ytterligare ett exempel på organisatorisk betydelse. Den möjliggör administrativ och organisatorisk kontroll på helt nya nivåer och sammanfaller med statsmaktens slutgiltiga befästande. Sockenbildningen är därför ett bra riktmärke för när kristendomen är etablerad eller slutgiltigt ”införd” i ”Sverige”, och enligt studien sker detta inte förrän 1200-talet.¹⁷¹

3.1.12 Framställningar av kristnandet i historisk forskning: sammanfattning

Nedslagen i forskning om kristnandet från 1910-talet framställde processen till stor del som en sorts ”kamp” mellan hedendomen och kristendomen, företrädd av sina missionärer. I Westman och Lindqvists studier får missionärerna således en nyckelroll. Här talar man även om ett slutgiltigt kristnande kring år 1100. 1930-talets studier redogjorde mer för missionstaktik än för enskilda missionärer och i takt med att missionärslegenderna tonas ned, förändras även bilden av den ”kamp” mellan hedendom och kristendom vi sett under 1910-talet. Ljungbergs studie från 1938 är även först med att tala om kungamaktens relevans. 1930-talets studier talar även om ett slutgiltigt kristnande kring 1100-talets senare hälft. Schmidts studie från 1934 nämner också en tidig österländsk mission, vid sidan av den tyska och brittiska. I Nermans studie från 1940-talet börjar mer tonvikt läggas vid kungamaktens roll som stödjare av kristendomen och dess intressenter.

I nedslagen i forskningsfältet från 1950-, 60- och 70-talet (och delvis även 1980-talet) framställs kristnandet allt mer för att vara en statsbildande process där kungamakten spelat en nyckelroll. Kristendomens funktion som maktmedel utvecklas även till en av studiernas viktigaste teser. Samhällseliten i form av stormän och storbönder är den nya religionens främsta anhängare, samtidigt som kristendomen också är kungamaktens främsta redskap för centralisering av makten genom dess kyrkliga organisation. Tidsangivelserna för ett slutgiltigt kristnande senareläggs allt mer och placeras nu mellan 1100-talets andra hälft och någon gång under 1200-talet. Brinks studie från 1990 följer även denna utvecklingslinje i forskningsfältet men lägger också till relevansen av den fornnordiska religionens trostolerans. Projektet *Sveriges kristnande* fortsätter likaledes på denna utvecklingslinje

171 Nilsson (red.) 1996, s. 240, 348, 381–383, 419–429.

genom att betona den samhällselit som först konverterar och stödjer den nya religionen, bruket av kristendomen som ett maktmedel, samt dess statsbildande funktion. Här avvisar man slutgiltigt även bilden av en ”kamp” mellan de två religionerna och menar att de levt sida vid sida under fredliga förhållanden under en mycket lång tid. Spår av kristendomen finns redan på 800-talet och dess slutgiltiga etablerande sker först på 1200-talet. Den österländska missionen förklaras även ha haft en tidig begränsad påverkan men då handeln österut upphörde, upphörde också all österländsk påverkan.

3.2 Framställningar av kristnandet i läroböckerna

3.2.1 Erik Falk: *Lärobok i svensk historia för gymnasiet. 1, Forntiden och medeltiden*

Den första läroboken i granskningen är Erik Falks *Lärobok i svensk historia för gymnasiet. 1, Forntiden och medeltiden* från år 1923. I denna lärobok framställs kristnandet som en kamp mellan kristendomen och ”hedendomen” där kristendomen förs fram av missionärers modiga resor norrut. Vikingar och hedningar bjöd periodvis på motstånd och hämmade kristnandet, men kristendomen segrar i slutändan tack vare arbete från missionärer och diverse kristna konungar.¹⁷²

Kristnandeprocessen från 800-talet och framåt skildras bland annat såhär:

Av kejsar Ludvig den fromme, Karl den stores efterträdare, utsändes munken Ansgar, vilken först predikade kristendomen vid Hedeby (Slesvig), men sedan företog en färd till *Birka* (omkr. 830) där han grundade en kristen församling. Då denna oroades av hedningarna, kom Ansgar ännu en gång till Birka (853) och fick då på ett ting tillåtelse att predika kristendomen. [...] Emellertid synes den av Ansgar grundlagda kristna kyrkan i Sverige alldeles hava upplösts och det var först i slutet av 900-talet, som missionen upptogs med kraft och den hade nu större framgång. År 1008 blev konung *Olov Skötkonung* döpt av biskop Sigfrid vid Husaby i Västergötland, och de efterföljande konungarna voro även kristna. Vid gamla tidens slut var emellertid hedendomen ännu mycket stark, och striden mellan den gamla och den nya religionen fortsattes under början av medeltiden.¹⁷³

Ansgar får en stor roll i framställningen av kristnandet, liksom flera andra missionärer, samt kungar som Olov Skötkonung. Dessa typer av kristna aktörer driver fram kristnandet medan ”hedningar” bjuder på motstånd. Det är således en ”kamp” eller ”strid” som skildras mellan den gamla och nya religionen. Framställningen innehåller vissa drag av nationalistiskt-ideologiskt bruk och nationalromantiska böjelser. Dessa framträder inte minst i anknytning till narrativa aspekter såsom Skötkonungs dop eller enskilda missionärers aktioner. Det mesta är emellertid helt i linje med vad som

172 Falk, Erik, *Lärobok i svensk historia för gymnasiet. 1, Forntiden och medeltiden*, Stockholm 1923, s. 26–28.

173 Falk 1923, s. 26–27.

var ny forskning vid denna tidpunkt, vilket vi såg exempel på genom Lindqvist och Westmans studier från 1915. Båda dessa studier gör en liknande skildring där kristnandet ses som en slags missionsdriven ”strid” och menar att forskningsbeläggen för en sådan bild av kristnandet är goda. Noterbart i Falks framställning är även påpekandet att Ansgars kristna församling upplöstes omgående. Vi ser således en lärobok som redan på tidigt 1920-tal vill tydliggöra att hans mission och kyrkgrundande inte verkar ha genererat någon bestående kristendom. Detta visar att vetenskaplig rekonstruktion och vetenskaplig tolkning tas i beaktande i framställningen. Det är överlag ett vetenskapligt bruk som främst präglar framställningen. Användningen av Sverigebegreppet är också i fas med vad vi såg i forskningsexemplen från decenniet innan. Sverige refereras till som ett land vid flertalet tillfällen, exempelvis:

Endast vid Göta älvs utlopp hörde en liten kustremsa till Sverige, och här låg orten Lödöse – Jämtland och Härjedalen hörde vid slutet av forntiden till Sverige och fingo sin kristendom från detta land; först i början av 1100-talet förenades de med Norge.¹⁷⁴

Olof Skötkonung återkommer flera gånger i framställningen, och hans relevans förankras i påståenden om att han var den första i raden av kristna kungar som driver fram kristnandet. Detta är dock i viss mån oförenligt med Lindqvists och Westmans studier. Westman förbiser nästan helt den tidiga kungamaktens relevans och nämner knappt Skötkonung eller hans efterträdare, och även Lindqvist tonade som bekant ned Skötkonungs relevans och tillskriver missionärerna den största vikten. De nordiska länderna påstås bli införlivade i den katolska kyrkan under mitten av 1000-talet och ganska snart sker detta även i ”Sverige”, vilket resulterar i att landet genast skickas rakt in i medeltiden.¹⁷⁵ Falk skriver:

Både i Danmark och Sverige utdago de gamla konungaätterna omkr. 1060. Vid denna tid var kristendomen ej ännu härskande men dock allmänt spridd i Norden, och de nordiska länderna införlivas i den katolska kyrkan och betraktades såsom tillhörande det stora kristna världsriket.¹⁷⁶

En viss minnesskapade och existentiell funktion märks av i den något oproblematiske framställningen av övergången till kristendomen, samt i hur ”Sverige” tillsammans med de övriga ”nordiska länderna” blir en del av det ”stora kristna världsriket.” Formuleringar som dessa visar på indikationer till att stärka en samtida kristen identitet genom att betona den historiska kopplingen till densamma.

174 Falk 1923, s. 27–28.

175 Falk 1923, s. 27–28.

176 Falk 1923, s. 28.

Tidsangivelserna för kristen progression i ”Sverige” stämmer överens med vad som angavs i Westman och Lindqvist, dvs god spridning under 1000-talet med slutgiltigt kristnande kring sekelskiftet år 1100.¹⁷⁷ Sammanfattningsvis är det de vetenskapliga bruket som främst utmärker framställningen i denna lärobok. Dock finns tendenser till både nationalistiskt-ideologiskt bruk samt kristet existentiellt bruk närvarande. Inte minst i framställningen av den ”kamp” som beskrivs något oproblematiskt och påstås leda fram till det ”kristna Sverige”.

3.2.2 Erik Falk: *Lärobok i svensk historia för gymnasiet*

1942 års upplaga av *Lärobok i svensk historia för gymnasiet* är nästa anhalt i läroboksanalysen. Framställningen i denna lärobok liknar den vi såg i upplagan från år 1923. Kristnandet förklaras med att missionärer kommer till Norden och främjar kristendomen. Tillsammans med tidiga kristna kungar befästs den nya religionen och ”riket Sverige” knyts till katolska kyrkan och den europeiska kulturen, tillsammans med övriga ”nordiska riken.” Missionären Ansgar och kungen Olof Skötkonung står återigen i centrum för förklaringen av kristnandet. Det finns emellertid flera skillnader:

Den livliga beröringen med andra länder medförde förändringar i Nordens kultur. Vikingarna gjorde sålunda bekantskap med kristendomen, och kristna missionärer kommo till Norden. Den frankiske munken Ansgar predikade kristendomen i Hedeby, därefter i Birka, som han besökte första gången år 829. Den levnadsteckning hans lärjunge *Rimbert* författat över honom, lämnar intressanta skildringar från Sverige, grundande på personliga erfarenheter. Fast rot i Sverige slog kristendomen först omkr. År 1000, då framförallt engelska missionärer verkade i landet. Många svenska runstenar bevara även minnet av kristna män [...]. [I] Sverige voro landskapen ännu mycket självständiga. I Ansgars levernesbeskrivning omnämns ett par kungar, men ovisst är, om de härskat över hela Sverige. Mot slutet av 900-talet, tycks emellertid riket ha varit enat under konung *Erik*. [...] Erik efterträddes av sin son *Olof Skötkonung*, i senare svensk tradition känd som Sveriges förste kristne konung. [...] När kristendomen blev härskande i Norden, kommo de nordiska folken under den katolska kyrkans inflytande och fingo i högre grad än förut del i den allmänna europeiska kulturen. På grund härav räknar man i Nordens historia en ny tid, medeltiden, från mitten av 1000-talet.¹⁷⁸

Det nämns inget om när ett slutgiltigt kristnande skulle ha uppnåtts, och man är överlag mer snål med tidsangivelser eller angivelser om kristendomens progression i framställningen. I forskningsnedslagen från både 1910-talet och 1930-talet såg vi hur man förtydligade att ”Sveriges” kristnande ligger senare i tid än de övriga nordiska ”länderna”. I Falks läroböcker framgår däremot inte detta och det talas om en generell ”nordisk” kronologi i utvecklingen. Den kamp mellan ”hedendom” och kristendom som delvis

177 Falk 1923, s. 27–28.

178 Falk, Erik, *Lärobok i svensk historia för gymnasiet*, Stockholm: 2. omarb. uppl. 1942, s. 22–24.

fanns med i upplagan från 1923 är nu inte längre inkluderad i framställningen. Denna förändring stämmer därmed överens med en av de större förändringar som sker mellan Westman och Lindqvists studier från 1915 och Schmid och Ljungbergs från 1930-talet.

Det är dock mycket tveksamt om denna förändring i läroböckerna är en reaktion på förändringar inom forskning mellan 1910-tal och 1930-tal, då andra centrala delar i Schmid och framförallt Ljungbergs studier inte alls är förenliga med lärobokens framställning. Exempelvis såg vi hur man i dessa 1930-talsstudier tonade ner relevansen av Rimberts verk *Vita Ansgarii* där Ansgars gärningar skildras. I denna lärobok ser vi emellertid fortsatt tonvikt läggas på Ansgar, vilket citatet ovan vittnar om. Fokuset på missionstaktik som började märkas av i studier fr.o.m 1930-talet ser vi inte heller i lärobokens framställning. Pedagogiskt fördelaktiga formuleringar präglar framställningen och det är troligt att formuleringar som ”Mot slutet av 900-talet tycks riket varit enat [...] ” och ”När kristendomen blev härskande [...] ”¹⁷⁹ är medvetna förenklingar för att göra stoffet förståeligt och mer kärnfyllt. Dessa vittnar dock inte om ett politisk-pedagogiskt bruk, då inga jämförelser, metaforer eller symbolik med politisk laddning eller ett politiskt syfte är direkt närvarande. Det som utmärker framställningen är den vetenskapliga rekonstruktionen och vetenskapliga tolkningen av det förflutna. Detta märks bland annat när det beskrivs som ovisst huruvida de kungar som omnämns i Ansgars berättelser verkligen har härskat över hela ”Sverige”, eller huruvida runor från denna tid kan ge otvetydiga fakta.¹⁸⁰

3.2.3 Kjell Kumlien: *Sveriges historia för gymnasiet*

Historiken Kjell Kumlien återkommer här som författare till två historieläroböcker från 1950- och 1960-talet. Kumlien har som bekant forskat på kristnandet och hans studie som publicerades 1962 i *Historisk tidskrift* tillhör urvalet av forskning. Detta kan vara värt att ta i beaktande när man analyserar framställningen av kristnandet i läroböckerna. I granskningen av *Sveriges historia för gymnasiet* från 1955 ser vi att det än en gång är missionärernas arbete som ligger bakom kristnandet i framställningen. Men vi ser däremot flera förändringar mot en mer kritisk och problematiserande bild än i föregående läroböcker:

MISSIONÄRERNA KRISTNAR NORDEN. Adam av Bremens uppgifter visar att hedendomen ännu i slutet av 1000-talet blomstrade i Uppland. Vid det här laget hade Norden redan i omkring 250 år varit föremål för kristen missionsverksamhet. Missionsperioden som ungefärligen sammanfaller med vad man ur annan synpunkt kallat vikingatiden, blev alltså lång och fylld med längre fruktlösa försök att kristna vårt land. Missionärerna var mest

179 Falk 1942, s. 21–22.

180 Falk 1942, s. 22.

engelsmän och tyskar, och de utsändes ofta från Canterbury i Engand och från Hamburg. Omkring 830 besökte en westfalisk munk, *Ansgar*; i missionssyfte både Danmark och Sverige; till vårt land återvände han sedermera ytterligare en gång. På hans initiativ restes kyrkor i Hedeby, Ribe och Birka [...]. [S]om en stark personlighet träder Ansgar oss till mötes i den livliga skildring, som hans efterträdare på Hamburgs ärkebiskopsstol, Rimbart, skrev om hans verksamhet. Ansgars försök blev emellertid resultatlösa. Många senare missionärer fick också erfara hur hårt motstånd var, som kristendomen här hade att övervinna. Helgonlegender, vilkas sanningsvärde dock är tvivelaktigt, berättar om flera av dessa missionärer: Sigfrid (Götaland), David, Eskil och Botvid (Svealand) samt Staffan (Hälsingland). [...] Västgötarna kristnades tidigare än upplänningarna, som bjöd på hårt motstånd mot kristendomen. Så småningom segrade emellertid den nya läran även i Uppland. Uppsala tempel förstördes, sannolikt omkring 1090, och en kyrka restes på dess gamla plats.¹⁸¹

Noterbart är användandet av begreppet ”vårt land” som återkommer vid flera tillfällen. Dels vittnar detta om att man ser ”Sverige” som ett land redan under 800-, 900-, och 1000-talet. Men det vittnar även om kvarvarande existentiella drag i bruket, där han vill anspela på ursprunget till de samtida svenskarnas religiositet. Detta bruk kan dock inte sägas prägla framställningen i övrigt. Som vi ser lyfter Kumlien inte fram något om missionstaktik, vilket vi såg var ett dominerande inslag i exempel på studier från både 1930- och 1940-talet. Vad som däremot framgår mycket tydligt i denna framställning är de svårigheter som missionen/kristendomen mötte i ”Sverige”, vilka också resulterade i att kristnandet här sker senare än i andra nordiska ”länder”. Detta visar på att nya forskningsrön finns inkluderade i framställningen. Det pratas även om helgonlegendernas tvivelaktiga sanningsvärde, vilket ju Ljungberg med flera drivit som teser i sina studier under 1930- och 1940-talet.

Vidare exempel på nyare forskningsrön i läroboken ser vi när Kumlien beskriver motståndet mot kristendomen i Uppland, samt Uppsala tempels förstörelse och kopplingen mellan detta skeende och kristendomens ”seger”. Allt detta stämmer överens med de nya teser som drivs av Ljungberg och Nerman, dvs i forskning från 1938 samt 1945. Även om det inte nödvändigtvis är från just dessa studier som uppgifterna kommer, är det troligt att de kom från nyare forskningsrön med tanke på kontrasten mellan dessa forskningsrön och framställningen i läroboken från 1923. Skillnaderna märks inte minst angående missionärslegendernas tvivelaktiga sanningsvärde, då detta inte alls togs upp på samma sätt i 1923 års lärobok. Dessa komponenter i framställningen avviker ju också markant från de teser som drevs i forskning från 1915, vilket vidare stärker tesen att förändringarna skett i reaktion på nyare forskning. ”Nyare forskning” är dock en term som måste användas med stor försiktighet i

181 Kumlien, Kjell, *Sveriges historia för gymnasiet*, Stockholm: Sv. bokförl. Bonnier 1955, s. 38–40.

sammanhanget med tanke på problematiken kring urvalet. Vad som kan beläggas med säkerhet är i varje fall den förändring vi ser mot en mer kritisk och problematiserande framställning. Det vetenskapliga bruket är här ännu mer allena rådande än tidigare om man bortser från en viss existentiell infallsvinkel i begrepps användningen. Sammanfattningsvis är intrycket att Kumlien verkar ha lagt en betydande vikt vid att få framställningen historievetenskapligt godtagbar, åtminstone i jämförelse med Falks föregående lärobok.

3.2.4 Bäcklin, Holmberg, Lendin & Valentin: *Historia för gymnasiet*

Nästa historielärobok i ordningen är *Historia för gymnasiet* från 1962. Denna lärobok inriktar sig mot allmän och nordisk historia från år 1000 och framåt.¹⁸² Boken har förhållandevis snålt med innehåll rörande svensk historia före folkungatiden och kristnandet sammanfattas på knappt en sida. Kontinuiteten i läroböckernas framställningar håller i sig angående det dominerande missionsfokuset, men det lyfts samtidigt fram allt mer problematiserande perspektiv kring bilden av missionärerna. Precis som i föregående lärobok förklaras att Ansgars mission inte genererade någon bestående kristendom, samt att kristendomen slår igenom senare i ”Sverige” än i andra nordiska ”länder”. Uppsala tempels förstörelse fortsätter även den att vara med i framställningen som en slags milstolpe i kristnandeprocessen.¹⁸³ Centrala delar av processen beskrivs såhär:

Den frankiske munken *Ansgar* företog missionsresor till Danmark och Sverige redan omkr. 830, men hans verk blev inte bestående. Hans efterföljare – mest tyskar och engelsmän – fick länge göra samma erfarenheter. De gamla vikingaländerna var hårdarbetad mark. Danmark, Norge och Island kristnades tidigare än Sverige [...]. [I] vårt land segrade kristendomen först vid 1000-talets slut. Vid den tidpunkten förstördes den gamla trons förnämsta fäste, det berömda templet i (Gamla) Uppsala, och på dess plats byggdes en kristen kyrka. I bygd efter bygd uppfördes kristna kyrkor, och kring kyrkorna uppstod socknen. Bygdens angelägenheter avgjordes på sockenstämman, som leddes av prästen. Han stod allmogen nära, och hans vilja blev nog för det mest avgörande. Sockenarna fördes samman i stift som leddes av biskopen [...].¹⁸⁴

Tidsangivelsen för kristnandet är anmärkningsvärd då den inte är i linje med vad som angetts i exempel på forskning från 1930-, 40-, eller 50-talet. Samtliga av dessa studier uppgav att 1100-talets mitt var då man tidigast kunde prata om ett ”slutgiltigt kristnande”, att kristendomen ”segrat”, alternativt att den ”nått ett avgörande stadium”. För att finna uppgifter om att kristendomen skulle ha segrat vid 1000-

182 Vilket är i enlighet med kommande läroplaner fr.o.m 1965, se 2.1 Läroböckernas utbildningshistoriska kontext.

183 Bäcklin, M., Holmberg, E., Lendin, W., Valentin, H. *Historia för gymnasiet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1962, s. 47–48.

184 Bäcklin, Holmberg, Lendin & Valentin 1962, s. 47.

talets slut måste vi backa ända tillbaks till Westman och år 1915, baserat på urvalet av forskning i denna studie. Noterbart är att kristendomens funktion som maktmedel ännu inte framkommit i någon lärobok. I denna bok har man emellertid börjat beröra var och hur makten omfördelats i samband med kristnandet, men inte alls på det sätt som beskrivits i exempelvis Palmes studie från 1959. Denna studie var emellertid färsk vid denna tidpunkt, vilket gör att man kan gissa att sådana forskningsrön kanske inte hade befasts ännu och att detta hänger ihop med varför de inte inkluderas i framställningen. Man bör även ta notis av att begrepp som ”vårt land” biter sig kvar framställningarna. Men detta påverkar inte den övergripande bilden av att det är ett vetenskapliga bruk som präglar läroboken.

3.2.5 Tham, Kumlien & Lindberg: *Folkens historia 1: Lärobok för gymnasiet*

Folkens historia 1: Lärobok för gymnasiet är den andra utav de två läroböckerna som Kjell Kumlien var med och författat. Denna bok publicerades 1966 och är disponerad på ett likande sätt som Bäcklin, Holmberg, Lendin och Valentins *Historia för gymnasiet*. Allt mindre utrymme ges åt svensk medeltid och vikingatid i synnerhet och svensk historia i allmänhet. Förklaringen till denna utveckling går att finna i den utbildningshistoriska kontexten som vittnar om hur svensk historia får allt mindre utrymme på 1960-talet.¹⁸⁵ Detta är också i linje med vad Andolfs resultat visade angående utvecklingen i historieläroböckerna under denna period.¹⁸⁶ Läroboken visar att kontinuiteten ännu håller i sig i framställningarna under denna period. Ansgars verkningslösa mission fortsätter att vara avstampet i skildringen av kristnandet. Uppsala tempels förstörelse och det hårda motståndet mot kristendom i ”Sverige” (och Norden i allmänhet) är delar som fortsätter finnas med i framställningen.¹⁸⁷ Många av formuleringarna är helt identiska med genomgången av kristnandet i Kumliens lärobok från 1955.

Omkring år 830 besökte en munk vid namn *Ansgar* både Danmark och Sverige och predikade kristendomen. På hans initiativ restes kyrkor i Hedeby, Ribe och Birka [...]. [A]nsgars missionsförsök blev emellertid resultatlöst. Många senare missionärer fick också erfara hur hårt motstånd var, som kristendomen här hade att övervinna. [...] Som det sista bålverket för den gamla hedniska tron förstördes till sist även Uppsala tempel och en kyrka uppfördes på dess gamla plats.¹⁸⁸

Kumlien lägger än en gång sitt fokus på missionärer och hur kristendomen segrar över ”hedendomen” genom att ett tempel rivs. En slutsats som snabbt kan dras är att i princip inga av de tänkbara nya/nyare

185 Se 2.2 Läroböckernas utbildningshistoriska kontext.

186 Se 1.7.1 Forskning om framställningar av svensk vikingatid och kristnandet i läroböcker.

187 Tham, W., Kumlien, K., Lindberg, F. *Folkens historia 1: Lärobok för gymnasiet*. Stockholm: Svenska Bokförlaget 1966, s. 29–31.

188 Tham, Kumlien & Lindberg 1966, s. 29.

forskningsrön som Kumlien själv är med och lägger fram i studien 1962 finns med i denna lärobok. Han har således inte ens låtit sin egen forskning få förändra framställningen av kristnandet i läroböckerna, som alltså är skrivna med 11 års mellanrum. Detta blir ett extra intressant resultat då vi har en läroboksförfattare som själv bidragit i forskningsfältet. Genom detta demaskeras relationen mellan läroböcker och forskning på ett mer avklätt vis än annars, i och med att vi här kan belägga läroboksförfattarens odiskutabla kännedom om ”nya”, större förändringar inom forskningsfältet. Två av de stora teserna i Kumliens studie från 1962 (och även Palmes från 1959) är den österländska missionen och de ackumulerande bevisläget angående denna, samt stormäns och storbönders roll i kristnandet och dess funktion som maktmedel. Inget av detta har emellertid tagits med i lärobokens framställning.

Avsaknaden av dessa ”nya” forskningsrön i läroböckerna är intressant då de ju fått allt större utrymme i forskning vid denna tid (den österländska missionen har emellertid funnits med i studier åtminstone tillbaka till 1930-talets början, vilket Schmidts studie vittnar om). Även med hermeneutik är det svårt att tolka vad som är orsaken till den kontinuitet som Kumlien med flera visar upp. Det kan vara så att denna fakta aktivt väljs bort av pedagogiska/didaktiska skäl, eller på grund av en uppfattad brist på utrymme. Det kan även vara för att man uppfattar dessa forskningsrön som nymodiga, osäkra eller omtvistade och därför väljer bort dem. Det sistnämnda alternativet känns tveksamt angående Kumliens läroböcker, med tanke på att han formulerade det som att teserna var mycket trovärdiga i studien 1962. Att döma av vad Andolf med flera hade att säga om utvecklingen i historieböckerna och kursplanerna under denna period, förefaller det sig troligt att det är en prioriteringsfråga där man väljer bort fakta man uppfattar som överflödiga. I en utveckling mot ett mindre fokus på tidsperioder som vikingatiden i undervisning och läromedel, är det troligt att man prioriterat bort mycket stoff i valet av framställning. Resultatet av detta blir att läroböckerna i hög grad ser likadana ut i sina framställningar under 1950- och 1960-talet, och att denna framställning är synnerligen knapphändig.

Det vetenskapliga bruket är förhärskande med ett huvudfokus på rekonstruktion av den historiska förändringsprocessen. Angående vikingafärder görs det tidigare i kapitlet flera politiskt laddade och oproblematiska jämförelser med nutid som skulle kunna klassas som politisk-pedagogiskt bruk, men i anknytning till kristnandet återfinns dock inget av detta.¹⁸⁹

189 Tham, Kumlien & Lindberg 1966, s. 20–21.

3.2.6 Borg & Nordell: *Historia för gymnasiet. Årskurs 3, 1, Hum-Sh*

Nästa lärobok i granskningen är *Historia för gymnasiet. Årskurs 3, 1, Hum-Sh* från 1970, författad av Ivan Borg och Erik Nordell. Här blir nedskärningen av äldre historiskt stoff i läroböckerna ännu mer påtagligt då Europas 1000- och 1100-tal bara berörs på ca fyra sidor och hela Nordens kristnande på endast en halv sida. I den ytterst knapphändigaste framställningen av kristnandet i Sverige framgår följande:

Ansgars resor till Danmark och Sverige på 800-talet hade däremot endast burit tillfällig frukt. Tiden omkring år 1000 blev avgörande för de skandinaviska ländernas inlemmande i kristendomen. [...] I Sverige döptes Olof Skötkonung som landets förste kristne kung år 1008.¹⁹⁰

Det talas vid flera tillfällen om ett generellt ”skandinaviskt kristnande” och det framgår ej att kristnandet i ”Sverige” skulle ligga senare i tid så som det gjort i tidigare läroböcker. Som vi såg tidigare var detta även befästa hypoteser i forskning vid denna tid. Överlag kan tämligen lite av det som står i lärobokens stycke om kristnandet sägas vara förenligt med exempel på aktuell forskning från 1950- eller 1960-talet. Tidsangivelsen för ett skandinaviskt kristnande (som här alltså inkluderar ”Sverige”) kring 1000-talets början är givetvis ett av de påståenden som inte rimmar med något av det som vi sett i exempel på forskning om kristnandet från 1915 och framåt. Då lärobokens enda referenspunkt angående kristnandet i ”Sverige” är en tidsangivelse för Olof Skötkonungs kröning, är det uppenbart att framställningen av kristnandeprocessen blir lidande av författarnas knapphändighet. Bilden man får i framställningen är att kristnandet sker vid 1000-talets början genom Olof Skötkonung. Huruvida detta varit författarnas intention går inte att säga säkert. Mest sannolikt är att det precis som i föregående lärobok handlar om att man prioriterat bort stoff allteftersom fokus lagts på senare epoker. I denna process har man sedan förlitat sig på att ange några få ”äldre” och ”säkra” fakta och låta dem få sammanfatta kristnandet. I detta fall blev dessa fakta: Ansgars icke-bestående försök till kristnande, tiden kring år 1000 som ”skandinavisk” milstolpe för kristnandet, samt att nämna Skötkonungs och andra nordiska kristna kungars kröningar.¹⁹¹

3.2.7 Graninger & Tägil: *Historia i centrum och periferi: Del 1 Högmedeltiden till Franska revolutionen*

Göran Graninger och Sven Tägils lärobok *Historia i centrum och periferi: Del 1 Högmedeltiden till*

190 Borg, Ivan, Nordell, Erik, *Historia för gymnasiet. Årskurs 3, 1, Hum-Sh*, Stockholm: Läromedelsförlagen: Svenska bokförlaget 1970, s. 53.

191 Borg & Nordell 1970, s. 53.

Franska revolutionen från 1973 är onekligen piken för nedskärningen av äldre historiskt stoff i urvalet. Boken skall täcka upp historia från ca år 1000 till 1789, men innehåller bara ca 15 sidor om hela Nordens medeltid och knappt en sida om kyrka och stat i Norden. I anknytning till detta lyfter man också fram kristnandet men detta sker enbart på några få rader. Vad som nämns är endast att ”De nordiska länderna kristnades sent. Först fram emot 1100 kan missionstiden sägas vara till ända. Då var en organisatorisk inledning i biskopsdömen genomförd.”¹⁹² Med detta som grund är en textanalys svår att genomföra, men vad vi ser är emellertid samma generella fakta som framkommit tidigare. Man talar återigen om ett generellt ”nordiskt” kristnande, trots att det i studier ända sedan 1930-talet (med Ljungbergs studie 1938 som ett bra exempel) tydliggjorts att ”Sverige” eller ”svenska områden” kristnas senare. Tidsangivelsen för en organisatorisk indelning i biskopsdömen, som här är ”fram emot 1100”, är också oförenlig med forskningsresultat från Hellströms studie 1971 och hela vägen tillbaka till studier från 1910-talet. Något annat bruk än det vetenskapliga går emellertid inte att utläsa ur framställningarna i boken, men det är uppenbart att temat kristnandet inte är optimalt för att synliggöra historiebruk i läroböckerna kring 1960- och 1970-talet, med tanke på hur drastiskt man drog ner på mängden stoff angående detta.

3.2.8 Graninger & Tägil: *Vägar till nuet: historia för gymnasieskolan. Antiken – 1800*

Nästa lärobok är *Vägar till nuet: historia för gymnasieskolan. Antiken – 1800* från 1982, som i likhet med föregående bok är författad av Göran Graninger och Sven Tägil. Här ser vi genast reaktionerna på de förändringar i kursplanen för historia som skett 1981.¹⁹³ Äldre historiska epoker har nu fått ett mycket större utrymme än i föregående läroböcker, vilket även inkluderar nordisk och svensk historia. Kristnandet och övergången från vikingatid till medeltid får här ett betydligt större utrymme än i läroböcker från 1960- och 1970-talet.¹⁹⁴ Framställningen av kristnandets centrala delar ser ut på följande vis:

Norden fick sin första direktkontakt med kristendomen redan i början av vikingatiden, omkring 830. Den frankiske missionären Ansgars besökte då både Hedeby och Birka. Men Ansgars mission fick inga bestående resultat. Först vid 900-talets mitt började Danmark verkligen att kristnas. I Sverige dröjde det ungefär ett halvsekel till. Missionärer från de brittiska öarna och ärkebiskopsdömet Hamburg-Bremen tävlade om att sprida den kristna läran till Norden. De senare fick så småningom övertaget. De nordiska länderna blev en del av den

192 Graninger, Göran, Tägil, Sven, (eds.), *Historia i centrum och periferi: Del 1 Högmedeltiden till Franska revolutionen*. Stockholm: Esselte Studium 1973, s. 40.

193 Se 2.2 Läroböckernas utbildningshistoriska kontext.

194 Graninger, Göran, Tägil, Sven, (eds.), *Vägar till nuet: historia för gymnasieskolan. Antiken - 1800*, Solna: Esselte studium 1982, s. 57–59.

hamburg-bremiska kyrkan. Redan 1104 fick dock Norden bilda eget biskopsdöme med centrum i Lund. Snart delas också detta upp [...] Sverige fick en egen ärkebiskop i Uppsala 1164.¹⁹⁵

Vi ser här omedelbara skillnader från föregående decenniernas läroböcker, även inkluderat författarnas egna lärobok från 1973. Nu talar man inte längre om ett generellt nordiskt/skandinaviskt kristnande (ens av bekvämlighetsskäl) utan förtydligar att kristnandet i ”Sverige” ligger senare i tiden. Vi ser även spår av forskningsrön som vi inte sätt tidigare, samt en betydande skillnad i noggrannhet. Ett exempel på detta är tidsangivelserna: att kristnandet inte *kommer igång* i ”Sverige” förrän 1000-talet är något som inte framkommit i någon tidigare lärobok, och det faktum att man lyfter fram år 1164 som en viktig markör är också nytt. Tidigare läroböcker har antingen påstått att kristendom ”slagit rot” i ”Sverige” redan vid år 1000 eller så har man inte nämnt något annat än Ansgar som referenspunkt för starten av kristnandet. Vidare så har tidigare läroböcker antingen inte gett några tidsangivelser alls om när kristnandet är slutgiltigt genomfört (alternativt nått ett avgörande stadium) eller så har man angett ”1000-talets slut” eller 1090 och Uppsala tempels förstörelse som markör för detta. Senareläggning av kristnandet tyder på att forskningsrön från åtminstone 1930- och 1940-talet nu på allvar börjar få fotfäste i läroböckerna. I urvalet av forskning var Ljungberg 1938 och Nerman 1945 först med att tala om 1100-talets mitt eller slutskede som en relativ tidsangivelse för kristendoms befestande. Det är också möjligt att det är ännu ”nyare” forskning som vi ser spår av i läroboken. Framställningen ger också fler belägg för detta längre fram, angående kristnandets statsbildande kraft:

Vikingatågen slutade vid mitten av 1000-talet. Då hade också kristendomen fått ordentligt fäste i Norden, åtminstone i de centrala bygderna, mer tveksamt är det angående landsbygden. [...] Förr brukade man anse att Sverige bildades mycket långt tillbaka i tiden, kanske redan på 500-talet. Numera menar man att de skandinaviska rikena bildades betydligt senare, ungefär samtidigt som de började kristnas. [...] Det kan synas märkligt att alla tre länderna enades samtidigt som de kristnades. Man har därför frågat sig om det finns ett orsakssamband. Kanske stödde kungarna missionärerna mot att dessa predikade lydnad mot kungen bland hövdingar och menige man i de olika landskapen.¹⁹⁶

Vi ser här fler exempel på vetenskaplig noggrannhet i rekonstruktionen av de förflutna, inte minst angående hur man särskiljer kristendomens påstådda fotfäste i städer under 1000-talets mitt, ifrån ett fotfäste på landsbygden. Här skriver man också om hur man tidigare talat om ett statsbildande långt tillbaka i tiden, men att man ”nu” menar att det bör sammankopplas med kristnandet. Vi minns hur

195 Graninger & Tägil 1982, s. 57.

196 Graninger & Tägil 1982, s. 59.

exempelvis Nerman 1945 var en av de som förordade att statsbildandet skett långt tidigare än kristnandet, men att Palme och Kumlien med flera på 1950-, 60-, och 70-talet menade att statsbildandet hänger samman med kristnandet. Vad vi ser här är således den första läroboken som inkluderar teser som drivits av forskare från den andra halvan av 1900-talet, åtminstone baserat på de utvecklingslinjer som framträdde i det aktuella urvalet av forskning.

Noterbart är emellertid att författaren skriver att man har "frågat sig" om det finns ett orsakssamband mellan kristnandet och statsbildandet och att det "kanske" var så att kungarna stödde missionärerna mot att dessa predikade lydnad mot kungen etc. Angående "lydnad mot kungen" ser vi även de första tendenserna till att inkludera kristendomens funktion som maktmedel i framställningen. Men som vi ser är man ännu mycket försiktig när man lyfter fram dessa teser. Detta skulle kunna tyda på att man inte uppfattar dem som riktigt befästa och därför inte ger dem samma "tyngd" eller "säkerhet" i sina formuleringar som man gör angående andra komponenter i framställningen. Slutsatsen blir emellertid att "nyare" forskningsrön nu har inkluderats, även om det är teser som drivits i forskning åtminstone ända från 1950-talet, baserat på de nedslag i forskningsfältet som granskats här. Det vetenskapliga bruket är också allena rådande, främst genom den noggrannhet och vetenskaplig försiktighet i tolkningarna som omger framställningen.

3.2.9 Bergström, Löwgren & Almgren: *Alla tiders historia*

Nästa anhalt är de tredje upplagan av *Alla tiders historia* från 1985. Denna lärobok följer samma utvecklingslinje som *Vägar till nuet*. Ett stort antal av de forskningsrön och teser som presenterats och drivits i studier från Palme 1959 och framåt är inkluderade i framställningen. Författarna till denna lärobok tycks ha ansträngt sig anmärkningsvärt mycket för att få framställningen att vara i fas med forskning från de föregående decennierna. Vi finner otaliga belägg för detta:

Kristendomen nådde Norden från tre håll. Från norra Tyskland kom den frankiske munken Ansgar på 800-talet för att förkunna kristendomen i Danmark och Sverige. Men Ansgars verksamhet fick knappast något bestående resultat. På 900-talet återupptogs den tyska missionen och blev då ett led i det tyska kejsarrikets strävan att utvidga sin makt norrut. I slutet av 900-talet och i början av det följande århundradet sändes missionärer från de brittiska öarna och nu uppstod det en tävlan mellan den tyska och engelska missionen. [...] Från öster försökte den grekisk-ortodoxa kyrkan via Ryssland vinna insteg i Norden. Den här missionen vet man dock inte så mycket om. Då den omfattande handeln österut avtog vid vikingatidens slut, upphörde också missionsverksamheten österifrån. I stället knöts de nordiska länderna till det kristna Västerlandet. Den kristna missionen riktade sig till hövdingar och kungar. Ofta följde folket sina ledare och lät döpa sig, men ibland måste hänsynslösa metoder tas

till för att tvinga undersåtarna att anta den nya religionen. I Danmark, Norge och Sverige stödde kungamakt och kyrka varandra. Kungen gav kyrkan frihet att sprida det kristna budskapet och utnyttjade samtidigt kyrkans organisation för att utvidga sin makt. Danmark, Norge och Island kristnades i nämnd ordning under slutet av 900-talet och början av 1000-talet. Först i slutet på det sistnämnda århundradet hade kristendomen segrat i Sverige. I obygderna höll tron på de gamla asagudarna i sig längre, och det förekom uppror mot de kyrkliga myndigheterna in på 1100-talet.¹⁹⁷

Framställningen innehåller flertalet av de teser som drivits i forskning från 1950-talet och framåt och många av dem har inte funnits med i någon tidigare granskad lärobok. Här lyfter man fram den statsbildande kraften, kungamaktens roll i kristnandet, taktisk mission riktad mot kungar och hövdingar, och i synnerhet kristendomens övergripande funktion som maktmedel. I likhet med inte minst Palme 1959 och även flera efterföljande studier, betonar man hur kungamakten kunde dra nytta av den kyrkliga organisationen för att utvidga sin makt. En annan stor skillnad mellan denna lärobok och *Vägar till nuet* från 1982 är att man här ger komponenter som kristnandets statsbildande kraft, och framförallt funktionen som maktmedel, samma ”tyngd” och ”säkerhet” som annan fakta i framställningen.¹⁹⁸

Notera också hur man först (i likhet med flera tidigare läroböcker) enbart talar om en generell nordisk kristnandeprocess för att sedan förtydliga att ett slutgiltigt kristnande i ”Sverige” sker senare. Vi ser således belägg för en betydande noggrannhet och ansträngning för vetenskaplig korrekthet. Man förklarar att asatron i ”Sverige” fanns kvar i ”obygderna” in på 1100-talet. När man lyfter fram tvångskristnande och ”hänsynslösa metoder” är det fortfarande en generell ”nordisk” kristnandeprocess som man talar om, vilket gör att man kan anta att det främst är ”Norge” eller ”norska områden” som man syftar på. Detta, då inget forskningsexempel efter Nerman 1945 har påstått att sådant förekommit i någon större omfattning i ”Sverige”. Detta gör i sin tur att även dessa påståenden kan sägas vara förenliga med den utvecklingslinje som vi sett inom forskning under decennierna före lärobokens publikation.

Vidare ser vi även att den tidiga österländska missionen här nämns för första gången i urvalet av läroböcker. Detta är ytterligare ett av de forskningsrön som utmärker denna framställning. Studier ända från Schmid 1934 och framåt har emellertid nämnt denna mission, men man bör ha i åtanke att

197 Bergström, B, Löwgren, A., Almgren, H. *Alla tiders historia*. Stockholm: Liber 3. uppl. 1985, s. 90–91.

198 Bergström, Löwgren & Almgren 1985, s. 90–91.

bevisläget för den österländska missionen ansågs vara betydligt svagare på 1930- och 1940-talet, vilket i sig gör det mindre troligt att en lärobok skulle nämna den. I Kumliens studie från 1962 talar man dock om denna mission som vida känd och den beskrivs vara stärkt av en betydande mängd arkeologisk forskning. Men det är alltså först på mitten av 1980-talet som vi ser en lärobok i detta urval som lyfter fram den österländska missionen, och fortfarande beskrivs den alltså som en ”mission man inte vet så mycket om”.¹⁹⁹

3.2.10 Sandberg, Karlsson, Molin & Ohlander: *Epos historia: för gymnasieskolans kurs A och B*

Den tionde läroboken i urvalet tas oss till mitten av 1990-talet. *Epos historia: för gymnasieskolans kurs A och B* kom 1996 och är disponerad på ett liknande sätt som läroböckerna från 1980-talet. Utvecklingen som startats i 1980-talets läroböcker fortsätter även här, och forskningsrön som återfinns i forskningsexempel från 1950-, 60- och 70-talet befästs allt mer i framställningarna:

Hand i hand med rikets enande och kungarnas större makt gick införandet av kristendomen. De två företeelserna hänger intimt samman med varandra. Kyrkan tog hjälp av kungarna för att sprida sitt budskap, och kungarna fick stöd av kyrkan när de försökte öka sin makt på ätternas och de fria människors bekostnad. [...] Munken Ansgar skickades på flera resor upp till både danerna och svearna. Två gånger kring 800-talets mitt besökte han Birka, där lyckades han omvända en del av invånarna. Men när Ansgar lämnade Birka glömdes kristendomen snart bort. En bättre organiserad mission sattes in ett sekel senare. Under 900-talet och 1000-talet försökte munkar både från brittiska öarna och från Tyskland att kristna nordborna. Det gick relativt snabbt i Danmark och Norge, som kring år 1000 kristnades åtminstone till namnet. [...] I Sverige gick det desto långsammare. Kyrkan fick under 1000-talet fotfäste i Götaland, men svearna var mer styvnackade. Det var i Västergötland och Östergötland som kungarna först blev accepterade, och kristnandet följde samma mönster. Under 1100-talets första hälft indelades Sverige i stift, men i Märlarlandskapen hade kyrkan fortfarande problem. Det är tveksamt om Sverige kan kallas kristet förrän på 1200-talet, nästan 400 år efter Ansgars besök. Då hade den hedniska asatrons främsta offerplats Gamla Uppsala blivit ärkebiskopssäte, och landet var indelat i socknar med var sin kyrka.”²⁰⁰

Här får de tidigare nämnda forskningsrönen ännu mer ”tyngd” och ter sig uppfattas som helt befästa av författarna. Man skriver bland annat hur statsbildandet och kristnandet ”hänger intimt samman”. Kristendomens statsbildande kraft, dess funktion som maktmedel och relationen mellan kungamakten och kyrkan, har här blivit de mest centrala delarna i läroböckernas framställningar. Det förtydligas hur ”Sveriges” kristnande sker senare än i övriga Skandinavien, och vi ser även en ytterligare förskjutning

199 Bergström, Löwgren & Almgren 1985, s. 91.

200 Sandberg, R., Karlsson, P. A., Molin, K., Ohlander, A-S. *Epos historia: för gymnasieskolans kurs A och B*. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1996, s. 119.

av tidsangivelsen för ett slutgiltigt kristnande. Nu talar man om 1200-talet som det århundrade som man tidigast bör kalla "Sverige" för kristet. Det slutgiltiga kristnandet sammankopplas också med sockenbildning och upprättandet av biskopssäten, framförallt upprättandet av ärkebiskopssätet i Uppsala år 1164. Detta är teser som drivits i studierna av Kumlien 1962 och framförallt Hellström 1971, och sedan stärkts under den följande decennierna. Man förtydligar även att det är skillnad på när ett land kristnas till "namnet" och när det egentligen kristnats, vilket visar att författarna anlagt ett vetenskapligt perspektiv med historievetenskapliga tolkningar som ledstjärna.

De sammanlagda dragen i framställningen, med tidsangivelsen "1200-talet" som en av de tydligaste markörerna, leder till slutsatsen att fler forskningsrön från andra halvan av 1900-talet nu har inkluderats. I takt med att komponenter som statsbildande och maktmedelsfunktion förstärkts i forskning från 1950-talet och framåt, har de även förstärkts som centrala delar i läroböckernas framställningar från 1980-talet och de nästkommande decennierna. Det utkristalliserar sig således en ny utvecklingslinje i läroböckerna, och denna tycks följa den utvecklingslinje vi såg i forskningsnedslagen från 1950-talet och framåt, men med en flera decenniers eftersläpning.

3.2.11 Bergström, Löwgren & Almgren: *Alla tiders historia Maxi*

De två återstående läroböckerna i urvalet är båda från 2000-talet. Dessa läroböcker bidrar med längre perspektiv på framställningarna av kristnandet, i och med att de publicerats en förhållandevis lång tid efter urvalet av forskning, inklusive projektet *Sveriges kristnande*. I *Alla tiders historia Maxi* från 2007 ser vi en tydlig kontinuitet från föregående lärobok från 1996, men även från 1980-talets framställningar.

I början av 800-talet skickade biskopen i Hamburg ut missionären Ansgar för att kristna svearna. [...] Men Ansgars mission fick ingen bestående betydelse. Däremot återupptogs den tyska missionen på 900-talet och då kom också missionärer från de brittiska öarna till Norden. Från Ryssland försökte den grekisk-ortodoxa kyrkan vinna insteg i Sverige. Denna mission vet man emellertid inte så mycket om. Då den omfattande handeln österut avtog vid vikingatidens slut upphörde också missionsverksamheten österifrån. Istället knöts de nordiska länderna till det romersk-katolska västerlandet.

SÅ BÖRJADE KRISTENDOMEN I SVERIGE. Vilka var det som först övergav asagudarna och lät döpa sig? Här är forskarna eniga om att det först var hövdingar och kungar. Ofta följde folket sina ledare och lät döpa sig frivilligt, men ibland användes mer hänsynslösa metoder. Kristendomen blev således en slags överhetens religion, och kyrkan och kungamakten stödde varandra i Norden. Kungen gav kyrkan frihet att sprida det kristna budskapet men utnyttjade samtidigt kyrkan för att propagera för sin makt. Geografiskt verkar det som om

kristendomen först fick fäste i Västergötland. Uppland däremot höll länge fast vid den gamla religionen, vilket var naturligt med tanke på att Gamla Uppsala var centrum för asatron.²⁰¹

Kristendomens statsbildande kraft, kungamaktens roll och framförallt maktmedelsfunktionen i kristnandet, utgör nu större delen av framställningen. Missionärernas arbete, som i undersökningsperiodens början utgjorde huvuddelen av framställningarna, har nu allt mer hamnat i skymundan. Noterbart är hur man tydliggör att det var hövdingar och kungar som konverterade först och att kristendomen genom detta blev en slags "överhetens" religion. Som vi minns drevs dessa teser redan i Palmes studie 1959, för att sedan successivt stärkas i studier under de följande decennierna.

Skildringen av den österländska missionen är snarlik vad vi såg i läroboken från 1985, nu kontextualiseras dock denna mission mer utförligt, och man förklarar hur den avtog och varför den inte blev bestående. Denna framställning är i linje med Kumliens omnämnande av den österländska missionen 1962, men den liknar framförallt framställningen i forskningsprojektet 1990–1996. Där förklarade man hur missionen österifrån hade en tidig begränsad roll i kristnandet, men att den upphörde när handeln österut upphörde och att "Sverige" då istället knöts till den romersk-katolska kyrkan. Forskningsprojektet *Sveriges Kristnande* är dock knappast den primära källan till denna framställning, vilket kan stärkas av flera faktorer. Exempelvis talar man om "hänsynslösa metoder", dvs olika former av tvångskristnande, vilket enligt forskningsprojektets resultat inte verkar ha förekommit ens i ringa omfattning i "Sverige". Denna lärobok beskriver även kollektiv omvändelse, vilket projektets forskare också menade var ovanligt. Man skrev som bekant "Inga tvångsomvändelser är kända, inga beslut om kollektiv övergång till kristendomen är otvetydigt dokumenterade."²⁰² I dessa avseenden liknar lärobokens framställning mer Nermans, Palmes och Kumliens studier från 1940-, 50- och 60-talet, än vad den liknar projektet *Sveriges Kristnande*.

Sammanfattningsvis kan det sägas att förklaringen och framställningen av kristnandet som vi såg i forskningsexemplen från 1950-talet och framåt, nu är helt dominerande i läroböckerna. Det blir också allt mer påtagligt att det finns en betydande eftersläpning i läroböckernas framställningar av kristnandet i jämförelse med forskning, då det gång på gång inkluderas nya forskningsrön i läroböckerna som forskningsnedslagen kan bevisa är åtminstone flera decennier gamla.

201 Bergström, B, Löwgren, A., Almgren, H. *Alla tiders historia Maxi*, Malmö: Gleerup 2. uppl. 2007, s. 117–119.

202 Nilsson (red.) 1996, s. 419.

3.2.12 Nyström, Nyström & Nyström: *Perspektiv på historien A bas*

Granskningens sista och slutgiltiga lärobok är *Perspektiv på historien A bas* från 2008. Även denna följer den utvecklingslinje vi kunnat observera sedan 1980-talet. Kungamaktens avgörande roll, statsbildande kraften i kristendomen och dess funktion som maktmedel, utgör i princip hela framställningen:

År 829 kom den tyske munken Ansgar till svearnas handelsstad Birka på Björkö i Mälaren, där han bedrev kristen mission under några år. Men församlingen gick snart under och traditionellt sett har man menat att svenskarna förblev hedningar i ytterligare ett par hundra år. Men under den tiden hade stormännen under sina vikingatåg tagit allt djupare intryck av rikedom och glansen i den feodala samhällsordningen på kontinenten. Där spelade ju den kristna kyrkan en central roll i samhället och allt fler av de svenska stormännen anslöt sig till den nya tron. [...] Under 1100-talet, en period av folkökning och framsteg inom jordbruket, spred sig de små sockenkyrkorna allt tätare över de svenska jordbruksbygderna och under 1200-talet är kristendomen definitivt genomdriven. Redan från början samarbetade kyrkan med kungamakten. På så sätt skulle prästerna få det lättare att sprida sitt budskap. Kungen kunde å sin sida utnyttja kyrkans organisation för att stärka sin kontroll över landet. Starkare kungamakt och kristendom gick på så sätt hand i hand.²⁰³

Här framställs de ovan nämnda komponenterna med sådan ”tyngd” och ”säkerhet” att det inte verkar råda någon som helst tvivel om deras sanningsvärde. Stormännens tidiga omvändelse, samt hur kristnandet centraliserar makten, är två av de stora teserna som särskilt Palme och Kumlien driver i sina studier. Vi ser stora likheter med framförallt Palmes genomgång av inspirationen som stormännen fått från samhällsordningen nere på kontinenten. En inspiration som ledde dem till att vilja upprätta en liknande samhällsordning hemmavid, och därmed motiverade dem till att konvertera. I framställningen ovan ser vi exakt dessa teser drivas. Läroboksförfattarna utvecklar även resonemangen kring statsbildande och centralisering av makt, och förklarar hur stormän och hövdingar började erkänna gemensamma kungar under vid denna tid. Man förtydligar hur denna process skedde tidigare i ”Danmark” och ”Norge” än i ”Sverige” och skriver att ”En betydelsefull faktor bakom denna utveckling var kristendomens växande inflytande.”²⁰⁴

Allt detta, tillsammans med lärobokens tidsangivelser (notera ex 1200-talet som angivelse för kristnandet), visar att utvecklingslinjen i forskningsnedslagen från 1959 och framåt, är helt dominerande i lärobokens framställning. Man bör även ta notis av att flera av huvudteserna i 1990-

203 Nyström, H., Nyström, L., Nyström, Ö. *Perspektiv på historien A bas*. Malmö: Gleerups förlag 2008, s. 81.

204 Nyström, Nyström & Nyström, 2008, s. 81.

talets studier aldrig återfinns i någon av läroböckerna. Vi har exempelvis Brinks tes om trostolerans, som sedan stärks och utvecklas i projektet *Sveriges kristnandes slutgiltiga publikation* 1996. De två 1990-tals studiernas övergripande resultat kring ”fredlig samexistens” etc, får aldrig något genomslag i läromedlen.

Men även dessa två avslutande läroböcker utmärks alltså främst av ett vetenskapligt bruk där den vetenskapligt styrkta, ”icke-värderande”, rekonstruktionen av det förflutna står i centrum. Inget annat typ av historiebruk går att identifiera.

3.2.13 Framställningar av kristnandet i läroböcker: sammanfattning

I läroböckerna från 1920- och 1940-talet utgör missionärer och kungar en stor del av framställningen. Initialt finns även en ”kamp/strid” mellan hedniska och kristna krafter inkluderad. Tendenser till både nationalistiskt-ideologiskt bruk samt kristet existentiellt bruk är också närvarande i de tidigaste läroböckerna, även om det vetenskapliga bruket utmärker sig redan från början. ”Kampen” försvinner omgående ur framställningarna och under 1950- och 1960-talet blir dessa mer problematiserande och kritiska, bland annat angående missionärernas roll. Under 1960- och 1970-talet innehåller dock läroböckerna allt mindre historiskt stoff om äldre epoker och i och med det, allt kortare framställningar om kristnandet. Detta leder i sin tur till att framställningarna blir allt mer statiska, oföränderliga och traditionstyngda, samt mindre i fas med forskning från samma tid. Från 1980-talet och framåt framträder en ny utvecklingslinje i framställningarna. Nu innehåller dessa betydligt mer historiskt stoff och fylligare redogörelser och detta sammanfaller också med att nyare forskning inkluderas. Från år 1982 börjar forskning från 1950-talet och framåt att sätta sin prägel på läroböckerna. Denna utveckling fortsätter in på 1990-talet, och på 2000-talet är forskningsrönen som initierats på 1950-talet helt dominerande i läroböckernas framställningar. Det är således en tidsmässig eftersläpning på inkluderandet av ny forskning. Det vetenskapliga bruket fortsätter även vara det utmärkande historiebruket.

4. Sammanfattande slutdiskussion

4.1 Sammanfattning av resultat

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka historiebruk under 1900-talet angående kristnandet i Sverige. Huvudfokuset har legat på granskningen av relationen mellan framställningar av kristnandet i historisk forskning och framställningarna i läroböcker för gymnasiet eller motsvarande. Med en hermeneutisk ansats har en textanalys genomförts av ett källmaterial som utgjorts av historiska studier och historieläroböcker. Resultatet visar att de tidiga studierna avbildade kristnandet som en slags "kamp" mellan den hedniska religionen och kristendomen. De tidiga kristna missionärerna spelade en avgörande roll i denna skildring. Framställningen förändras långsamt under 1930-talet och från 1950-talet börjar en ny utvecklingslinje att framträda. Kungamaktens centrala roll, den statsbildande kraften i kristendomen samt dess funktion som maktmedel, börjar nu bli hörnstenar i studiernas framställningar.

I de tidiga historieläroböckerna utgjorde missionärer och kungar en stor del av framställningen, liksom "kampen" mellan de kristna och hedniska krafterna. Denna framställning förändras under 1960- och 1970-talet då läroböckerna istället börjar bli mer kritiska och problematiserande. Samtidigt blir framställningarna allt kortare, vilket gör dem mer statiska, oföränderliga och ur fas med samtida forskning. Från 1980-talet börjar en ny utvecklingslinje att framträda i läroböckerna. Nu är framställningarna längre och innehåller också fler forskningsrön från "nyare" studier, men fortfarande med en avsevärd eftersläpning i förhållande till forskningsnedslagen. De forskningsrön som utmärkte studierna i urvalet från främst 1959–1980 börjar förändra framställningarna i läroböckerna från och med 1982, och snart dominerar dessa hela avsnittet i läroböckerna om kristnandet. Således är det vetenskapliga bruket det mest utmärkande i historieläroböckerna.

4.2 Diskussion och slutsatser

Att det i huvudsak var det vetenskapliga bruket som utmärkte läroböckerna, är ett resultat i linje med Ammerts studie av historieläroböcker under 1900-talet. De tidiga inslagen av existentiellt och nationalistiskt-ideologiskt bruk är också förenligt med Ammerts studie, och även Zanders avhandling. Vi såg emellertid inte till det övriga bruk som flertalet andra studier identifierat under föregående sekel. Herbert Tingsten påstod exempelvis att nationell och religiös propaganda skulle dominerat i läroböcker ända fram till 1950-talet, men detta gick inte att urskilja i denna studies resultat. De övriga politiska,

nationalistisk-ideologiska, och moraliska bruk som Zander, Holmén, Danielsson Malmros med flera identifierade under 1900-talet, utmärkte sig inte heller i framställningarna av kristnandet.²⁰⁵ Detta kan bero på att kristnandet kanske inte varit den förändringsprocess eller det skeende som varit mest attraktivt för att brukas på något annat sätt än vetenskapligt, exempelvis ideologiskt under 1960- och 1970-talet eller moraliskt under 1960-talet etc. Dessa ”historiebrukstrender” som man pekat på i tidigare forskning, påverkade uppenbarligen inte framställningarna av kristnandet. Här bör man dock komma ihåg att urvalet av läroböcker enbart var begränsat till historieämnet. Läroböcker i exempelvis Kristendomskunskap kan ha sett annorlunda ut, förutsatt att kristnandet tagits upp där.

Resultatet i denna studie indikerar även ett trendbrott angående framställningar av specifikt svensk vikingatid och kristnande. Wickström pekade i sin avhandling på de nationalistiska och religiöst laddade framställningar som präglat läromedel mellan 1842 fram till 1919. Några av dessa tendenser syntes som bekant till i början av min undersökningsperiod, men avtog sedan snabbt och återfinns inte alls under den andra halvan av undersökningsperioden. Detta antyder därmed att nationalistiska och religiöst laddade framställningar är något som drastiskt minskar i omfattning efter 1920-talet.²⁰⁶

Läroböckerna verkar inte heller ha varit i fas med ”ny” och ”aktuell” forskning. Baserat på forskningsläget var detta ett ganska väntat resultat då man inte hade kunnat förvänta sig att en lärobok från exempelvis 1942 skulle ta in forskningsrön från 1930-talet. Forskningsrön som ännu inte befästs har ofta varit extra svåra att inkludera för läroboksförfattare. Det var därför inte heller väntat att sådana forskningsrön skulle förkomma i läromedel från samma decennium eller ens decenniet efter, baserat på vad forskningsläget har visat.²⁰⁷ Från 1980-talet och framåt började dock läroböcker inkludera lite ”nyare” forskningsrön, men med en betydande eftersläpning. Eftersläpning i förhållande till forskning är också ett resultat som är förenligt med en betydande del av den tidigare forskningen på området. Det övergripande resultatet var således väntat i detta avseende.

Vad kan då vara orsaken till den eftersläpning som präglar resultatet? Man bör erinra sig om att bara för att det inte är ny forskning som utmärker läroböckernas framställningar, betyder detta inte att det per automatik är något *annat* bruk än det vetenskapliga som tagit över. Som vi såg var det ett vetenskapligt

205 Se 1.7.2 Allmän forskning om historiebruk i svensk skola under 1900-talet.

206 Se 1.7.1 Framställningar av svensk vikingatid och kristnandet i läroböcker.

207 Se 1.7.3 Relationen mellan forskning och läroböcker.

bruk som överlag utmärkte läroböckerna, men uppenbarligen inte alltid ”ny” och ”aktuell forskning”. Läroböckerna kring 1960-talets slut och 1970-talets början är ett bra exempel på detta. Dessa har väldigt lite fakta med i sina framställningar om kristnandet, och denna fakta är i sig utdaterad, åtminstone i de flesta fall. Men likafullt är det den vetenskapliga rekonstruktionen av det förflutna som präglar framställningarna, så utifrån Karlssons typologi hör framställningarna likväl hemma i den vetenskapliga kategorin.

Eftersläpningen tycks snarare vara en reaktion på "skolkontexten" genom dess styrdokument, dvs en utomvetenskaplig kontext. Detta kan främst utläsas genom att nyare forskning börjar inkluderas i allt högre grad efter förändringarna i läroplanen och kursplanen 1981, då historieundervisningen återigen skulle täcka in mer av det äldre historiska stoffet.²⁰⁸ Det blir extra tydligt i den enorma skillnaden mellan Graninger och Tägils lärobok från 1973 och deras lärobok från 1982. Forskningsrön som börjar inkluderas i en rask takt från och med deras lärobok 1982, fanns det inte en tillstymmelse till i *Historia i centrum och periferi* från 1973. Detta, trots att dessa forskningsrön kan härledas till studier från 1959, 1962 och 1971, dvs före *Historia i centrum och periferi* publicerades. Förändringarna i läroböckerna mellan 1973 och 1982 verkar alltså inte vara avhängiga forskning som kommer någon gång mellan 1973 och 1982, utan snarare forskning som kom före 1973, och med god marginal dessutom. Detta stärker bilden av att det är en utomvetenskaplig kontext som varit styrande, och då förändringen så tydligt sammanfaller med läroplansförändringarna 1981, blir slutsatsen att dessa är de bakomliggande orsakerna.

Förändringar i skolpolitiken och styrdokumenterna från 1950-talet och framåt leder till att de äldre historiska epokerna börjar marginaliseras och reduceras, tillsammans med svensk historia i allmänhet. Detta leder i sin tur till en åtstramning i läroböckernas framställningar av kristnandet. Nu har läroboksförfattarna inte längre möjlighet att göra fylliga och ”aktuella” framställningar, vilket resulterar i mer statiska och oföränderliga avsnitt om kristnandet som också blir allt mer ur fas med samtida forskningsframsteg. När äldre epoker återigen inkluderas från och med 1981, struktureras läroböckerna om och detta öppnar upp för längre och lite mer aktualiserade framställningar, även om dessa aldrig hinner ikapp forskningsläget utan präglas av eftersläpning.

208 Se 2.2 Läroböckernas utbildningshistoriska kontext.

Man skulle kunna tänka sig att ett icke-bruk är inblandat i avlägsnandet av diverse missionärer och andra aktörer ur framställningarna i läroböckerna, då detta tycks sammanfalla med politiskt drivna samhällsförändringar bort från en konservativ och nationalistisk historiesyn.²⁰⁹ Men i ljuset av den forskning som lyfts, menar jag att detta inte är korrekt. Icke-bruk är en företrädesvis politisk handling som innebär att något aktivt trängs undan, oftast för att legitimera och rationalisera något annat. Missionärerna och de ”heroiska” historiska aktörerna, till vilka kristna kungar också kan räknas, försvinner ur bilden för att man i forskning ser att dessa berättelser inte tycks ha speciellt högt sanningsvärde (vilket i sig sannolikt är en reaktion på historiografiska förändringar, Weibulls källkritik etc). Och när ny forskning istället visar hur andra faktorer än enskilda missionärers arbete tycks ha drivit på denna förändringsprocess, försvinner också dessa aktörer ur den historievetenskapliga bilden och rekonstruktionen av det förflutna. Därför är denna förändring i framställningarna inte en reaktion på ett politiskt tillrättaläggande av historien. Denna förändring sker istället helt i linje med ett vetenskapligt historiebruk, och inte ett icke-bruk.

Givetvis skulle sådana frågor kunna besvaras på ett utförligare sätt i en renodlat historiografisk studie. Men i denna studie kan enbart tesen drivas att förändringarna i läroböckerna är i linje med vetenskapliga förändringar. Detta sker faktiskt till en sådan grad att man kan se olika forskningsrön inkluderas i läroböckernas framställningar på löpande band, till synes också i någon slags ”kronologisk” ordning utifrån hur de framträdde i forskningsnedslagen. Endast när man i läroplan och kursplan tvingade ner mängden stoff avsevärt, såg vi läroboksförfattare gå tillbaka till gamla ”säkra” fakta och bryta denna kronologiska tillförsel av forskning (som ju emellertid hade en tydlig eftersläpning). En sådan kronologisk tillförsel av forskningsrön borde inte genomsyra huvuddelen av resultatet om ett annat bruk än det vetenskapliga hade varit det dominerande, exempelvis ett ideologiskt eller existentiellt bruk.

Övergången från ett fokus på missionärer, kristna kungar och nationalromantiska inslag i både läroböcker och forskning skulle kunna påstås vittna om en stor historiekulturell förändring under 1900-talet. Dvs att man sammantaget börjar förstå och använda historia på ett nytt sätt i samhället. Detta är intressant och öppnar upp för vidare forskning där man skulle kunna göra en djupdykning i de historiekulturella förändringar som vi kanske sett tendenserna till här. Denna studie har dock fokuserat

209 Tingsten 1969, s. 278–281, Zander 2001, s. 163–164, 167, 181, 238–239, 460–472.

på relationen mellan läroböcker och forskning, och djupdyker därför inte ner i dessa frågor, utan avgränsar sig till att peka på hur *vetenskapliga* framsteg verkar ske i forskningsfältet som (med en anmärkningsvärd eftersläpning) sedan får stark inverkan på framställningarna i läromedel.

Förändringarna i forskningsnedslagen har till viss del korrelerat med historiografiska svängningar. Vi såg exempelvis en förändring mot mer kritiska och problematiserande framställningar, som i sin tur fick en motverkande effekt mot vissa nationalromantiska narrativ som skulle kunna påstås vara närvarande i de tidigaste studierna. Denna förändring kan onekligen kopplas till Weibullparadigmets övertagande med en ny typ av källkritik etc, från 1930-talet och framåt.²¹⁰ Sådana historiografiska förändringar skulle i sin tur kunna kopplas till historiekulturella förändringar. Men i denna studie anser jag mig inte komma längre i den riktningen. Utifrån de analyser som genomförts här finns det inget som tyder på att förändringarna i studierna skulle vara något annat än ett led i historievetenskaplig progression, vilket ju sedan faller tillbaka på diskussionen kring relationen mellan historiografi och historiekultur.

I denna studie klassades studierna enbart som vetenskapligt bruk, och detta gjordes framförallt med anledning av just dessa svårigheter med att analysera historiebruk i historievetenskapliga studier.²¹¹ Hade studierna i urvalet analyserats som jämlika källor till läroböckerna i frågan om historiebruk, hade de obestriddligen uppfattats som mer ”vetenskapliga” ju nyare de var, och mindre av allting annat. De något förskönade och okritiska framställningar som vi såg i studier från exempelvis 1915, var *för den tiden* ett vetenskapligt bruk, och det naturliga sättet att rekonstruera det förflutna på. Det vore väldigt konstigt om studier från 1915 motsvarade en historieuppfattning och historieskrivning som kom senare, exempelvis den vi har idag. Hjärnes historieskrivning var det dominerande ”vetenskapliga bruket” på den tiden. Men samtidigt är den konservativa historieskrivningen något som givetvis öppnar upp för det som Karlsson kallar för existentiellt bruk, och kanske framförallt ideologiskt bruk. Men man måste ha i åtanke att Karlssons typologi utgår ifrån en historiesyn som vi idag uppfattar som vetenskaplig. Samtliga studier i urvalet, även de äldsta, innehåller de komponenter som Karlsson kallar vetenskapligt bruk, dvs historievetenskaplig verifikation och tolkning, inriktad mot en rekonstruktion av det förflutna. Men de allra äldsta studierna innehåller även andra aspekter, exempelvis minnesskapande

210 Se 2.1 Historiografisk bakgrund.

211 Se 1.6.1 Historiebrukskategorier som teoretiskt ramverk.

sådana.²¹²

I ljuset av detta kan man också problematisera slutsatser rörande historiebruk på ett annat sätt: vad innebär det egentligen när jag, i likhet med exempelvis Ammert, finner konservativa/nationalistiska framställningar i läroböckerna från 1900-talets första decennier, då det vetenskapliga bruket också var konservativt, romantiserande och nationalistiskt? Vittnar dessa om en sammanhängande historiekultur? Eller bör man betrakta forskning och läroböcker på två olika sätt? I teorigenomgången lyfte jag en målsättningsaspekt som fick utgöra något av en skiljelinje mellan historiografiska förändringar och icke-vetenskapliga bruk.²¹³ Målsättningen med studierna från exempelvis 1915 har varit att rekonstruera det förflutna. Jag menar att man ger en orättvis bild av dessa studier om man påstår att de skulle utmärkas av ett nationalistiskt-ideologiskt bruk, eller ”konservativt-ideologiskt” bruk (i egenskap av dess historiografiska kontext). Samtliga studier i urvalet är i huvudsak skrivna i syfte att skapa ny kunskap för att därigenom bidra till en inomvetenskaplig forskningsutveckling, de är inte skrivna för att övertyga och för att mobilisera stora människogrupper i ett ideologiskt syfte, vilket är målet med ett ideologiskt bruk.

Givetvis skulle man kunna granska studierna som källor till kunskap om historiebruk i olika tider, och man skulle också kunna finna exempel på andra bruk än det vetenskapliga eller ideologiska i dem, exempelvis existentiellt bruk. Men även där blir det konstigt då de existentiella dragen är så sammankopplade med den historiografiska skola som man verkade inom och de aspekter man hade att förhålla sig till, dvs samma problematik som med de ”ideologiska dragen”. Historikerns avsikt kan helt och fullt ha varit att göra en neutral rekonstruktion av det förflutna utifrån sin tids förutsättningar, och ändå kan man med lätthet peka ut bruket som något annat än ”vetenskapligt”. Gränsen mellan en adekvat tolkning av bruket och en anakronistisk förståelse av historievetenskaplig forskning blir här grumlig. Jag anser därmed att jag inte kommer längre med det valda teoretiska ramverket i denna fråga. Desto djupare man kommer i denna diskussion, desto mer inser man att historiebruksanalyser av historievetenskapliga studier är minst sagt problematiska att genomföra i största allmänhet, vilket är huvudanledningen till att detta undveks. Insikten blir även att läromedel är ett betydligt lättare källmaterial att jobba med i en historiebruksanalys. Denna studies huvudfokus var relationen mellan forskning och läroböcker och det är också där som de säkraste slutsatserna kan dras.

212 Se exempelvis 3.1.1 Knut B. Westman: *Den svenska kyrkans utveckling*.

213 Se 1.6.1 Historiebrukskategorier som teoretiskt ramverk.

Käll- och litteraturförteckning

Källförteckning

Forskning om kristnandet

Brink, Stefan, *Sockenbildning och sockennamn: studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Uppsala: Gustav Adolfs akad.; Stockholm: Almqvist & Wiksell International distributör 1990

Hellström, Jan Arvid, *Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid*, Stockholm: Nord. bokh. distr. 1971

Kumlien, Kjell, Sveriges kristnande i slutskedet: spörsmål om vittnesbörd och verklighet, *Historisk tidskrift* 82, 1962

Lindqvist, Sune, *Den helige Eskils biskopsdöme: några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige*, Stockholm 1915

Ljungberg, Helge, *Den nordiska religionen och kristendomen: studier över det nordiska religionsskiftet under vikingatiden*, Stockholm 1938

Ljungberg, Helge, *Röde Orm och Vite Krist: studier till Sveriges kristnande*, Stockholm: Proprius 1980

Nerman, Birger, *När Sverige kristnades*, Stockholm: Skoglund 1945

Nilsson Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*, Uppsala: Lunne böcker 1996

Palme, Sven Ulric, *Kristendomens genombrott i Sverige*, Stockholm: Bonnier 1959

Schmid, Toni, *Sveriges kristnande: från verklighet till dikt*, Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförl. 1934

Westman, Knut B. Svenska kyrkohistoriska föreningen, *Den svenska kyrkans utveckling: från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s*, Stockholm: Norstedt 1915

Läroböckerna

Bergström, B, Löwgren, A., Almgren, H. *Alla tiders historia*. Stockholm: Liber 3. uppl. 1985

Bergström, B, Löwgren, A., Almgren, H. *Alla tiders historia Maxi*, Malmö: Gleerup 2. uppl. 2007

Borg, Ivan, Nordell, Erik, *Historia för gymnasiet. Årskurs 3, 1, Hum-Sh*, Stockholm: Läromedelsförlagen: Svenska bokförlaget 1970

Bäcklin, M., Holmberg, E., Lendin, W., Valentin, H. *Historia för gymnasiet*. Stockholm: Almqvist &

Wiksell 1962

Falk, Erik, *Lärobok i svensk historia för gymnasiet. 1, Forntiden och medeltiden*, Stockholm 1923

Falk, Erik, *Lärobok i svensk historia för gymnasiet*, Stockholm: 2. omarb. uppl. 1942

Graninger, Göran, Tägil, Sven, (eds.), *Historia i centrum och periferi: Del 1 Högmedeltiden till Franska revolutionen*. Stockholm: Esselte Studium 1973

Graninger, Göran, Tägil, Sven, (eds.), *Vägar till nuet: historia för gymnasieskolan. Antiken - 1800*, Solna: Esselte studium 1982

Kumlien, Kjell, *Sveriges historia för gymnasiet*, Stockholm: Sv. bokförl. Bonnier 1955

Nyström, H., Nyström, L., Nyström, Ö. *Perspektiv på historien A bas*. Malmö: Gleerups förlag 2008

Sandberg, R., Karlsson, P. A., Molin, K., Ohlander, A-S. *Epos historia: för gymnasieskolans kurs A och B*. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1996

Tham, W., Kumlien, K., Lindberg, F. *Folkens historia 1: Lärobok för gymnasiet*. Stockholm: Svenska Bokförlaget 1966

Officiellt tryck

Läroplan för gymnasiet, Skolöverstyrelsens skriftserie 80, Stockholm: Skolöverstyrelsen 1965

Läroplan för gymnasiet II: Supplement 71 Historia, Stockholm: Utbildningsförlaget/Skolöverstyrelsen 1981

Litteraturförteckning

Almqvist Nielsen, Lena, *Förhistorien som kulturellt minne: historiekulturell förändring i svenska läroböcker 1903–2010*, Umeå: Umeå Universitet; Falun: Högskolan Dalarna 2014

Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj, *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund: Studentlitteratur 2. uppl. 2008

Ammert, Niklas, *Det osamtidas samtidighet: historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*, Uppsala: Sisyfos 2008

Andolf, Göran, *Historien på gymnasiet: undervisning och läroböcker 1820–1965*, Stockholm: Esselte Studium 1972

Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång ett land: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Höör: Agering 2012

Fairburn Miles, *Social history : problems, strategies and methods*, Basingstoke: Macmillan 1999

Florén, Anders & Ågren, Henrik, *Historiska undersökningar: Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt*, Lund 2006

Granqvist, Karin, *Samerna i svenska läroböcker 1865–1971*, Umeå: Univ., Centrum för arktisk forskning 1993

Hadenius, Stig & Olsson, Claes-Olof, *Historieböckerna i det nya gymnasiet. En undersökning av tiden efter 1918 utförd på uppdrag av Statens läroboksnämnd*, Stockholm 1970

Hellström, Jan Arvid, *Vägar till Sveriges kristnande*, Stockholm: Atlantis 1996

Holmén, Janne, *Den politiska läroboken: bilden av USA och Sovjetunionen i norska, svenska och finländska läroböcker under kalla kriget*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis: Universitetsbiblioteket distributör 2006

Holmén, Janne, Historia, i Larsson, Esbjörn (red.); Westberg, Johannes (red.), *Utbildningshistoria: en introduktion*, Lund: Studentlitteratur 2011

Johansson, Roger, *Kampen om historien: Ådalen 1931: sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg 2001

Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien: historiekulturella perspektiv på andra världskriget, förintelsen och den kommunistiska terrorn*, Stockholm: Atlantis 2010

Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen: historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Stockholm: Natur och kultur 1999

Karlsson, Klas-Göran (red.), Zander, Ulf (red.), *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*, Lund: Studentlitteratur 2009

Kjeldstadli, Knut, *Det förflutna är inte vad det en gång var*, Lund: Studentlitteratur 1998

Larsson, Esbjörn & Prytz, Johan, Läroverk och gymnasieskola, i Larsson, Esbjörn (red.); Westberg, Johannes (red.), *Utbildningshistoria: en introduktion*, Lund: Studentlitteratur 2011

Larsson, Esbjörn (red.); Westberg, Johannes (red.), *Utbildningshistoria: en introduktion*, Lund: Studentlitteratur 2011

Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia : historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm: Atlas 2001

Lindqvist, Thomas, Kungamakt, kristnande, statsbildning, i Nilsson, Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*, Uppsala: Lunne böcker 1996

Nilsson Bertil (red.), *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid: Continuity in cult and belief from the Viking Age to the Middle Ages*, Uppsala: Lunne böcker 1992

- Olsson, Lena, *Kulturkunskap i förändring: kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*, Malmö: Liber 1986
- Olsson, Torvald, *Folkökning, fattigdom, religion: Objektivitetsproblem i högstadiets läromedel 1960–1985 med särskild inriktning på Indien- och U-landsbilden*, Löberöd: Bokförlaget Plus Ultra, 1988
- Palm, Göran, *Indoktrineringen i Sverige*, Stockholm: PAN/Norstedt 1968
- Persson, Olle, *Forskning i bibliometrisk belysning*, Umeå: Inum 1991
- Selander, Staffan, *Lärobokskunskap: pedagogisk textanalys med exempel från läroböcker i historia 1841–1985*, Lund : Studentlitteratur 1988
- Sjöberg, Erik, *Battlefields of memory: the Macedonian conflict and Greek historical culture*, Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet 2011
- Thurfjell, David, *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*, Stockholm: Molin & Sorgenfrei akademiska 2015
- Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet: studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm: Norstedt 1969
- Wickström, Johan, *Våra förfäder var hedningar: nordisk forntid som myt i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919*, Uppsala: Department of Theology, Uppsala University, Edita Västra Aros 2008
- Williams, Henrik, Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande?, i Nilsson, Bertil (red.), *Kristnandet i Sverige: gamla källor och nya perspektiv*, Uppsala: Lunne böcker 1996
- Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund: Nordic Academic Press 2001
- Åmark, Klas, *Historieskrivningen i Sverige*, Lund: Studentlitteratur 2012
- Åström Elmersjö, Henrik, The Meaning and Use of “Europe” in Swedish History Textbooks, 1910–2008, *Education Inquiry*, 03/01/2011, Vol.2 (1)
- Åström Elmersjö, Henrik, Historievetenskap och historieundervisning: Sven Ulric Palme och 1950-talets läroböcker i historia för folkskolan, i *Scandia* 83, nr 1 (kommande)